

**VICENT MANUEL BRANXAT
I LA SEUA OBRA
(1813-1819)**

ROBERT MARCH TORTAJADA

BIBLIOTECA SANCHIS GUARNER

**VICENT MANUEL BRANXAT
I LA SEUA OBRA (1813-1819)**

VICENT MANUEL BRANXAT I LA SEUA OBRA (1813-1819)

ROBERT MARCH TORTAJADA

Pròleg de Vicent J. Escartí

**INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
VALÈNCIA 2025**

«Biblioteca Sanchis Guarner»

DIRECTOR FUNDADOR: MANUEL SANCHIS GUARNER

DIRECTOR HONORARI: ANTONI FERRANDO FRANCÉS

CONSELL EDITORIAL:

Director: Rafael Roca (Universitat de València)

Secretària científica: Caterina Martínez (Universitat d'Alacant)

Vocals: Jordi Antolí (Lingüística Diacrònica i Dialectologia - Universitat d'Alacant), Maria Josep Cuenca (Lingüística Sincrònica - Universitat de València), Joan Mahiques (Literatura Medieval i Moderna - Universitat Jaume I), Elena Sánchez (Lingüística Aplicada - Universitat d'Alacant), Vicent Simbor (Literatura Contemporània - Universitat de València)

CONSELL CIENTÍFIC:

Annamaria Babbi (Università di Verona), Maria Teresa Cabré (Institut d'Estudis Catalans), Dominique de Courcelles (Centre National de la Recherche Scientifique, París), Gabriel Ensenyat (Universitat de les Illes Balears, Societat Arqueològica Lul·liana), Jordi Ginebra (Universitat Rovira i Virgili), Mònica Güell (Université Paris-Sorbone), Maria Rosa Lloret (Universitat de Barcelona, AILLC), Juan Carlos Moreno Cabrera (Universidad Complutense de Madrid), Hans Ingo Radatz (Bamberg Universität, ACA), Patrizio Rigobon (Università Ca' Foscari Venezia, AISC), Flocel Sabaté (Universitat de Lleida), Beatrice Schmid (Universität Basel).

Primera edició, juliol de 2025

© Robert March Tortajada, 2025

© D'aquesta edició, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Correcció i maquetació: Enric Izquierdo

ISBN en paper: 978-84-9133-789-8

ISBN en PDF: 978-84-9133-790-4

<http://doi.org/10.7203/PUV-OA-9788491337904>

Edició digital

A la memòria de Josep Lluís Sirera i Turó

I no cal acudir a cap concepte, més o menys místic, del «geni de la llengua», per tal de concloure que les llengües són, totes, irreductibles elles amb elles. La llengua, com qualsevol altre fet humà, comporta en si una limitació. I encara una altra cosa: dins d'una mateixa llengua, hem de tenir en compte, també, la seva historicitat.

JOAN FUSTER, *Escrits sobre la llengua*

Índex

Pròleg	15
Agraïments	19
Introducció	21
I. EL CONTEXT DE VICENT MANUEL BRANXAT	27
1. L'herència de la literatura popularista	29
2. Col·loquis, entremesos i sainets, una qüestió de noms	41
3. Sobre Vicent Manuel Branxat i la seua obra	47
3.1 Descripció del manuscrit 661 (BUV)	54
3.2 Síntesi de l'obra branxatiana	57
4. Literatura contra el Francès.....	83
5. La <i>Pesa chiqueta. Més s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc</i>	93
6. Criteris d'edició	99
7. Conclusions	101
II. COMÈDIES, COL·LOQUIS I SOLILOQUIS DE VICENT MANUEL BRANXAT	105
[I] <i>Comedia nueva patriótica, en un acto, «el robo político» o «el saqueo de los bolsillos valencianos»</i> (1813)	107

[II]	<i>Conversació que tingueren en los bancs del consulat Baltasar Pina, fiel de fechos del lloch de Carpesa, y Berthomeu el Cabut, del mateix lloch, sobre haver vingut este de prisioner de lo més adins de Frància y altres coses que vorà el curiós llechidor (1814)</i>	133
	<i>Soliloqui</i>	
[III]	<i>Primera part</i>	147
[IV]	<i>Segona part</i>	153
[V]	<i>Tercera part</i>	159
[VI]	<i>De la conversació que tingueren el tio Bernat, ortolà de València, en lo seu hort, y Miquelo el Tosut, del lloch de Benaguasil, sobre les notícies que han corregut y corren de Malapart (1815)</i>	
	<i>Primera part</i>	167
[VII]	<i>De la conversació que tingueren el tio Bernat, ortolà de València, en lo seu hort, Miquelo el Tosut, de Benaguacil, y Baltasar, de València, sobre les notícies de Malapart</i>	
	<i>Segona part</i>	183
[VIII]	<i>Conversació que tingueren Pocarropa y Pocodinero en una taberna, y a poc rato se apareix el tio Misèria, el qual dona una relació susinta de les dos corregudes de bous reals, y de lo que està pasant hui en lo dia en València (1816)</i>	
	<i>Primera part</i>	197
[IX]	<i>De la conversació que tingueren el tio Misèria, Pocarropa y Pocodinero, en la mateixa taberna, sobre les coses que pasen en València y de la segon correguda de bous reals</i>	
	<i>Segona part</i>	213
	<i>Soliloqui</i>	
[X]	<i>Primera part</i>	231
[XI]	<i>Segona part</i>	241
[XII]	<i>Pesa chiqueta nova, en un acte. Més s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc (1817)</i>	253

[XIII] <i>Conversasió que tingueren Tofolet, del lloc de Rusafa, y Tonet, llaurador, criat de una casa de esta ciutat, sobre la funció de tirar una bola en los carafals, en lo dia 28 de setembre de este present any del senyor 1817</i>	285
[XIV] <i>Conversasió que tingueren Sento de Benimaclet y Pepe de Alboraya, en lo banc del consulat, sobre les modes rares que se usen en València (1818)</i>	299
[XV] <i>Soliloqui</i>	315
Referències bibliogràfiques	327

Pròleg

L'any 1897, poc més de mig segle després de la mort de mossén Vicent Manuel Branxat i Alfonso, algú que signava com «Un Soci de Lo Rat Penat» —ara com ara desconegut— es fixava en l'obra inèdita d'aquell autor de qui s'havien conservat obres datades a principis del XIX. I així, la figura de Branxat s'incorporava en certa manera a la nostra història literària, encara que des d'aquell moment fins ara mateix es van anar fent pocs avanços en el coneixement de la figura i de l'obra d'aquell capellà lletrat, autor de col·loquis i dramaturg. Va ser fill d'un jurista erudit —Vicent Branxat i Cardona—, autor del *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio en el reyno de Valencia* (València, 1784). Aquest ocupà, entre altres càrrecs, el d'oïdor de la Reial Audiència i era, a més, fill del venedor de llibres Cristòfol Branxat i net del llibreter Josep Cardona. La qual cosa ens el situa en un entorn lector on el món de les lletres tenia valor. I en aquell àmbit familiar on la lectura i l'escriptura, els llibres, eren habituals, és on va nàixer Vicent Manuel Branxat, que va ser destinat a l'Església.

De fet, Vicent M. Branxat fou beneficiat —si més no, ho era el 1816— a la parròquia de Sant Martí, de València, on ja ho havien estat també dos il·lustres i poc coneguts escriptors en la nostra llengua, Pere Joan Porcar i Pere Jacint Morlà, tots dos del segle XVII, i dels quals potser arribà a conèixer part de la seua obra. Així, l'activitat com a «recol·lector de notícies» que definiria el primer, i la de versificador jocós que s'escau al segon, es combinaran també en el nostre Branxat. Però això —la lectura dels manuscrits dels seus predecessors—, tanmateix, no ho podem saber

amb seguretat. Com tampoc no coneixiem res més que allò que ens havia pervingut a través del manuscrit que conté part de la seua obra, i a partir d'unes mínimes dades biogràfiques. Al manuscrit es pot llegir: «Es de don Vicente Manuel Branchat y Alfonso, presbítero beneficiado de la real y parroquial yglesia de San Martín obispo y San Antonio abad, de esta ciudad de Valencia. Año 1816». Dades que havien estat repetides per aquells pocs que s'hi han aproximat i que no passen del que hem exposat fins ara.

Aquella informació, com acabem de veure, provenia del manuscrit 661 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València (BUV), que ja va ser descrit per l'anònim soci de Lo Rat Penat i que posteriorment ho va ser per Marcelino Gutiérrez del Caño, en la seua coneguda obra. Tots dos oferiren, més o menys complet, la llista de les obres que s'hi contenen, amb lleugeres alteracions en l'ordre. Era —i és— en essència, l'obra literària de Branxat.

Tanmateix, podem sospitar amb fonaments que la producció de Branxat fou, sense cap dubte, més nombrosa, com es pot inferir del fet que el volum conservat és un «primer tomo», tal com figura a l'encapçalament del seu índex i a la fi del volum. El manuscrit conservat, que s'obri amb una peça en castellà, la «comèdia» intitulada *El robo político o El saqueo de los bolsillos valencianos* —escrita el 1813—, continua amb una sèrie de «conversacions» i «soliloquis», tots ells ja en la llengua del país —el darrer dels quals és del 1819—, igual que també la fa servir a l'altra peça teatral conservada: una «pesa chiqueta» anomenada *Més s'aprècien els diners que la sanch y el parentesc*, editada i estudiada per Joan Fuster.

Sense cap altre testimoni de la producció literària de Branxat, ara com ara comptem amb un total de deu peces escrites per a ser recitades i dues obres teatrals que, inequívocament, presenten una acció dramàtica. Un conjunt que, fins al treball de Robert March, ha suscitat un interès molt desigual entre aquells que s'hi han acostat. Així, per al crític renaixencista anònim del 1897, el manuscrit constituïa una «joya de nostra literatura de col·loqui [...] manifestació més natural i espontània de nostra literatura popular», per bé que li retreia les «idees ortogràfiques de l'autor», de «tendència castellanisadora». Joan Fuster, per la seua banda, no va mostrar massa interès en els col·loquis de l'autor i, per contra, preparà l'edició de la «Pesa chiqueta», tot centrant la seua reflexió en el fet que es tracta d'un «índici primerenc d'activitats teatrals profanes en *dialecte*». L'autor de

Sueca posava l'èmfasi en el valor documental de testimoni sociolingüístic que tenia l'obra del capellà, i també per la seua validesa de cara a la història de la llengua en les terres valencianes. Interessat com estava, Fuster, en l'estudi de la penetració del castellà i la seua difusió entre nosaltres, és obvi que la peça dramàtica de Branxat, més enllà del seu valor literari més aviat discret, era un document a tenir en compte. Més tard, tant Manuel Sanchis Guarner com Vicent Simbor, amb una visió més globalitzadora, van incloure la producció literària de Branxat entre els precedents que van possibilitar una Renaixença valenciana i que constituïren una part important dels fonaments del teatre valencià modern. Sanchis Guarner, per exemple, no dubtà a afirmar que l'activitat teatral de Branxat —i la dels seus coetanis— fou «realment modesta, però significativa si més no, puix que manifesta una clara insubmissió a l'art dramàtic en castellà que imposaven les classes socials dirigents». Per la seua part, Vicent Simbor, a més de transcriure un soliloqui, remarcà el fet que cal considerar Branxat com un precursor dels saineters i, més específicament, la seua «pesa chiqueta» és vista com «una mostra capdavantera del sainet valencià, de la *peça valenciana*», cosa que sense dubte aportava una nova dimensió a l'obra del clergue valencià. Uns anys més tard, Ricard Blasco encara assenyalava un nou aspecte a considerar en els «col·loquis» —gènere que conforma el gruix de l'obra de Branxat—: la seua vàlua com a document protoperiodístic, en atenció a l'actualitat de les temàtiques escollides. Branxat, preocupat pels avanços dels francesos de Napoleó a casa nostra i per l'estat de les coses a Europa en aquell moment, és obvi que, si bé no fou per ell mateix el redactor de les notícies, sí que és cert que, a partir de les novetats que arribaven als seus oïts, produïa els seus escrits que, en tal cas, esdevenien «noticiers» i exercien la funció de caixa de ressonància, tot escampant les noves que, més o menys, ja devien ser conegudes per l'auditori, però que ara es veien filtrades per l'òptica de l'autor. Dècades després, Max Cahner recollí algunes de les seues peces en la seua coneguda obra sobre poesia política i nosaltres mateixos —amb la col·laboració de Rafael Roca Ricart— ens vam acostar a l'autor en un parell d'ocasions, tot remarcant el valor ideològic de les obres d'aquell capellà dels temps de Napoleó.

Amb aquest recorregut tan curt, hauríem fet una ullada al conjunt de les aportacions dels autors que s'han ocupat de Vicent M. Branxat. Podríem

considerar-les més aviat escasses, però interessants i assenyades. Tanmateix, l'obra d'aquell beneficiat de Sant Martí demanava una edició i, encara més, l'estudi en conjunt de les diverses qüestions que podem detectar-hi, cosa que permetria la difusió correcta i el coneixement més profund de l'activitat literària d'aquell autor.

És aquest el punt en què es troben finalment, ara, els treballs de Branxat gràcies a la tesi doctoral de Robert March Tortajada, primer, i de la publicació que en aquests moments presentem. De fet, si bé ja ens havíem acostat nosaltres a l'obra del clergue antinapoleònic fa prou anys, va ser amb la direcció de la tesi de March quan la nostra visió de la literatura de Branxat es va fer més detallada. Un autor com Branxat bé pagava la pena de rescatar-lo i de difondre'l; i de superar, amb ell, un buit en la cronologia literària del nostre país. I, en la nostra llengua. La llengua del poble, que va ser emprada per Branxat per a despertar els sentiments nacionals —*espanyols*, però— contra l'invasor francès.

Robert March n'ha elaborat una edició filològica acurada a partir del manuscrit 661 de la BUV i ha tingut en compte les edicions d'alguns fragments de l'obra de Branxat que s'havien fet fins ara. Però, a més, ha realitzat un bon treball per donar-nos el context de l'obra i de l'autor de qui, encara, ha sabut oferir-nos una imatge més àmplia del que teníem fins ara. És per això que amb la present edició i l'estudi de March, un autor tan poc conegut com Vicent Manuel Branxat arriba, finalment, a incorporar-se plenament a la nostra història literària.

VICENT J. ESCARTÍ
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Universitat de València
Institut d'Estudis Catalans

Agraïments

El llibre que hom té a les mans és el resultat d'una part de la meua tesi doctoral en Filologia Catalana, que vaig llegir el 18 de juny de 2024 a la Universitat de València.

Vull donar les gràcies als membres del tribunal —a la professora Maribel Guardiola i als professors Antoni Ferrando i Ramon Pinyol— per les seues observacions i consells; així com a la resta d'avaluadors —a la professora Elena Sánchez i als professors Miquel Nicolás i Biel Ensenyat. També vull agrair al professor Rafael Roca, director de la col·lecció «Biblioteca Sanchis Guarner», així com a l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana en general per acollir aquesta publicació.

Agraïsc també a la meua família, especialment a Pau, a Lucía i a ma mare.

Aquesta investigació no haguera arribat enlloc sense l'ajuda, l'amistat i el mestratge de Vicent J. Escartí. Gràcies, Vicent, de tot cor.

Introducció

En aquesta investigació hem estudiat l'obra i el pensament de Vicent Manuel Branxat i Alonso,¹ un capellà valencià d'inicis del segle XIX, la literatura del qual no ha cridat l'atenció de la crítica, llevat de la duta a terme, majoritàriament, per professors i investigadors del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València. En aquest sentit, Joan Fuster va exhumar la *Pesa chiqueta* (1976, pp. 168-189), Vicent Simbor va realitzar la transcripció d'un col·loqui (1980, pp. 68-75) i Vicent J. Escartí i Rafael Roca estudiaren l'autor, tot oferint, a més, la transcripció de la *Comedia nueva patriótica, en un acto, «el robo político» o «el saqueo de los bolsillos valencianos»* (1997, pp. 57-78), així com la *Conversació que tingueren Sento de Benimaclet y Pepe de Alboraya, en lo banc del consulat, sobre les modes rares que se usen en València* (1997, pp. 79-84). De fet, anys després, Escartí i Roca (2010) revisitaren novament alguns aspectes de l'obra del capellà, sobretot, els més ideològics. També Max Cahner (1998-2005), al II volum de *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849)*, va incloure-hi alguns fragments de diferents peces.

És a partir d'aquesta situació que ens hem endinsat en els textos de Branxat, localitzats al ms. 661 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València (BUV), amb la intenció d'afegir-ne un aparat crític. Pràcticament tota l'obra del capellà està escrita en la llengua del país abans que aquesta fora reivindicada pels renaixencistes. Els seus textos ens ofereixen el pensament de l'època que li va tocar viure. En efecte, parlem d'un autor

1. Vicent Manuel Branxat i Alonso, amb *ch* si atenem la grafia antiga.

a favor de l'Antic Règim i, és clar, en contra de Napoleó i de tot allò que poguera vincular-se amb els valors heretats de la Revolució Francesa, en un moment en què l'Estat i la religió es nodrien mútuament, alhora que s'identificaven, compartien i mostraven la identitat mitjançant l'espanyol. Efectivament, Branxat feu ús del valencià i, per molt que l'emprà interessadament per a acostar-se a les classes més humils, va fer servir la llengua del poble amb missatges conservadors. És a dir, tot i que volgué transmetre els valors de la monarquia, usà el català de València i no el castellà, llevat del cas de la *Comedia patriótica* —la primera obra del ms. 661— i d'alguns barbarismes, cosa normal en l'època.

Per tant, entenem que Branxat es troba en un punt en què sol·licita tradició, encara que, sense saber-ho, esdevé un símptoma de modernitat. Els seus textos poden llegir-se entre la literatura de canya i cordell i els sainets. D'una banda, podem entendre'l com a col·loquier i, de l'altra, com a facilitador de la dramaturgia següent, sobretot, passada la segona meitat del segle XIX. És en aquest sentit que es troba al bell mig d'una imatge dialèctica, per poc o escàs interès que els seus textos hagen pogut suscitar.

Hem dividit la nostra investigació en dos blocs: «El context de Vicent Manuel Branxat» i «Comèdies, col·loquis i soliloquis de Vicent Manuel Branxat». El primer l'hem dedicat al context i al pensament de l'autor; el segon, en canvi, l'hem reservat a l'edició dels textos. Així mateix, dins del primer bloc, en «L'herència de la literatura popularista» hem seguit el treball que Antoni Ferrando (2017) va dedicar al Barroc valencià, per tal d'entendre Branxat com a transmissor de tradició i de parateatralitat. A més, hem prestat atenció a l'etiqueta historiogràfica de la Decadència, però, per a endinsar-nos en l'Edat Moderna, així com en alguns sermons escrits en la llengua del país *versus* l'operació castellanitzadora barroca.

Si bé en «Col·loquis, entremesos i sainets, una qüestió de noms» remetem a com el castellà va interferir en la producció literària, defensem, junt amb Martí Mestre (1996), que els sainets esdevenen una font inestimable per a l'investigador. En tot cas, també considerem les aportacions de Sirena (1995), Sansano (2010a; 2010b) i Bacardit (2011), i realitzem un breu recorregut al voltant del terme *sainet*.

En «Sobre Vicent Manuel Branxat i la seua obra», la poca informació biogràfica de què disposem ens porta a atendre les contribucions científiques realitzades al voltant del capellà valencià (Fuster, 1976; Sanchis Guarner,

1980; Simbor, 1985 i 1997; Cahner, 2002, i, per descomptat, Escartí & Roca, 1997 i 2010), a més de la informació redactada per Marcelino Gutiérrez del Caño, dins del *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, i el text «Del fons d'un armari o Un fill de la Morta-Viva», publicat per «Un soci de Lo Rat Penab», dins «L'Almanaque de *Las Provincias*» de l'any 1897. En tot cas, en aquest punt despleguem un parell de subapartats més: «Descripció del manuscrit 661 (BUV)», en què detallem les característiques de l'original, i «Síntesi de l'obra branxatiana», on prestem atenció a l'argument de cadascuna de les obres que integren el manuscrit.

Una vegada inventariada l'obra, en «Literatura contra el Francés», observem el pensament polític de l'autor i comparem els seus interessos literaris amb els de Manuel Civera, el *Fideuer*. A més, establim una distinció entre els personatges rurals i els poderosos, alhora que ens fem ressò de la importància de la lectura en l'escena branxatiana i pensem com les notícies són *compartides* en públic.

El següent punt el dediquem a la *Pesa chiqueta*, que és, al nostre parer, l'obra teatral més arrodonida de l'autor. Així, a partir de la trama, identifiquem com, en certa mesura, el gir dramàtic coincideix amb l'acte de llegir suara esmentat. Tot seguint Sansano (2009b; 2010a), prestem atenció a la concomitància del títol amb la d'un altre text, *Más pesa el rey, que la sangre, y blasón de los Guzmanes* (1774), de Vélez de Guevara. A més, connectem la mirada que Sansano dedica a la importància de la impremta junt amb la parateatralitat transmesa pels col·loquiers valencians, apuntada per Escartí i Roca (1997, p. 67). Finalment, oferim els criteris d'edició que hem dut a terme en estudiar el ms. 661, així com les conclusions a què hem arribat.

Quant al segon bloc, presentem l'edició de l'obra coneguda de l'autor (1813-1819). La numeració romana no coincideix amb el nombre total de peces escrites:

- [I] *Comedia nueva patriótica, en un acto, «el robo político» o «el saqueo de los bolsillos valencianos»* (1813)
- [II] *Conversació que tingueren en los bancs del consulat Baltasar Pina, fiel de fechos del lloch de Carpesa, y Berthomeu el Cabut, del mateix lloch, sobre haver vingut este de prisioner de lo més adins de Frància y altres cosas que vorà el curiós llechidor* (1814)

Soliloqui[III] *Primera part*[IV] *Segona part*[V] *Tercera part*[VI] *De la conversació que tingueren el tio Bernat, ortolà de València, en lo seu hort, y Miquelo el Tosut, del lloch de Benaguasil, sobre les notícies que han corregut y corren de Malapart (1815)**Primera part*[VII] *De la conversació que tingueren el tio Bernat, ortolà de València, en lo seu hort, Miquelo el Tosut, de Benaguacil, y Baltasar, de València, sobre les notícies de Malapart**Segona part*[VIII] *Conversació que tingueren Pocarropa y Pocodinerero en una taberna, y a poc rato se apareix el tio Misèria, el qual dona una relació susinta de les dos corregudes de bous reals, y de lo que està passant hui en lo dia en València (1816)**Primera part*[IX] *De la conversació que tingueren el tio Misèria, Pocarropa y Pocodinerero, en la mateixa taberna, sobre les coses que passen en València y de la segon correguda de bous reals**Segona part**Soliloqui*[X] *Primera part*[XI] *Segona part*[XII] *Pesa chiqueta nova, en un acte. Més s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc (1817)*[XIII] *Conversació que tingueren Tofolet, del lloc de Rusafa, y Tonet, llaurador, criat de una casa de esta ciutat, sobre la funció de tirar una bola en lo carafals, en lo dia 28 de setembre de este present any del senyor 1817*[XIV] *Conversació que tingueren Sento de Benimaclet y Pepe de Alboraya, en lo banc del consolat, sobre les modes rares que se usen en València (1818)*[XV] *Soliloqui*

En l'edició hem esmentat els aspectes més remarcables de la literatura del capellà, tot adjuntant un bon nombre d'anotacions a peu de pàgina. Hem consultat diferents diccionaris, tant per a la llengua catalana com per al cas de l'espanyol: el *Diccionari normatiu valencià (DNV)*, el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (*DIEC2*), el *Diccionari català-valencià-balear (DCVB)*, el *Diccionario de la Real Academia Española*, així com el *Diccionario de Autoridades (1726-1739)*, en la seua versió en línia, i altres manuals generals o pàgines webs especialitzades, com, per exemple, el portal de la Real Academia de la Historia.

**I. EL CONTEXT
DE VICENT MANUEL BRANXAT**

1. L'herència de la literatura popularista

Antoni Ferrando defineix els textos popularistes com aquells que, per molt que tracten els temes populars, no adopten un punt de vista així (2012, p. 113). En aquest sentit, Vicent J. Escartí (2017) ha reflexionat al voltant dels àmbits d'aquesta literatura, tot observant com sota el seu aixopluc hauria de situar-se la producció dels col·loquiers, que, com a mínim, des dels segles XVIII i XIX haurien actuat com a transmissors de la literatura satírica produïda durant els segles XV i XVI. Ara bé, segons Escartí, l'interès no rau —o no únicament— en l'ús d'una llengua o altra, sinó en el fet de pensar la parateatralitat com a «element clau per a entendre l'esclat dels saineters que tant abundaren a la fi del Vuit-cents i que, altrament, serien inexplicables, almenys en la nostra llengua» (2017, p. 300). Tanmateix, des d'aquesta òptica, seguint Sansano (2009, pp. 23-25), Escartí recorda que el públic valencià havia d'estar avesat a la llengua catalana per «l'existència quotidiana d'una literatura popularista i popular, la dels col·loquis, que [...] havia proliferat en els àmbits urbans primer i, després, amb major o menor assiduïtat, en els àmbits rurals del nostre país» (2017, p. 300). És, doncs, dins la literatura popularista que encabim l'obra de Vicent Manuel Branxat i Alonso.

Ara bé, tot i que som conscients que s'ha reflexionat a bastament sobre l'etiqueta historiogràfica de la Decadència, creiem que parlar-ne pot servir-nos, de retruc, per a incidir en altres conceptes, com són els de col·loqui, sànet o, inclús, el teatre breu, tal com Sansano (2010a, pp. 12-16) proposa anomenar el conjunt d'aquestes produccions literàries, així com «col·loquis entremesats» o «jocs o passos de comèdia», si pensem en Martí Mestre (2004, p. 200).

Si fem memòria, per encàrrec de Max Cahner, Joan Fuster va publicar *La Decadència al País Valencià* l'any 1976, llibre en què, com a apèndix, presentà l'exhumada *Pesa chiqueta*, de Branxat.¹ Ara bé, si Fuster mantenia viva dita etiqueta al títol, anys enrere l'havia qüestionada, per entendre que en calia una més concreta: «barroc, neoclassicisme, pre-romanticisme, etc.» (Ferrando, 2012, p. 114). Tanmateix, per bé que en la publicació esmentada no discutisca el concepte propugnat pels renaixencistes, sí que en fa una sèrie de puntualitzacions, tot just, al voltant del període que anomena decadent. De fet, Fuster aprecia diferents manifestacions culturals més enllà de les pràctiques literàries i, per tant, entén la dificultat i les confusions que el terme hauria abastat al llarg de la història (Escartí, 2012, pp. 222-223). Efectivament, la literatura que trobem en aquest període hauria estat travessada pel Renaixement, la Il·lustració —amb tots els matisos que es vulguen— i el Barroc, açò és, per unes pràctiques lingüístiques entre els segles XVI i XVIII. I és tot just ací on entren en joc les puntualitzacions establertes per Joan Fuster, perquè ens fan entendre el moment com una etapa interessant, en què la «mutació idiomàtica no fou gens uniforme» (1976: 8). Només cal tindre al cap el bilingüisme de la peça teatral *La vesita* (1541), de Joan Ferrandis d'Herèdia, o els actes sacramentals de *L'església militant* (1573) i *El castell d'Emaus* (1573), de Joan Timoneda. Perquè Joan Fuster, hi insistim, tot i no qüestionar l'etiqueta el 1976, va un pas més enllà en afirmar que cultura i literatura no sempre van de la mà. I si durant l'Edat Moderna hi van haver pràctiques de la més alta literatura que s'hi van fer per imitació al castellà, no podem obviar com aquesta assimilació pot explicar part de la nostra gènesi sociolingüística o, si es vol, els dalta baixos de la història social de la llengua en el conjunt dels Països Catalans.²

1. Vegeu March (2022, pp. 121-139) i Escartí (2004, pp. 109-120).

2. En efecte, ben entrats en el segle XIX, Eduard Escalante dedicà parlaments escrits en castellà als personatges de les classes benestants i a aquells que desitgen pujar en l'escala social —l'«ascens social», que en dirà Uriel Weinreich (1996, pp. 179-180). A més, aquest dramaturg escriurà en aquesta llengua les acotacions, amb la intenció de voler ser representat a Madrid, tot oferint un teatre que podrà considerar-se una «caricatura lingüística» (Rosselló, 1997, p. 298); un viatge cap a un retraïment de la llengua (Nicolás 1998: 334) o, inclús, cap al no qüestionament de l'*statu quo* predominant (March, 2020, p. 295).

Amb el Barroc, la castellanització s'hi va incrementar, cosa que, segons Ferrando, afectà els textos amb intensitats diferents, açò és, com més intensa fou l'ambició estètica amb què els processos creatius es dugueren a terme, més forta fou la presència del castellà. Per contra, com més local es presentà la literatura, més relativa fou la presència de la llengua dominant: «aquella castellanització, fruit del prestigi social de la llengua veïna i dels imperatius de la impremta, no reflectia els usos socials reals» (2012, p. 117). Aquesta noció de prestigi la podem localitzar en l'obra de Branxat, per exemple, en *Més s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc*, escrita l'any 1817, en què Branxat, segons qui siga l'interlocutor, emprà una llengua o una altra.

MANUELA:	Sí, senyor, els amos són, y se estan allí esperant.	
TIO MIQUEL:	Du una cadira, Neleta, per a poder abaixar.	540
MANUELA:	Así està ya la cadira.	
TIO MIQUEL:	Puix, anem, porta-la allà. <i>Quando quiera usted, señor, empezarán a baxar.</i>	545

A més, també l'expulsió dels moriscos (1609), així com la recessió econòmica, afavorí que els estrats monàrquics, els nobiliaris i el clergat reforçaren la castellanització, especialment davant d'unes no massa fortes classes mitjanes, que veuriem com el català reculava en els diferents àmbits d'ús³ i, tanmateix, no costa imaginar que la resistència al canvi fou major a Catalunya que al País Valencià. En tot cas, seguint Giner (1988), Ferrando atén l'estructura de l'administració eclesiàstica de Catalunya i entén que

3. Molt sovint els autors dels soliloquis rebien unes directrius concretes perquè els seus missatges pogueren difondre's pertinentment: «usaven un llenguatge popular i els seus productes tenien un acabat “popularista” de manera ben intencionada» (Escartí, 2017, p. 300). En aquest sentit, dins la noblesa, destaca Carles Gasulla, de la Morella del XVIII, o Branxat, en relació amb el clergat (Escartí & Roca, 1997; Escartí, 2010).

el nombre de bisbats podria haver influït en un tipus de resistència contra la castellanització, *a priori*, assumpte contrari al País Valencià (2012, p. 121). Ara bé, si és cert que la pressió lingüística del castellà fou dominant, també ho és que es conserva documentació que reflecteix que el clergat hauria fet servir el valencià en alguns sermons, mentre que el castellà s'estenia per pràcticament tota la societat.⁴ Per tant, l'interès va més enllà de si la llengua emesa tenia una funció adoctrinadora. De fet, per molt acastellanat que ens imaginem aqueix món, que ho fou, no ho fou del tot. És a dir, independentment de la diglòssia patida pels catalanoparlants, van haver-hi sermons en què la llengua vehicular fou el valencià.

La llengua és un fet polític, és clar. No descobrim res que no haja fet la sociolingüística en considerar com l'assimilació, l'acomodació, el procés de bilingüització (Mollà, 2002, pp. 151-159), la interferència lèxica (Weinreich, 1996, pp. 117-130) i el canvi de llengua (*code switching*) solen efectuar-se des de la llengua minoritària a la dominant, sempre que la llengua de l'altre presente connotacions socials i de prestigi absents en la d'origen, tal com reflectíem en el fragment de la *Pesa chiqueta en un acte*. Poc més hem d'afegir en aqueixa línia que no haja fet, per exemple, William Labov (1983, pp. 241-243; Turrell, 1992, pp. 15-26) en prestar atenció a la variabilitat de la parla, a com la imitació i el canvi lingüístic tendeixen a produir-se en els grups intermedis de l'escala social. Tanmateix, pel que fa a Branxat, el capellà usa el valencià perquè l'entén útil per a adreçar-se al seu públic. Per tant, per molt que els seus textos s'*allunyen* del sermó per entrar en el terreny merament literari, l'*adoctrinament* hi continua present. En aquest sentit, ens serveixen d'exemple els vv. 17-18 de la *Segona part del Soliloqui*, en què la lliçó abasta la llengua, la religió i la política:

Donem-li gràcies a Déu	17
de que al fi nos ha lliurat	
del poder de atre Neró,	
perseguidor de christians,	20

4. Vegeu, en aquest sentit, el treball de Ferrando i Nicolás (2016, pp. 283-284 i 288). Tanmateix, per a un període posterior a Branxat, resulta profitós l'estudi de Martí-Badia en relació amb les posicions unitaristes, particularistes i secessionistes de la llengua, així com les remissions a les publicacions de diaris, revistes satíriques i polítiques (2019, pp. 93-116).

del lluterà y calviniste, del lladre més arrastrat, perquè en dir Napoladrón tot està ya rematat.	
Quant alegre està l'Aspanya de veure que ya ha lograt tindre a Fernando en Madrit a ses costes rescatat!	25 28

Alguns religiosos valencians haurien nodrit tant els convents com les universitats des de ben entrat el segle XVII, fent servir el castellà en la predicació, per ser l'idioma de moda. En aquest sentit, els *soldats* al servei de la castellanització s'haurien encarregat de portar la llengua més enllà de les murades de convents i monestirs, fent-la «efectiva no sols a la capital del Regne, sinó als llocs més allunyats de la ciutat de València» (Ferrando, 2012, p. 122). Paral·lela a aquesta observació, López Quiles (2014) diferencia la predicació valenciana de la castellana, tot entenent que la primera s'allunya dels tons tenebristes i presenta una menor ingerència política en legitimar el caràcter que hauria de tindre la monarquia. Així, entre els predicadors valencians hi hauria «uns matisos que la singularitzen, perquè l'enfocament “legitimador” s'adreça més als orígens del Regne» (2014, p. 173), però, fent de «la invasió, la infidelitat al rei, la barbàrie del francès» no ja de suports «per a la defensa de la monarquia hispànica, sinó per aquesta via, la protecció del catolicisme amenaçat» (2014, p. 186). Els versos següents, que continuen els anotats més amunt, van en aquesta línia:

Destruït el gran guilopo que ha derramat tanta sanch per a lograr el seu gust y dur abant el seu pla, fet per lo mateix diable, que era el seu conseller gran.	30
---	----

Casanova i Martínez han estudiat l'abast de la textualitat i l'oralitat en el rerefons de la fi de l'Antic Règim, i han observat com la lluita i la revolució acabaren per barrejar-se en la Guerra del Francès, amb la intenció, per part

dels religiosos, és clar, d'estendre una «paraula persuasiva» (2001, p. 213). De fet, esmenten com la Junta Suprema del Govern de València, fundada l'any 1808 per a combatre els francesos, va cercar entre el clergat membres capaços de difondre la paraula de Déu i, sobretot, perquè els capellans possibilitaren sermons per a establir una idea concreta de pàtria: propagar els «grans principis del nou llenguatge polític» (2001, p. 217). I és en aquest punt que al·ludeixen al cas del pare Rico, frare franciscà i participant de la Junta, que hauria deixat València per marxar a Catalunya a sermonejar contra Napoleó. Sobre els clergues: «El seu fusell és la paraula. Tot i que els continguts són novetat, el suport no ho és tant. El sermó ha estat definit com el més gran *mass-media* de l'Antic Règim» (2001, p. 219).⁵

Tanmateix, si hom pot trobar diferents posicions ideològiques en el context de la Guerra del Francès —per al cas literari, pensem en la divergència política entre Manuel Civera i Vicent Manuel Branxat—, aquestes també hi són presents entre els religiosos. Ara bé, si López Quiles remet encertadament a la «protecció del catolicisme amenaçat» (2014, p. 186), Casanova i Martínez, en relació amb els objectius dels clergues, afigen la defensa de la centralització de l'Estat: la propaganda a favor de la univocitat.

El clergat venia servint als elements de centralització de l'Estat Absolut, empentats per la monarquia borbònica des de principis del segle XVIII. L'objectiu en 1809, però, no és el de la substitució lingüística, ni el de l'aculturació, sinó el de la mobilització. Cal convertir les classes populars en soldats de la religió, ni que això signifiqui saltar-se els manaments de la Llei de Déu: «NO ÉS MILLOR MORIR EN CAMPAÑA Y VEURE SI EL PODEM MATAR A D'ELL QUE ESTAR-SE MANO SOBRE MANO MIRANT COM MATA Y CAUTIVA ALS NOSTRES CHERMANS?». (2001, p. 222)

Casanova i Martínez assenyalen com s'hauria configurat la monarquia hispànica fins al 1808 (els reis de Castella, de Navarra, senyors de Bis-

5. Per a aprofundir en l'estudi de les relacions que la Junta Suprema de València va mantindre amb la Junta Central d'Espanya, vegeu també Genovés (1967, p. 101 i seg.).

caia...) i destaquen que, tot i que la Il·lustració haguera anticipat alguns elements del liberalisme, el terme *espanyol* —per a remetre a Espanya— és un «concepte polític, la materialització de la pàtria i de la nació, l'àmbit polític que definia la territorialitat, però també la condició ciutadana dels seus membres», tot plegat, en un context en què els sermons estaven farcits de mitologia que, segons Casanova i Martínez (2001, p. 223), només podia ser liberal. Encara més, associen la construcció del mite nacionalista amb el desplegament doctrinal dut a terme per part dels religiosos a partir dels sermons, almenys amb una certa coneixença de la clientela, que en diria Joan Fuster.⁶ Sovint el clergat es formaria una idea més o menys completa de l'audiència per a adaptar-s'hi lingüísticament i «convergir amb les preocupacions i les cabòries del públic» (2001, p. 225). I entenem que és en aquest punt en què la teatralitat seria útil com a estratègia, perquè els predicadors necessitarien dotar la paraula politicoreligiosa de qualsevol ventall escènic a l'abast, capaç de garantir-ne els objectius davant del públic. Difondre el marc mental —*frame*, en diríem hui— de la defensa de la centralització de l'Estat mitjançant la monarquia i la Guerra contra el Francès, entès com a estranger i bàrbar en la seua màxima expressió i, així, mantindre l'*statu quo* eclesiàstic que, segons López Quiles, se sentia amenaçat.

Casanova i Martínez presenten un munt de mostres en què la ideologia a difondre n'era patent. D'interès és la *Proclama impresa en Madrid a pesar de la vigilancia de nuestro opresor, y repartida entre el Ejército Francés por zelo patriótico de un buen Español*, adreçada als francesos perquè se sumaren a la causa, rebutjaren retre fidelitat a Napoleó i lluitaren junt amb els espanyols: «venid pues a alistaros baxo nuestras banderas y ellos os pondrán a salvo [...] y esta unión agradable os libertará de la esclavitud, y os dará la paz, que no os han dado las victorias del tirano» (2001, p. 224); així com la referència al sermó que recullen del pare Valcedo, arxiver del convent dels dominics de Llutxent fins a la primera dècada del segle XIX, que, tot i que solia emprar el castellà en els sermons, també en alguna ocasió feu servir «un valencià acastellanat, amb una grafia apitxada o

6. Per tal d'aprofundir en la construcció de la catalanitat al segle XIX, sobretot dins del context principatí, així com per a un repensament de la Renaixença, diguem-ne, com a mite, vegeu Marfany (2017).

castellanitzada, una morfosintaxi col·loquial, farcida dels castellanismes normals de l'època, i un lèxic de doble tall». És a dir, «les mateixes variants formals usades seran pròpies de les dues llengües». En definitiva, «prendrà el castellà com a font del valencià i els vocables emprats per ell en el seu castellà o llatí els adaptarà al valencià» (2001, p. 226).

A continuació, extraiem uns fragments del sermó de Valcedo exhumat per Casanova i Martínez a partir del ms. 118 (BUV). Paga la pena prestar atenció als llaços temàtics que es vinculen amb Branxat, ja que ens permeten entendre tant el context com la seua ideologia, que és misògina, política i antinapoleònica, tal com ocorre amb el religiós estudiat per Casanova i Martínez:

No se encontra España acomesa furiosament per un tirano pichor que Antioquo que tot ho porta a foc y sang? Què paraules podia yo, pués, pendre de tota la sagrada Escritura per tema del meus discurs millors que les Judes de Macabeu per a parlar-os en nom de la Junta Suprema de Valencia? [...] Sí señors, vé pot el dimoni portar tots los fills del Seu Espirit que ha engendrat en Fransa per espai de més de do-sens anys que así s'an de estrellar tots en la pedra angular de la nostra fe puríssima, en la rellichó santíssima de Jesu Christ [...] Ya, púes, podeu desengañarse trahidores si és que n'i ha algú en lo meu auditori, ya podeu desengañar-se que au perdut el pleit del tot: Vosatros que encenagats en los vicis volíeu fer-se francesos per a viure com ells, sinse rey y sinse roc, a lo moro o a lo chentil o a lo francmasó, desengañeu-se ya, no u lograreu. Vosatros encara que dominaren así els gavachs, anirieu carregats de ferro y esclaus al Norte a conquistar-li noves terres al tirano, al major embustero engañador de la Europa. Millor és morir a les segües mans, peleant en defensa de Déu que ser els seus amigs, que no pot haber amistat verdadera y sòlida a on no y·a caritat, a on no y·a fe, a on no y·a rellichió; ells no en tenen ninguna com s'a vist en totes les nacions que han engañat dient-los que amparaben la yglésia y engañand-les les han esclavissat; luego no poden ser amics verdaders nostres [...] què maldites obres es descubrixen en eixe dimoni encarnat! En la història de les grans revolucions polítiques no es presenta un mónstruo com Bonaparte,

és el machor que ha bomitat la còlera del cel per a omplir el món de pecats y de calamitats. En la sèrie de les segües accions, ara es tropesa en les costums de Calígula, ara en les crueldats de Neron [...] Mireu en atenció totes les segües conquestes y voreu que el fi que es proposà en tot és destruir a Jesuchist y alsar-se en lo títol de Señor Omnipotent de tota la terra. Blasfèmia horrible, que no ha ensomiat encara ningun chentil, ningun tirano! Per a d'asò de totes les sectes es fa protector y patró, hasta dels chudios, menos de la relichió de Jesuchrist, que perseguix a cara descoberta [...] ni el dimoni ni el seu criat Napoleón poden ni podran may ixir en la empresa. Ara, pués, sent tot asò una veritat certíssima, una cosa que am tocat per nostres mans, habrà algun home sensato, que ensomie tindre confiansa en Napoleon de que no destruirà la Iglésia en España? LUEGO LA guerra QUE LI FEM A EIXE TIRANO NO SOLS ÉS chusta y deguda, sinó molt santa y gloriosa; y per consiguiunt està moltes vegades millor el que va a ella que el que es queda en casa: *Melius est nobi mori in bello quam videre mala gentis nostrae et sanctorum* [...] Digam pués sinse recel ningú que en el principi, en el mix, y en lo fi de esta resolució santíssima ha extés Déu la segua poderosa mà, per a sepultar así en España a Napoleon y als seus seguidors, vengar els molts agravis que ha recibit de ells y els nostres traydors y donar-li a la nació espanyola unes proves claríssimes del seu especial cariño y protecció sobre totes les nacions del món. *Extendisti manum tuam et devoravit eos terra; Dux fuisti in misericordia tua populo quem redemisti.* (2001, pp. 230-239)

En aquest sentit, tal com llegim en la *Comedia nueva patriótica* (1813), els francesos esdeven «guilopos» per a Branxat. Encara més, sovint són presentats com a dimonis:

LABRADOR:	Aquí lo tienen usías, (<i>Da el dinero.</i>) y por todo perdonar. (<i>Marchándose.</i>) <i>En ma vida havia vist este modo de robar.</i> <i>Però, què farem? Paciència,</i>	300
-----------	--	-----

hasta que el Senyor voldrà 305
que vinguen los espanyols.
Entonces la pagaran,
Puix de tots estos guilopos
tinch de fer un bon sopar. (Vase.)

O en *Conversació que tingueren en los bancs del consolat Baltasar Pina, fiel de fechos del lloch de Carpesa, y Berthomeu el Cabut, del mateix lloch, sobre haver vingut este de prisioner de lo més adins de Frància y altres coses que vorà el curiós llechidor* (1814):

Allò era Babilònia,
 al veure tan de gabaig
 que anaven com a dimonis 125
 per a entrar en la ciutat.
 Veent ells que de ningun modo
 nunca hu podien lograr,
 empezó ya el bombardeo,
 de dia y nit sens parar. 130
 Carol! y que groses eren,
 com set vegades lo cap!

En relació també amb la Guerra del Francès, Anguera estableix que el conflicte bèl·lic desplega un doble vessant. D'una banda, perquè part dels catalans es van solidaritzar amb el poble espanyol, alhora que evidenciaven que podien valdre's contra un enemic de l'altura de Napoleó (2000, p. 23). De l'altra, perquè dita guerra podria llegir-se com el primer moment en què hi apareix un sentiment espanyolista, «precedent de la concepció política moderna del concepte» (2000, p. 57), raó per la qual afig el testimoni d'Escoiquiz, un canonge que l'any 1814 va escriure:

Aunque ha pasado ya un siglo, desde la guerra de sucesión de Felipe V, el rencor de las provincias de Aragón, Cataluña y Valencia contra su casa, contra la Francia y aún contra los mismos castellanos, que le habían sostenido, no se ha calmado verdaderamente sino en la época de la coronación de Fernando. El aborrecimiento contra el

príncipe de la Paz, y las esperanzas de felicidad que les aseguraba el carácter del nuevo rey, han sido únicamente capaces de reunirlos con sinceridad, a los otros españoles, y de apagar su antiguo rencor contra la casa reinante. Hasta esa época no les ha faltado más que una ocasión favorable para romper. (Anguera, 2000, p. 57)

Ara bé, si anteriorment hem remés a l'operació castellanitzadora duta a terme durant el Barroc i hem esmentat, seguint Ferrando (2017), que aquesta depenia del tipus de producció de què es tractava; si hem prestat atenció a com l'estrat eclesiàstic podia fer servir la llengua segons quin era el públic a qui predicar i, per tant, l'idioma esdevenia un vehicle per a aconseguir els objectius desitjats, pensem que cal fer-hi un pas més i entendre, tot plegat, com la poesia, sota l'aixopluc del context politico-cultural, va influir en les produccions que hom ha definit com a *sainets*, *entremesos*, *col·loquis* o peces de teatre breu, tal com suggereix Sansano (2010a). D'aquesta manera, deixant de banda els usos lingüístics emprats per l'Església, amb la intenció d'aprofundir en la literatura de Branxat, cal demanar-se per dites influències. Per com els *sainets*, els *col·loquis* i altres gèneres semblants haurien begut de la poesia barroca pel seu caràcter oral, per la seua efervescència i, també, pel caire popularista (Escartí, 2004; Ferrando, 2012, p. 125).

2. Col·loquis, entremesos i sainets, una qüestió de noms

Si les companyies teatrals afavoriren la castellanització d'obres i d'autors, tal assumpte no va impedir que el català seguira ben viu per part de versaires i col·loquiers. Entre aquests, sovint anònims per a evitar «condemnes i represàlies» (Ferrando, 2012, p. 126), hi comptem amb l'exemple de Pere Jacint Morlà,⁷ autor d'uns col·loquis pensats «per a ser representats en espais reduïts» (Escartí, 2017, p. 300). Ara bé, si encara desconeixem si l'obra de Morlà arribà a ser recitada o no, Escartí apunta al segle XVIII com el moment en què els col·loquis aconseguiren una popularitat notable. En efecte, si el Barroc havia estat un període on les produccions s'havien dirigit des de les més altes instàncies, tal fet no hauria sigut incompatible amb la integració de les formes populars, que pogueren incidir a l'hora de difondre els interessos dels estrats esmentats (Escartí, 2004, p. 182):

És evident que aquella cultura barroca es va aprofitar de la poesia per a difondre els seus ensenyaments i la seua ideologia, i no és estrany trobar autors i obres que, amb gran acceptació popular, usaren la nostra llengua per tal de fer-se més pròxims a la societat analfabeta a la qual la «cultura» —la ideologia social, política i religiosa— només podia arribar per la via de l'oralitat. (Escartí, 2017, p. 300)

7. Per a l'obra inventariada de Morlà, vegeu Ferrando (2004, pp. 161-176).

Un dels objectius principals dels col·loquis era el d'influir en l'opinió de la gent, aspecte que, d'una banda, ens recorda Blasco, quan remet a les concomitàncies entre aquest gènere i el protoperiodisme (1983, p. 21) i, de l'altra, Ninyoles, pel que fa a l'opinió pública:

Als seus orígens, la idea d'opinió pública va ésser considerada com un concepte fonamentalment polític. Íntimament arrelat als sistemes de l'empirisme racional i del liberalisme polític, tal concepte naix d'una nova idea de l'home —ésser racional, sobirà i lliure— i és producte de la nova societat consagrada el 1789 [...] La raó —s'anuncia— ha desplaçat el dogma i tothom està, en principi, en disposició de descobrir la veritat; l'individu —ésser capaç de comprendre-ho tot— es considera apte per a resoldre per si mateix uns problemes que fins aleshores havien estat reservats a la competència de la monarquia o a l'autoritat de les Sagrades Escripures, etc. L'opinió pública naix, doncs, del supòsit que hi ha un camp de realitats on, a través de la lliure controvèrsia, poden enfrontar-se judicis contradictoris amb la pretensió de trobar la solució políticament «justa». (Ninyoles, 1968, pp. 10-11)

Sota aquest aixopluc escriu Branxat, tot coneixent les possibilitats de control de què gaudeix un sermó. Tanmateix, més enllà de la capacitat dels col·loquis, hi ha la ja apuntada interferència del castellà, que, amb tots els daltabaixos imaginables, no va impedir que el català preservara els usos socials, amb l'excepció majoritària, ja ho sabem, de l'esfera de la noblesa. En tot cas, independentment de dita interferència, hom pot dir que s'hi va mantindre la tradició. De fet, Ferrando insisteix en aquesta línia quan afirma que tampoc no s'hi van perdre «els vincles amb la resta de l'àmbit lingüístic, i que es feu un lloable esforç d'adaptació a la nova situació cultural» (2012, p. 137). I també Escartí apunta en aquesta direcció, per a fer-nos conscients que, si el castellà abastà la cultura il·lustrada entre els segles XVIII i XIX, el valencià s'imposà en els moments en què es tenia com a objectiu difondre alguna ideologia en el poble (2017, p. 301), tal com hem vist adés amb els passatges del sermó de Valcedo i, per descomptat, amb les mostres de Branxat, inclús, quan el capellà presenta una sèrie de

peripècies perquè siguin narrades per diferents personatges. És a dir, perquè uns reben les històries —interessades— i, seguidament, esdevinguen també narradors, bé mitjançant les *experiències* contades, bé amb qualsevol altra informació que el capellà transmet amb una paraula més política que poètica, més ideològica que dramàtica. Però teatral, per molt iniciàtica que siga. Segons llegim en la *Tercera part del Soliloqui*, vv. 37-48:

Ya hagué de tindre noticia	37
de lo que feu el tunant	
quant se n'anà a la isla	
que allà en la Ytàlia està	40
—si no me enganye es diu Elva.	
Allí quietet se va estar	
<i>esperando la ocasi6n</i>	
quant li vinguera a la mà.	
En el punt que la tingué,	45
en obra la va posar,	
achuntant un gran eixèrcit	
y a París s'encaminà.	48

En relació amb l'estira-i-arronsa lingüístic entre el castellà i el valencià, sobretot a les acaballes de l'Edat Moderna, Martí Mestre, seguint Payrató, entén que cal parlar de barreja de codis (1996, p. 207). A més, destaca que el contacte ja es pot observar en la documentació d'un segle XIV avançat, mitjançant una bidireccionalitat equilibrada, idea suggerida també per Joan Fuster (1976). En aquest sentit, Martí Mestre afirma que es tractaria d'un fet «normal de dues llengües veïnes i de les relacions humanes existents» (1996, p. 209). Una altra cosa és el trencament de l'equilibri, produït a partir del XVI, en favor de l'espanyol i, sobretot, pel pes de Castella (1996, p. 210), sent els segles XVIII i XIX un contrapunt d'una «major aflluència de castellanismes» (1996, p. 209), afavorits «per la pèrdua de les llibertats nacionals» (1996, pp. 209-210).

D'acord amb Martí Mestre (1996), els sainets són una font inestimable per a l'investigador, inclús els bilingües, tal com ho serà també la premsa i, sobretot, la satírica (Sirera, 1995, pp. 364-365). El català apareixerà

als sainets per a donar veu a personatges de classes baixes, mentre que el castellà, per regla general, serà la llengua amb què s'expressen els que formen part de les superiors. També serà aquest l'idioma que faran servir els primers amb els segons, tal com anotàvem amb la *Pesa chiqueta*, quan TIO MIQUEL s'adreça a DON PEDRO. En tot cas, n'és una «prova d'un avançat procés de substitució lingüística, del qual ja trobàvem mostres a la segona meitat del segle XVIII» (Martí Mestre, 1996, p. 213).

A més, segons Ramon Bacardit, el teatre català escrit a inicis del XIX provindria d'una tradició costumista. De fet, l'investigador assenyala les farses medievals i el teatre breu d'origen castellà com els fonaments perquè el teatre en català poguera moure's «en els paràmetres del teatre breu, de l'entremès o el sainet» (2011, p. 113). Per a Sirera, a parer de Bacardit, el sainet seria «un gènere nou que neix a les darreries del segle XVIII i que es diferencia clarament de l'entremès barroc» (2011, p. 113). Ara bé, tot i que l'investigador teatral no s'endinsa en la distinció terminològica, sí que es preocupa per a atendre'n l'evolució. És a dir, pensa el sainet com el gènere capaç de «compondre una imatge de la societat de l'època que incloïa cada cop més la visió dels valors de les noves classes emergents» (2011, p. 115).

Si no anem errats, Sansano s'hi acosta en una línia semblant, tot assenyalant l'entremès i el sainet com a models heretats del segle anterior. En aquest sentit, entén que el primer hauria entrat en desús durant les darreres dècades del segle XVIII; a més, sense massa diferències, es presentaria «com una peça nova o renovada després d'haver passat per les mans de Ramón de la Cruz i companyia» (2010b, p. 3). Efectivament, Sansano considera la impremta com la responsable a l'hora de dotar el gènere amb un nom o altre. Explicita que els textos, una vegada impresos, en algunes ocasions, eren designats «com a entremesos i altres com a sainets i, de fet, se'n conserven molts testimonis, tant manuscrits com, sobretot, impresos» (2010b, p. 3). En tot cas, Sansano entén que la forma *sainet* fou la que es va imposar: «un quadre de costums amb uns plantejaments molt esquemàtics i de caràcter jocós» (2010b, p. 16). En definitiva, per a Sansano, paga la pena relativitzar el nom del vell entremès català, per a poder parlar-ne més endavant d'un nou teatre (2010b, p. 17). Una afirmació que veiem compatible amb la mirada amb què Escartí i Ferrando lliguen la influència

barroca en el segle XIX. Així mateix, encara que les produccions populars aprofitaren el vers arromançat, aquest fet afavoriria no ja la representació, sinó, segons Sansano, l'amplificació de la informació. És a dir, influir en l'opinió pública, fer esment a «notícies reals o mistificades, en un context satíric o burlesc, festiu i sempre jocós» (Sansano, 2010a, p. 4).⁸

8. Sansano remet al *Raonament que feu lo jurat de Vinalesa al duc d'Arcos, sent virrei de València* (1643), que Martí Mestre documenta com el primer col·loqui conegut. Tal troballa s'avançaria a les idees preestablertes fins aleshores per Ricard Blasco i per Joan Fuster. Segons Sansano, «aquest text és força diferent dels raonaments habituals, tot i que sempre es pot relacionar amb el *Col·loqui nou* de l'any 1729, editat per Blasco, l'un i l'altre, amb un joc dramàtic evident, a distància dels simples romanços. De l'altra, hi havia també la "peça xiqueta nova" *Més s'aprècien els dinés que la sanch i el parentesc* (1817), editada per Fuster (1976, pp. 166-189)» (2010, p. 10).

3. Sobre Vicent Manuel Branxat i la seua obra

Sanchis Guarner i Vicent Simbor han considerat Branxat com un dels precedents que possibilitaren la Renaixença en el context valencià. Per al primer, l'activitat teatral del capellà, encara que modesta, fou significativa, ja que les classes socials del moment estaven avesades a les representacions que es duïen a terme en castellà (1980, p. 23). Per al segon, la *Pesa chiqueta* seria una mostra primerenca de sàinet (1980, pp. 68 i 182). En efecte, és en aquesta cruïlla on es mou Branxat, tot just com a escriptor iniciàtic entre les acaballes de l'Edat Moderna i la Renaixença; com a autor que, en certa mesura, fa de frontissa entre el seu temps i el «moviment ideològic i cultural nascut amb l'objectiu de definir i reivindicar la personalitat nacional pròpia», en què «la llengua i la pàtria es fusionen i la reivindicació de l'una implica la reivindicació de l'altra» (Simbor, 1997, p. 348). Encara més, com a escriptor que forma part del pas de la tradició del XVIII al XIX, dins d'un corrent que, seguint el model del *sàinete*, revitalitzarà «l'escena autòctona» (Sansano, 2009a, p. 440; 2010a, pp. 1-2). En definitiva, la Renaixença serà hereva, d'acord amb Escartí i Roca (2010), d'un temps preservat gràcies al passat popular i a autors com Branxat, que conservaren la llengua nacional en les expressions literàries, tot aportant a la literatura popularista assenyalada per Ferrando (2012) una mena de continuïtat.⁹

9. En relació amb la Renaixença, sobretot per al context principatí, resulta d'interès el volum v. *Literatura contemporània (I). El Vuit-cents*, dirigit per Enric Cassany i Josep M. Domingo i, molt especialment, el capítol «El teatre entre el 1789 i el 1859», així com «Renaixença i literatura catalana, 1859-1893», a càrrec de Josep M. Sala Valldaura i Josep M. Domingo, respectivament (Broch, 2018, pp. 127-198).

Ara bé, si amb Joan Fuster afirmàvem que per cultura no hem de considerar únicament les pràctiques artístiques realitzades dins del que podria entendre's com una literatura de gran volada estètica, el cas del capellà valencià esdevé idoni. És clar que l'obra no gaudeix d'una qualitat notable, però dita mancança no impedeix que les seues peces siguen llegendes sota altres paràmetres més enllà d'aquells que indaguen en la bellesa, en l'harmonia o, si fora el cas, en allò que l'Art desperta en l'ànima. De fet, tot i el «mínim interès» literari (Fuster, 1976, p. 167), l'obra adquireix un nou estat, que entenem que pot estendre's a la literatura *completa* de l'autor. D'una banda, per ser el capellà una mena de *rara avis*; de l'altra, perquè se'ns presenta com a document sociolingüístic independentment del pes dramàtic del text. En definitiva, la literatura *menor* també serveix per a endinsar-nos en la història de les idees (Escartí & Roca, 2010). Segons escriu Joan Fuster:

En exhumar-la penso únicament en la seva qualitat de document «sociolingüístic» i és clar, d'«història de la llengua», que, per al País Valencià, resulta ben estimable. No sols hi trobem un índex primerenc d'activitats teatrals profanes en «dialecte», sinó també dades significatives respecte al bilingüisme social —la «diglòssia»— i a un cert tipus d'ideologia que caldria situar en les coordenades polític-morals de l'època i on l'idioma tenia assignat un lloc bastant singular. (1976, p. 167)

L'arxiu digital de la Casa de Joan Fuster conserva un parell de cartes que Ricard Blasco va bescanviar amb l'intel·lectual de Sueca en què fa al·lusió a l'obra de Branxat: la 2766 (10 de juny de 1971) i la 2773 (24 de juliol de 1971).¹⁰ En la primera s'esmenta la «peceta» com a troballa —*la Pesa chiqueta*, s'entén—, cosa que porta Blasco a la següent reflexió:

L'esquema és quasibé el mateix que després repeteixen els autors coetanis de la Renaixença i una part dels parlaments o de les escenes, i naturalment molts aspectes col·loquials, ja s'hi assemblen molt. Açò significaria la presència d'un «estil», d'una «manera» de fer, i per tant la continuació d'una tradició», en què «Escalante no

10. Agraïm aquesta informació a la professora Maribel Guardiola.

hauria tingut més que sentir aquesta mena de “pecetes” i desenrotllar-ne al seu temps allò que havia vist de jovenet». (2766, ACJF)¹¹

En la carta 2766 assistim a una confusió, tot just, a partir d’una data de defunció (13 de maig de 1791), en què es remet a Vicent Branxat, nom que compartien el pare i el fill.¹² Tanmateix, al malentés cal afegir que la data de mort, que evidentment és la del pare, també balla, almenys si la contrastem amb la que ofereix la Real Academia de la Historia (31 de maig de 1791). A més, encara que siga anecdòtic, hi ha un parell d’aspectes que ens semblen interessants. El primer té a veure amb l’estil d’escriptura de Blasco en adreçar-se a Fuster, no ja pel seu caire personal i amistós, sinó perquè esmenta l’amic com si d’un tercer es tractara, com una mena de joc amb què Fuster es desdibuixa com a destinatari final de la carta. Per exemple: «com que va morir (segons Fuster) de “Oïdor” de l’Audiència, crec que el bibliògraf no marrava. No es tractarà d’un fill?». El segon aspecte ens sembla més transcendental, ja que ens porta a demanar-nos per què Fuster, que coneixia l’obra de Branxat almenys l’any 1971, no la va incloure en la *Gran Enciclopèdia Catalana*, on coordinava la part valenciana i, en canvi, sí que presentà el nom del pare. En tot cas, en la carta 2773, la referència al religiós té a veure amb el desig de Blasco de recollir-ne informació: «Encara que tinga poca substància el manuscrit de Branchat, sempre m’interessa reunir tot el que es puga del vuit-cents. No desespere de tindre algun dia prou material per a una antologia de col·loquis» (2773, ACJF).

Ara bé, és gràcies a l’apèndix de Fuster (1976, p. 167) que sabem que l’obra del capellà fou inventariada per Marcelino Gutiérrez del Caño.¹³

11. ACJF: Arxiu Casa Joan Fuster.

12. D’una banda, en el vol. III que Ribelles Comín dedica a l’estudi dels segles XVII i XVIII, tot just en l’entrada de Branxat, apareix informació sobre el pare, a més d’una confusió amb el fill: «De Don Vicente Branchat y Alfonso se conservan varias obras manuscritas en valenciano en la Biblioteca Universitaria de Valencia, referentes a la guerra de la Independencia y a costumbres de esta ciudad» (1943, p. 332). De l’altra, en el vol. IV, en relació ja amb el segle XIX, no consta cap entrada per a Branxat. Tampoc no apareix el seu nom a la *Història de la lingüística catalana 1775-1900. Repertori crític* (vol. I), de Pere Marcet i Joan Solà.

13. Biblioteca Valenciana, col·lecció: BV Fons modern. Signatura: CV/1865 v. I, p. 129-131. Vegeu https://bivaldi.gva.es/va/consulta/resultados_ocr.do?posicion=5&tipoResultados=BIB&id=163&forma=ficha (recuperat al juliol de 2024).

A més a més, també ens ofereix informació sobre el text «Del fons d'un armari o Un fill de la Morta-Viva», publicat per «Un soci de Lo Rat Penat» dins «L'Almanaque de *Las Provincias*» de l'any 1897.¹⁴ Encara hui en dia es desconeix la identitat d'aquest «soci» que, d'acord amb Escartí i Roca (2010), inclogué Branxat dins la història de la literatura valenciana.

No obstant això, si hom llig la publicació de «L'Almanaque», ben aviat s'adona que tot naix a partir d'una altra troballa, perquè allò que el «soci» anònim publicà fou la transcripció d'una carta adreçada a «Miçer Francesch d'A. Sempere»,¹⁵ que descobrí pels «racons de la nostra Biblioteca universitària» (1897, p. 97). En aquesta línia, segons el «soci»: «Estava esgarrada la firma y no coneixem la lletra; la persona á qui va endreçada, encara viu; no sabem res mes, y així cumplim un deure de nostre càrrec sota screvinla» (1897, p. 101). En la publicació assistim a un brevíssim resum de les obres recollides al ms. 661, així com a diferents comentaris, alguns de gran vàlua, com el que defineix l'estil de Branxat com a «joya de nostra literatura de colòqui» (1897, p. 98) o «res diré de les idees ortogràfiques del autor, puix seguix la tendència castellanisadora, lo mateix que vorà V. en l'autògrafo que possehixch de Joan B. Escrihuela» (1897, p. 98).¹⁶ Sembla evident que el desig de l'autor desconegut fou que el remitent sabera «lo contingut de les poesies de Mossen Branchat y alguna espurna n'tinch recollida, per si acas algú desitjarà mostra» (1897, p. 98). Són d'interès també les reflexions que realitza sobre la *Conversació que tingueren en los bancs del consulat Baltasar Pina*:

És un coloqui, de caràcter patriòtic, en el que tant abundaren nostres poetes de plaça, carrer y carreró mentres la francesada; u en aquest sembla que son autor menja lllengüetes abans de parlar y escriure contra tots los gabachos del mon, haguts y per haver, al

14. Joan Fuster es confon, ja que data la publicació l'any 1896.

15. Potser es tracte de Francesc Sempere i Macià, un llibreter de vell que, junt amb Blasco Ibáñez, fundà l'editorial Prometeo. Vegeu: <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/francesc-sempere-i-masia> (recuperat al juliol de 2024).

16. En remetre a l'original, el «soci» anònim esmenta la catalogació del ms. amb la referència 88-4-27. Tanmateix, en la mesura que presenta la paginació de les obres de Branxat, aquesta porta la mateixa que ofereix l'actual ms. 661.

ensemps que's mostra valencià de nissaga. Està escrit en vers molt facil, com tot lo d'aquest fill de la Morta-Viva, que mostra gran aptitud pera'l conreu del genero satírich-popular ab encarnadura molt fisgona. (1897, p. 98)

O en relació amb el *Soliloqui* escrit entre 1816 i 1817, «que es moral, y si avisa y ensenya, també posa un granet de vis còmica, tan á punt en nostra llengua, que fa esclatir en rialles» (1897, p. 98). Més encara, sobre la *Conversació que tingueren Sento de Benimaclet y Pepe de Alboraya, en lo banc del consulat, sobre les modes rares que se usen en València* (1818):

Vol bandejar una costum que encara no s'ha acabat: ridiculisa, après de posarla de relleu, la facilitat dels valencians en deixarse enganyar de *titiriteros* y molt particularment d'uno que en tems del autor se'n pujava en una *Bola* —hui diem *globo y lobo*: som més fins...— que rematava en una barqueta hon pujava'l titiritero; pero'ls bovos dels valencians, diu l'autor que acudien al rogle d'hon havia d'eixir el bolantiner, y el tantost passava dels carafals se deixava caure en mitj d'un bancal... y'ls valencians quedaven en la boca uberta... (1897, pp. 99-100)

A més, l'autor de la carta transcrita pel «soci» anònim compara la trama del *Soliloqui* de Branxat, de l'any 1819, amb el *Rahonament y col·loqui nou de Nelo el Tripero, en el que refereix els grans casos que li pasaren chic molt habil pera el estudio de la uña; natural de Valensia, fill del carrer de Cañete, en lo demés que vorà el curiós lector*, de l'any 1792, de Pasqual Martines (1772-1842).¹⁷ Efectivament, llegim: «Y encara crech que'l sobrepuja en merit puix la *vis còmica*, la verosimilitud, la sencillez y

17. Aquesta obra va gaudir de nombroses reedicions, tant a València com a Barcelona durant els segles XVIII i XIX. Segons recull la *Gran Enciclopèdia Catalana*, fou erròniament atribuïda al pare Francesc Mulet. En són exemples les següents reimpressions, que hui en dia es poden trobar digitalitzades a Bivaldi: Impremta de Laborda, entre 1822-1823, almenys la segona part del soliloqui, que és la que al·ludeix l'autor de la carta; Impremta per Ildefons Mompí, l'any 1842; Impremta y Librería de Juan Mariana, l'any 1857, i, finalment, Impremta y Librería de Blas Bellver, l'any 1888. Martínez i Garcia també fou autor d'obres com *Josep Patricio Gandumbes, L'embarc de l'albufera* i *Los aficionados a comèdies, La novela*

la facilitat del vers no manquen en lo soliloqui de Branchat. L'argument es lo mateix que'l de Martínez» (1897, p. 101), així com «Branchat's proposà satirisar lo tipo de pillet del Mercat, que es lo mateix que fa Martínez, y ben seguí que hi atenygué» (1897, p. 101).

Per tant, el fil que de Branxat ens ha pervingut és el següent: el «soci» anònim trobà una carta adreçada a Misser Francesc d'A. Sempere i, l'any 1897, en la seua publicació a «L'Almanaque de *Las Provincias*», indicà que no tenia accés a la signatura de l'emissor, tot afirmant que el receptor estava viu en aqueix moment; Marcelino Gutiérrez del Caño documentà l'obra de Branxat al *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria* l'any 1913; Joan Fuster es feu ressò d'ambdues notícies, que explicità a l'apèndix de *Curial*, tot afegint que poca cosa més se sabia de l'autor, més enllà que «fue un presbítero beneficiario en la parroquia de San Martín y San Antonio de Valencia» (1976, p. 167), tal com es llig a la pàgina inicial del ms. 661.¹⁸

Joan Fuster té raó, la biografia de Branxat encara ens és desconeguda. De fet, al web de la «Real Academia de la Historia», Graullera Sanz presenta una fitxa, però, per a Vicent Branxat-pare (c. 1735-1791), qui fou oïdor de la Reial Audiència, tal com apuntava la carta 2766 escrita per Ricard Blasco adreçada a Joan Fuster. Tanmateix, aquesta entrada ens permet deduir que el capellà fou el major de tres germans, i la mare, Manuela Alonso,¹⁹ filla de Josep Ignasi Alonso, advocat dels Reials Consells, i de Clemència Martínez. Coneixem també que Branxat-pare fou procurador a Madrid, degà del Col·legi d'Advocats del cap i casal; defensor dels drets de la Corona i assessor del jutjat del Reial Patrimoni i Generalitats del Regne de València, a més, d'autor del *Tratado de los Derechos y Regalias que corresponden al Real Patrimonio en el Reino de València y de la jurisdicción del Intendente como subrogado en el lugar del antiguo Baile General* (1784-1786).

de Cañorra i *Baltasariyo er gitano*. Vegeu <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/pasqual-martinez-i-garcia> (recuperat al juliol de 2024).

18. Agraïm a Antoni Ferrando que ens haja suggerit que potser Branxat decidira escriure en valencià per ser predicador de dita església, tal com també ho fou Pere Jacint Morlà.

19. El matrimoni tingué lloc el 27 de desembre de 1761. Vegeu <https://dbe.rah.es/biografias/39847/vicente-branxat> (recuperat al juliol de 2024).

La cronologia literària coneguda de Vicent Manuel Branxat (1813-1819) està travessada per una mirada política molt personal. En tot cas, la seua obra podria anar més enllà del ms. 661, ja que, al text conservat a la BUV, s'hi explicita que es tracta d'un primer volum, que s'inicia amb la *Comedia nueva patriótica en un acto*. És a dir, «*el robo político*» o «*el saqueo de los bolsillos valencianos*» (1813), juntament amb un conjunt de peces, a part de l'esmentada *Més s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc*.

D'acord amb Simon i Tarrés, Max Cahner estudià les qüestions de la llengua i la literatura catalanes per tal de plantejar diferents interrogants, per exemple, reflexionar sobre l'impacte que la llengua sofriria amb el naixement de l'Estat liberal. L'editor de Curial estableix una hipòtesi «sobre la relació entre les reaccions que provocaren els canvis polítics i socials a partir de la Revolució Francesa²⁰ i la recuperació de la llengua com a vehicle de comunicació d'idees i, en general, en l'ús literari» (Simon i Tarrés, 1998, p. 117).

Tanmateix, per a Cahner, hi havia una mena de restauració de la llengua que prefigurava la Renaixença (Simon i Tarrés, 1998, p. 118) i Branxat era un dels possibles precedents del teatre polític sorgit abans del Trienni Constitucional. Així mateix, el seu estudi rescata de l'oblit alguns passatges del capellà valencià. De fet, hi inclou un parell de fragments on el beneficiat escriu sobre la fi de Napoleó dins del context valencià, en què l'autor empra la figura d'un monologuista per tal de remetre a certs rumors de l'època, que advertirien que Napoleó podria haver sigut detingut pels mateixos francesos. L'objectiu de Branxat queda patent: evidenciar un sentiment antifrancès acompanyat d'una sèrie de consells «moralitzadors que pretenen conservar els valors de l'Antic Règim, aquells en què l'autor s'havia educat i dels quals es mostrarà com a defensor acarnissat» (Escartí & Roca, 1997, p. 61).

20. Toni Mollà, seguint Aracil, escriu que, després de la Revolució Francesa, «cada estat produí un model organitzatiu particular com a resultat de les respectives estructures socials. A l'Estat espanyol, els liberals assagen el model centralitzador i uniformitzador francès: assagen la construcció d'una nació espanyola; de fet, els conservadors espanyols es refugien en la defensa de particularismes regionals, el foralisme i els drets feudals. Els estats nascuts de la Revolució Francesa s'organitzen sota l'òptica de l'unilingüisme nacional i la correlativa minorització dels altres idiomes, que esdevenen regionals» (2002, p. 215).

Com ya el tenia per seu, li dictava desbarats, hasta que ya es cansà Déu de veure tantes maldats. En un punt el destruí e imòbil el va deixar.	35 40
<i>Quien mal anda, mal acaba,</i> com diu l'adagi vulgar. (Cahner, 2002, p. 980)	

3.1 DESCRIPCIÓ DEL MANUSCRIT 661 (BUV)

El ms. 661 abasta l'obra coneguda (1813-1819) de Vicent Manuel Branxat, constituït per deu textos en total. L'estat de conservació és excel·lent, la lletra és clara i, generalment, la lectura no presenta problemes rellevants. Al lloc s'indica: «Branchat Miscel·lania». La mida del ms. 661 és de 21 cm x 15 cm aprox., pràcticament idèntica al format actual A5. Al primer full, que va sense numeració, s'hi lligen les següents paraules: «Es de D. Vicente Manuel Branchat y Alfonso. Pbro. beneficiado en la Real y Parroquial Iglesia de S. Martín obispo y S. Antonio Abad de esta Ciudad de Valencia. Año 1816». A continuació, hi apareix l'índex, que detalla l'obra, junt amb la paginació.²¹ Paga la pena prestar atenció a l'any 1816, ja que la primera obra del ms. és de 1813, per tant, les obres anteriors podrien haver sigut copiades, per exemple, a partir de plects. A més, la lletra dels textos datats a partir de 1816 presenta un gruix major.

Índice de este Primer Tomo

Comedia el Robo Político	1
Conversació	27
Soliloqui Primera Part	39

21. Tant el «soci» anònim de Lo Rat Penat com sobretot Marcelino Gutiérrez del Caño ofereixen una breu descripció del ms. 661, l'un, al text publicat a «L'Almanaque», l'altre, al *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria*.

Segona Part	43
Tercera Part	48
Conversació Primera Part	55
Segona Part	68
Conversació Primera Part	80
Segona Part	94
Soliloqui Primera Part	111
Segona Part	119
Pesa Nova Mes saprecien els dinés etc.	131
Conversació	161
Conversació	175
Soliloqui	291 ²²

A l'índex, Branxat no desplega els títols complets de les obres, cosa que sí que fa en les pàgines en què aquestes s'inicien. Per exemple, per a la *Comedia el robo político* estén el títol a *Comedia nueva patriótica, en un acto, «el robo político»* o *«el saqueo de los bolsillos valencianos»*. Generalment, les pàgines presenten de 25 a 30 ratlles, llevat d'aquelles en què comencen els textos, on el nombre més aviat ronda les 20 o les 23, tal com passa amb la *Pesa chiqueta*, que, a la pàgina 131 del ms., en té 22.

En les dues obres esmentades, la teatralitat és evident. De fet, la referència al teló apareix en l'acotació inicial. Per al primer cas, «*Al levantar el telón se descubre Quinto*»; en canvi, per al segon, «teatro de cuina a la llauradora del millor modo composta». També en ambdues s'hi esmenta el *dramatis personae*, però, mitjançant la paraula «actors». No obstant això, en la *Pesa chiqueta*, Branxat hi inclou DON PEDRO, inexistent en l'apèndix de Joan Fuster (1976, p. 168).

Branxat escriu els noms dels personatges al marge esquerre, que acompanya de tres o quatre punts suspensius que donen peu a les intervencions i parlaments. Les acotacions escèniques, subratllades, solen aparèixer centrades. També el centre és el lloc per a la paginació, concretament, a la part superior del full. Ara bé, si Branxat comença la *Comedia nueva* i la primera *Conversació* en pàgines diferents, per tractar-se d'obres inde-

22. És la p. 191. La numeració coincideix amb la del «soci» anònim a «L'Almanaque de Las Provincias».

pendents, no sempre ocorre el mateix. De fet, la *Segona part* del primer *Soliloqui* s'inicia, tot just, en acabar la *Primera*. En aquest cas, la finalitza amb una línia. A més, subratlla la part que enceta, açò és, la segona (p. 43 del ms. 661), cosa que es repeteix també en la tercera (p. 48 del ms.). Tant la *Conversació* com el primer *Soliloqui* clouen amb la paraula «Fi»; en castellà per al cas de la *Comedia nueva*.

Entre la p. 38 i 39, a l'interior, queden restes d'un full que ha estat estripat. Potser alguna errada portà el capellà o el copista a arrancar-ne la pàgina. De fet, el traçat de la ploma que remet a la numeració de la p. 39 que figura al ms. presenta un gruix major que el destinat a les pàgines precedents. A més, a *De la conversasió que tingueren el tio Bernat...*, de 1815, li precedeix la referència *Primera part* (p. 55 del ms.). En encetar la *Segona part* d'aquesta conversació, Branxat repeteix el títol. L'esquema és el següent: esmenta la part i, tot seguit, el títol; això sí, en aquest cas, en desconeixem l'any. Així mateix, la p. 71 costa una mica de llegir, sobretot, part del parlament del personatge de MIQUELO. De fet, el text que copiem a continuació està escrit sobre un altre il·legible:

pensan-se que fan favor y en un descaro molt gran. Yo conec alguns suchectes que quant estava el gabaig feen moltes guilopades y tresentes mil maldats, y ara estan así en València, moltísim bé acomodats.	85
El dimoni que hu entenga, no me vullc calfar el cap!	90

Fins ara, Branxat havia començat cadascuna de les peces en la pàgina de la dreta, però no ocorre així en la *Conversa que tingueren Pocarropa...*, que s'inicia en pàgina parella, en la p. 80. A partir d'aquesta obra i fins la p. 161 del ms. el traçat de les lletres presenta un gruix major. L'obra finalitza en la p. 111 i, a diferència dels casos anteriors, no clou amb «Fi». En tot cas, l'aprofitament del paper és evident, ja que, en acabar dita obra, el capellà utilitza el que queda de full per a iniciar el soliloqui següent.

La *Pesa Chiqueta* comença en la p. 134 i, tal com havíem comentat en el cas de la *Comedia nueva*, Branxat també hi desplega el títol complet. Com assenyalàvem més amunt, el traçat de la lletra és remarcable en *Conversació que tingueren Tofolet...*, de 1817, però també la ploma emprada: el canvi d'estri es repeteix en la *Conversació que tingueren Sento...* En tot cas, l'obra es llig perfectament, la tinta no deixa marques entre l'anvers i el revers. A més, en les obres en valencià en què Branxat emprà el castellà, afegí unes cometes a inici de ratlla, que no tanca en acabar d'usar aqueixa llengua. Aquestes s'assemblen a les actuals *franceses*.

La p. 202 clou amb les paraules «Fi Del Primer Tomo», cosa que ens fa demanar-nos, ja ho hem indicat, per la possible existència d'altres peces de l'autor més enllà del *Soliloqui* de 1819. Una darrera pàgina en blanc pràcticament arrancada del lloc clou el ms. 661. Aquest tret, junt amb l'estripada entre p. 38 i p. 39 són les imperfeccions que constatem en el document, a més, és clar, d'una mica de negror que la humitat i el pas del temps han deixat en les parts exteriors dels fulls.

3.2 SÍNTESI DE L'OBRA BRANXATIANA

El ms. 661 de la BUV s'enceta amb l'obra *Comedia nueva patriótica, en un acto, «el robo político» o «el saqueo de los bolsillos valencianos»* (1813). El títol no permet la sorpresa: QUINTO, director de policia, envoltat de tinents i comissaris, amb un afany enriquidor, dicta ordres i composa multes a tothom, sense amagar que treballa per a Napoleó. De fet, Branxat presenta el personatge com un corrupte, que, sense cap tipus de pietat, tracta de subornar aquells qui té al davant, ja siguen llauradors o gent de classes socials superiors. L'obra, ambientada en la Guerra del Francès, serveix al capellà per fer ostentació del pensament misogin, sobretot, a partir de la relació entre QUINTO i DOÑA MANUELA. D'interés és la figura del LLAURADOR, amb qui l'autor escenifica l'odi antifrancès. En aquest sentit, el personatge sent un desig de revenja cap a la policia, que fa extensible a tots aquells que treballen per als francesos i actuen segons justícia, tot i que el LLAURADOR anhele sopar amb els «guilopos» (vv. 300-307). Finalment, la peça es clou amb un QUINTO que fuig, alhora que es defineix com el lladre més afamat de tot València.

QUINTO: (<i>Aparte.</i>) Estos pobretes ya tienen	680
buena sarna que rascar	
con la encomienda que llevan.	
Vamos ahora a arreglar	
el metálico en caxones,	
que lo demás, él vendrá	685
con la ayuda del Señor.	
Después no me resta más	
que despedirme de veras	
de esta famosa ciudad,	
pues en el tiempo que he estado	690
no he hecho más que robar.	
Y así ya puedes, València,	
respirar, que ya se va	
el ladrón más afamado	
que ha·vido ni que habrá.	695
Me ausento, pero sin gana,	
para ya no verte más.	
 TODOS:	
Y aquí acaba la comedia:	
De sus faltas perdonar.	
Fin.	

En *Conversació que tingueren en los bancs del consulat Baltasar Pina, fiel de fechos del lloch de Carpesa, y Berthomeu el Cabut, del mateix lloch, sobre haver vingut este de prisioner de lo més adins de França y altres coses que vorà el curios llechidor*, BALTASAR i BERTHOMEU es retroben després de cinc mesos, moment en què el segon narra les experiències viscudes, concretament, a partir del dia que va fer de soldat en una funció teatral. Com en el cas anterior, la referència a França hi apareix aviat. De fet, el capellà valencià equipara el país francòfon amb una Babilònia endimoniada. Resulta rellevant la teatralitat amb què Branxat dibuixa el militar, així com els patiments sofrits a Saragossa:

En este llans li confese
que fon un milacre gran

com no me feren a trosos
 de veure'm tan apurat, 170
 en poder de aquells dimonis.
 La hu em dia «so brigant»,
 l'atre sa cara no u de[s]diu.
 Yo només fea que umflar,
 pegant-los unes mirades... 175
 Y allà, a més, soles, pensant
 en lo llans que me encontrava
 sens poder-o remediar.
 Al sendemà de matí,
 chano chano, caminant, 180
 nos portaren cap a Francia
 com si fórem sentenciats.

Tot seguit, BERTHOMEU resumeix la vida com a presoner, almenys fins que aconsegueix aprendre l'ofici de sabater, sota les ordres d'un amo francès que pretén casar-lo amb la filla. Tanmateix, Branxat dota la narració d'un gir argumental amb què el protagonista fuig de l'enemic i torna a casa. BALTASAR rep la història de l'amic i desitja que pugui refer-se, que es busque una dona, es case i visca en pau. Novament, el capellà ens ofereix el seu pensament, tot just abans que els personatges s'acomiaden en una taverna.

Pacència y escarmentar,
 buscar una bona dona
 que te duga un tros de pa,
 en quatre dies casar-se
 y viure en la santa pau; 290
 criar a tos fills, asò és,
 si a cas Déu te'ls vol donar,
 donar-los bona doctrina.
Luego después, lo restant
 deixar-o en les mans de Déu 295
 qu'és el que hu a de arreglar.
 Anem ara a un bodegó
 y vorem si et saciaràs;

no tingues chens de vergonya,	
demana sense parar	300
lo que tingues apetit,	
que lo que vullgues tindràs.	

La tercera obra del ms. 661 és un *Soliloqui*, d'any desconegut, tot i que escrit entre 1814 i 1815. El text es divideix en tres parts, amb un rerefons temàtic semblant. La primera s'inicia amb la veu d'un monologuista, que celebra el moment en què es troba, que és posterior al dia de sant Joan. En aquest sentit, Branxat se serveix d'una mena de *flashback* per a explicitar l'eufòria de l'actor, tot contraposant l'alegria del present escènic a la dominació del francès patida en el passat. Així, en la *Segona part*, abans d'acomiar-se, enumera un munt d'àpats amb què desitja celebrar el final de Napoleó i, per tant, la tornada al tron de Ferran VII (1814). Uns desitjos, *a priori*, que se'ns presenten com a complets, raó per la qual el personatge lloa Déu i la Mare de Déu dels Desemparats, patrona de València. A més, el capellà aprofita el text per a adoctrinar els oients perquè siguin bons cristians.

Portar-se bé no costa res	
y, sinós, se n'anirà	
de seguideta a l'ynfern	
y allà ya la apanyaran.	90
Tots los dies que ix el sol	
no els pare de predicar	
a mos fills, encarregant-los	
que siguen molt bons christians,	
que tinguen temor de Déu	95
y si no es condenaran.	

Si la *Primera part* fa referència al desig perquè Ferran VII regne i la *Segona* sembla celebrar-ho, a la *Tercera* apareix Napoleó novament. Branxat esmenta l'episodi en què el militar francès s'exilia a l'illa italiana d'Elba, abans de retornar a París. Aquesta part és la més històrica i la que més esdeveniments narra de totes tres. S'hi referència el duc d'Angulema, que ajudarà Ferran VII perquè esdevinga novament rei. Amb un text com aquest, constatem que els desitjos de Branxat no s'han satisfet, ja que explicita que

el francès ha fugit a París, cosa que conta tot fent servir diferents termes teatrals: *funció* i *tramoies*. De fet, el terme *funció* apareix reiteradament en l'obra de Branxat. En la *Tercera part* del soliloqui:

Lo pichor de la funció fonch que el guilopo escapà, anan-se'n més que de presa,	125
y en París se va ficar, tirant per aquella boca flames de foc infernals, tratan-los a la baqueta puix no havien respetat	130
com devien sa persona, deixan-lo desamparat. Y, què no feren molt bé, haben-los també enganyat en les sehues picardies	135
y tramoyes ynfernals? Però pareix que y a prou, que el cap li farà ya mal. Si queda alguna atra cosa, l'any que ve se contarà.	140

L'argument *De la conversasió que tingueren el tio Bernat, ortolà de València...*, datada l'any 1815 i dividida en dues parts, és senzill i la trama reiterada. Un parell de llauradors, BERNAT i MIQUELO, parlen sobre la sort de Napoleó. De fet, és l'hortolà de la ciutat qui conta a l'amic com el francès s'exilia a Itàlia, per a marxar a París, però també com el duc d'Angulema, tal com Branxat testimoniava en el soliloqui anterior, es disposa a ajudar Ferran VII. De fet, BERNAT es presenta tan eufòric com el monologuista d'abans, mentre que MIQUELO actua per tranquil·litzar-lo, sobretot, per fer entendre a l'audiència que, al cap i a la fi, la resolució dels esdeveniments depèn de la gràcia de Déu.

MIQUELO: Sosegue's un poc y deixeu,
que Déu ya·l castigarà.

BERNAT: Tens molta raó, Miquelo;
 puix lo que queda de este any
 li queda només de vida. 135

El relat sobre el militar francès dona peu perquè BERNAT narre una altra conversa: la mantinguda amb un estudiant al voltant de Napoleó. L'interès, dramàticament parlant, rau en què el jove llig un paper a BERNAT. La lectura es duta a escena perquè MIQUELO escolte el relat. Per tant, Branxat trasllada l'experiència al present teatral, cosa que genera expectació tant en el possible espectador com en el lector, per tal de conèixer què hauria escrit en el full regalat a BERNAT i perquè es demane per què el personatge el guarda com si d'una relíquia es tractara. Finalment, hom descobreix que el paper és una carta en què es detallen uns esdeveniments que daten des de 1807 fins al 1820. És a dir, des d'un any abans que s'inicie la Guerra del Francès fins a la situació que Branxat imagina per al futur del text que escriu l'any 1815. Com no podia ser d'una altra manera, MIQUELO afirma que els fets, almenys els passats, s'han complert:

BERNAT: Puix, fill, que t'a paregut?
 Este paper t'a agradat? 215

MIQUELO: Molt bo està. M'a agradat molt.
 Diu la pura veritat,
 puix hasta el dia de hui,
 crec, tot s'a verificat.

La temàtica i les experiències recorden notablement la trama del soliloqui anterior. Tant és així que ens porta a pensar si aqueix text podria entendre's com un acte de provatura, una mena d'assaig per a ser desenvolupat com si d'una obra més dramàtica es tractara. Com en altres ocasions, la *Primera part* finalitza amb els dos personatges en un bodegó. La *Segona*, en canvi, comença amb una el·lipsi temporal amb què Branxat explicita l'acomiadament. Ara bé, en aquesta ocasió, BERNAT i MIQUELO parlen de la collita, però com a mera estratègia per a encetar el fil narratiu; com en casos anteriors, també el món francòfon hi és present. La diferència rau en l'abundància de menjar que hom pot trobar al poble, res a veure, segons

BERNAT, amb allò que ocorre al cap i casal. La ruralitat queda exalçada. Entenem que allò que importa a l'autor és dur els personatges a una situació en què puguen expressar què farien en cas de governar:

BERNAT:	En València no es coneix, perquè nunca he vist els pans més chiquets y més plens de auyia. És un robatori gran;	30
	cada pa és un bunyolet y pareix un fanch pastat. Bon Madrid, que allí va a lliures y nunca pod[e]n robar!	
	Però asò nunca hu vorem, perquè és un estil pasat.	35
	Però si yo governara, pronte hu faria llevar, enbian-los a presiri als que estigueren culpats.	40
	La chustícia fa son deure però aquell que vol ser mal hu serà <i>usque in eternum</i> y en chamay adop tindrà.	

El fil de la ficció creat per Branxat afavoreix que els personatges desitgen fer justícia a la seua manera. El passatge següent recorda el rerefons plantejat en la *Comedia nueva patriótica* de l'any 1813.

MIQUELO:	Puix yo en veure un policia me pose del mateix modo. Quans en València en n'i a de la una y l'atra espècie, sens vergonya pasechant, pensen-se que fan favor y en un descaro molt gran.	80
	Yo conec alguns suchectes que quant estava el gabaig	85

feen moltes guilopades
 y tresentes mil maldats,
 y ara estan así en València,
 moltisim bé acomodats. 90
 El dimoni que hu entenga,
 no me vullc calfar el cap!
 Però, em pareix que a la porta
 habia sentit tocar.

A partir d'aquest moment, hi apareix BALTASAR, que té el mateix nom que un dels personatges de *Conversació que tingueren en los bancs del consulat Baltasar Pina, fiel de fechos del lloch de Carpesa, y Berthomeu el Cabut, del mateix lloch, sobre haver vingut este de prisioner de lo més adins de Frància y altres coses que vorà el curiós llechidor*. La seua entrada permet que tots tres, per ordre d'edat —BERNAT, MIQUELO i BALTASAR—, fantasiegen la forma i els càstigs que aplicarien a Napoleó. Com si d'una competició es tractara, cadascú presenta als *contrincants* què farien amb el francès. Com més va més, la pena que li desitgen esdevé violenta.

BERNAT: Yo una gran punta de rella
 li donara, recafall!
 Aquell temps en què érem tontos
 ya dies ha que ha pasat. 200
 Però, Saret, proseguich
 y acaba de sentenciar.

BALTASAR: Puix senyor, después de tot
 y de estar molt ben menchat,
 el posaria en un puesto 205
 que estiguera ben guardat,
 que les mosques no·l tocaren
 ni els mosquits li feren mal,
 posant-li un asistent
 de criades y criats, 210
 puix com era per a poc,
 que morira regalat.

D'una banda, la situació que Branxat desplega en la cinquena obra, *Conversació que tingueren Pocarropa y Pocodineró en una taberna, y a poc rato se apareix el tio Misèria, el qual dona una relació susinta de les dos corregudes de bous reals, y de lo que està passant hui en lo dia en València* (1816), serveix per tal de contraposar la ciutat a la ruralitat i, de l'altra, per a criticar els diners que es destinen a les festes mentre que la gent passa fam.

- POCARROPA: Per a els bous bé y a dinés!
 Puto a qui més gastará! 90
 Y si a cas no y a d'a on,
 de baix de l'auguia els trauran,
 fent diables sense moles
 per allò del què diran.
- POCODINERO: Cada hu mana en lo seu 95
 y allò que voldrà farà,
 perquè tu ni yo ni el atre
 no-ls ham de anar a arreglar.
 Deixa que ells se divertixquen,
 que este temps atre en durà; 100
 perquè yo, tenint faena,
 estic com un cheneral
 y casi millor que el rey.

A diferència de la *Comedia nueva patriótica*, Branxat convida la gent a la resignació i, per descomptat, a no pecar, cosa que concreta en no robar. La renúncia queda servida, tot i que el capellà cedeix espai al gaudi dels petits plaers que dos llauradors, amb noms tan significatius com POCARROPA i POCODINERO, poden permetre's.

- POCODINERO: *Hagamos alto un poquito,*
 pasem ara a visitar
 al licor que es diu de Baco,
 que temps ha no l'am probat.
 Y crec que és molta raó, 135
 puix no podria parlar

de la boca tan reseca.
 Begam, chiquillo, begam,
que este mundo, según creo,
otros lo han de heredar.
 Serà presís que brindem
 perquè fasa Déu que en tant
 pose corrent la faena
 per a poder treballar.

140

Semblantment a la *Conversa* anterior, també l'entrada d'un tercer personatge permet introduir-hi altres temes. Si amb BALTASAR assistíem als desitjos per a un possible final de Napoleó, ara és MISÈRIA qui opina dels bous, concretament, sobre com són les festes a la ciutat. En altres paraules, al voltant de les despeses que es duen a terme en el moment en què Branxat escriu i la gent passa fam. Així mateix, MISÈRIA és útil al capellà valencià no únicament per a incidir o no en la festa, sinó per a fer cinc cèntims de la vestimenta d'aquells que hi assisteixen i, de retruc, per a blasmar contra la moda francesa. En efecte, el poble i la ciutat es contraposen de nou, Branxat es pren la llibertat de qüestionar la intel·ligència dels estrangers i, per extensió, la d'aquells que es deixen influenciar per les modes forànies:

MISÈRIA: Yo hu a vist así en València,
 havent dos peses portat
 de aquell panyo que en Alcoy
 fabriquen, que és arrogant:
 traure'n una de les dos
 només fora dels portals;
 después de un parell de mesos
 la tornaren a ficar
 atra volta en la botiga
 per a quant vinguera el cas
 de enganyar als currutacos,
 venen-los per llebre gat.

195

200

En una llarga intervenció, MISÈRIA, nostàlgic, remet al temps en què hom podia gastar alguna cosa de diners, i ho feia consumint, diguem-ne,

productes locals. En definitiva, l'enyor d'un passat allunyat de la pobresa que hauria deixat la Guerra del Francés, una societat plena de necessitats en la qual els personatges branxatians es troben immersos, tot recordant temps millors.

MISÈRIA:	En aquell temps se venien espills, taules, matalaps, cubertors, llansols en randa,	305
	camices en farfalans, guardapeus y atres alaixes per a anar als bous reals. Y per dir-o ya del tot, era un gastar sense igual.	310
	Però ara tot és pobra. Pareix que els dolga gastar. Però ya sé de a on dimana tota esta gran novetat: de haver estat any y mich els pícaros dels gabaigs saquechan-los els bolsillos y deixan-los badallant.	315

Assumptes com els suara anotats fan que Branxat presente les ciutats, si se'ns permet l'expressió, com a disfressades, amb gent vestida sense autenticitat. La primera d'aquestes converses clou amb tots tres personatges celebrant la vida amb «el últim traguèt» (v. 359), això sí, abans d'apanyar-se-les per a aconseguir alguna cosa de menjar. La *Segona part* dona lloc a una el·lipsi temporal de poc més de trenta dies i finalitza amb la retrobada dels tres amics. L'estructura és mecànica i els personatges no fan sinó compartir les novetats. POCARROPA pren la paraula per tal de contar una experiència viscuda a Quart de Poblet, localitat on va conèixer un «molt pobre home y molt esgarrat» (v. 18), a qui va convidar a casa del rector de la parròquia i van passar la jornada menjant. Aquest encontre li porta problemes; de fet, acaba al jutjat, on és interrogat i multat per deixar-se acompanyar per «tan grandísim tunante» (v. 167). La connexió amb la *Comedia nueva* és evident, ambdues evidencien l'abús recaptatori.

de veure unes mocosetes que encara poden mamar, tenint les corfes al cul,	285
de l'ou, que diu el refrà, y les veu hu per València a tot hora provocant.	
Un dia van apanyades, atres en sabata arrastrant,	290
atres pareixen marqueses y un atre moses de ostal. Y de asò qui té la culpa? Els hòmens que sempre van fen-los monades y no	295
les tiren de así allà vaix	

Finalment, MISÈRIA demana als amics pel gaudiment dels bous, però no poden contestar, perquè, en no tindre diners, no hi han pogut anar. Parlen de més penúries i MISÈRIA conta què ha escoltat d'una festa a la ciutat. En resum, intercanvien parers fins que decideixen descansar i, per descomptat, s'acomiaten lloant Déu.

La sisena peça és un altre soliloqui, té dues parts i, tal com passava en la tercera obra, desconeixem la data de composició. Segons apareix ubicada al ms., el capellà l'hauria escrita entre 1816 i 1817. Al soliloqui un home narra els desitjos de casar-se i conta els diners que repartirà quan ho aconseguisca, cosa que equipara a sentir-se enganyat.

O estic fora de mon puesto o he perdut del tot el cap. Sí, senyor, aixina és, puix estic ben enganyat. Vulle casar-me. Què tenim?	5
<i>¿Es alguna novedad?</i> Y en una chica ben guapa que em porte forsa de archant, que tinga les cames groses y el anar ben arrogant.	10

Cafall, que chica tindrè!
 Yo ya estic enamorat
 hasta les gaches y vullc
 quant en ans matrimoniar.

El text presenta una descripció acurada del dia esmentat, que ens permet assistir a l'evidència de les mancances i a la vida deficitària de l'actor. En efecte, proclama els seus desitjos i constata la fam que pateix, i no únicament alimentària. Com en altres peces, el soliloqui mostra un personatge miserable, que somia què farà en tindre una vida millor; en experimentar, *a priori*, la simple possibilitat de fruir:

Después un gran pasteló
 com la o de Sen Chuan,
con todos los requisitos
 que se deixen olbidats. 140
 Ansisam en abundància
 per a desempalagar.
 De pa dos o tres orons
 y de vi del Pla de Quart
 una bota sixantena: 145
 si'n falta, se'n portarà.
 Coques fines de Manises
 sisentes vint se'n faran.

No obstant això, el personatge desperta del parany en què s'ha situat i torna a la realitat: està sol i té fam. En el v. 163, Branxat hi presenta un cert desdoblament, per tal d'incloure l'audiència, però, en definitiva, per a adoctrinar l'oient, perquè es conforme i no somie massa amb allò que no podrà ser. D'una banda, la realitat dibuixada:

Però esta gran prevenció
 no sé per a què la fas:
 no tinc nóvia ni dinés
 y m'estic morint de fam.
 De tot lo que damunt porte, 165

dos chavos no m donaran.
 Per la mehua bella cara
 les dones no me voldran:
 si tinguera forsa de onses,
 me farien la salà. 170

De l'altra, la doctrina acompanyada de misogínia:

Si tots los hòmens tingueren 185
 este modo de pensar
 no se burlarien elles
 com hu fan a cada pas.
 Con que aixina, fadrinets,
 ya podeu escarmentar: 190
 embieu-les noramala
 y no-s deixeu enganyar
 de elles, que són dimonis
 y no fan més que tentar
 per a lograr el seu gust 195
 y después fer-os penar.

Si la referència als francesos com a dimonis ha sigut inexistent en el soliloqui, les dones ocupen ara aquest lloc, en altres casos, destinat a l'ene-mic. En tot cas, sovint, Branxat emparella els uns amb les altres, tal com presentava en *Comedia nueva patriótica* la relació de QUINTO i la muller, DOÑA MANUELA; i l'amo, Napoleó. Ara bé, una vegada closa la *Primera part*, la *Segona* comença tot recordant l'espectador qui és el personatge i quines han estat algunes de les seues narracions. La referència a l'audiència és evident, per tant, la finalitat fàtica és palesa:

Bé se'n recorden. Vach dir 5
 que només era pasar
 un rato content y alegre
 y llevar-se mals de cap.
 No és aixina? Estan vostés?
 Puix ara atens me estarán 10

y ohiran aquell pasache
 que en l'atra *Primera part*
 els diguí que els contaria,
 quedan-se tots admirats.

A continuació, pot imaginar-se ja, Branxat remet a una dona en concret, a Roseta, i, per tant, als inicis d'un festeig, que coincideix amb una situació econòmica favorable per al personatge. L'actor, per a assegurar-se l'èxit en la relació, visita Antònia, una alcavota. Així, en escoltar el relat de la mitjancera, l'enamorat s'encoratja per a parlar amb l'estimada, li fa regals, albaides i altres músiques. La felicitat del festeig amb la núvia aviat s'associa amb la mandra. L'amor esdevé turment i el pensament dedicat a l'estimada inhabilita l'home de ser responsable. Novament, el capellà equipara la dona amb el dimoni i la fa culpable de la insatisfacció de l'home:

Y qui era de asò causant?
 El dimoni de Roseta,
 que me fea anar torbat.
 Y lo millor de la cosa
 és el pago que-m donà: 220
 y va ser que com yo fea
 ya lgun temps el olgazà,
 tot se va llansar a perdre
 y ma casa al baix anà. 224

A més, la infelicitat es conjumina amb un empitjorament de l'economia, que l'actor, injustament, atribueix a la parella, a més de confessar sentir-se enganyat. L'argument s'estén a les dones en general i el protagonista dona consells, sobretot, als jòvens:

Chovenets y chovenetes,
 bé es podeu escarmentar
 y no es fiqueu en festechos; 265
 mireu lo que m'a pasat:
 que volguí anar per llana
 y he vengut ben trasquilat.

Y vosotros que me ohíu, digau-me, sinse adular, què os ha paregut de asò? No ha segut bonico el cas? Puix ara me n'aniré, chano chano reventant, a mampendre bona vida y nunca en elles pensar, que són males com les beses, hu an segut, són y seran. Pobret del que pillen elles, que el deixen ben apanyat.	270 275 280
---	---

La setena obra del ms. 661 és la *Pesa chiqueta*. Més s'aprècien els *dinés que la sanch y el parentesc*. Branxat hi diferencia els dos mons a què ens té acostumats. D'una banda, el poble, representant de la ruralitat i, de l'altra, la ciutat. A la contraposició esmentada, el capellà suma la llengua, en què el català queda reservat a les classes més humils i el castellà, llevat dels barbarismes de l'època, a les més benestants.

La trama gira al voltant d'una festa que el TIO MIQUEL, que és llaurador, vol dur a terme per a convidar DON PEDRO, l'amo. Per tant, l'acció es vincula a la preparació de l'esdeveniment. De fet, la sorpresa rau en les notícies que hom rep en arribar els amos, sobretot, el cas d'AMBRÒSIA, neboda de TIO MIQUEL, que, mitjançant una carta que llig DON PEDRO, descobreix ser l'hereva del testament d'un avantpassat. En aquest sentit, si l'acte de llegir i el poder queden conjuminats, Branxat presenta la possibilitat perquè un personatge femení pugui ascendir en l'escala social. Ara bé, aquest ascens va lligat a la concepció que el capellà té de la noció de *família*, assumpte alhora suggerit en el títol. El passatge que tot seguit anotem actua com a recapitulació de la relació que hom té amb els diners. D'una banda, deixa clar que els llauradors tenen paraula; de l'altra, suggereix que els diners corrompen tant l'esperit com els vincles personals:

No se pensen que els llaurons
hu fan com els valensians,
que prometen y no donen

y es pensen fer favor gran.
 Y así sa acaba la pesa: 755
 en ella habran reparat
 que s'aprècien els dinés
 molt més que la pròpia sanch.
 Y ara demane el perdó
 dels errors que han enconrat. 760
 Fi.

L'obra següent, la huitena, és *Conversació que tingueren Tofolet, del lloc de Rusafa, y Tonet, llaurador, criat de una casa de esta ciutat, sobre la funció de tirar una bola en los carafals, en lo dia 28 de setembre de este present any del senyor 1817*. La primera diferència que hi trobem en relació amb les peces precedents és la intromissió de l'any en el títol. Si el capellà l'ometia en algunes obres a què hem fet referència, ara l'explicita i afig la data en què es du a terme la ficció. Com en altres textos, aquesta peça també dona notícies sobre els personatges que hi intervenen, així com el lloc on es dona la conversa. De bell nou, TOFOLET i TONET parlen dels bous, però no ja de la festa, almenys, des d'un vessant econòmic, tal com véiem en *Conversació que tingueren Pocarropa y Pocodinero en una taberna...*, sinó «sobre la funció de tirar una bola en los carafals».

Com en ocasions anteriors, els personatges inicien una conversa només trobar-se. Parlen de la moda, tema recurrent en Branxat. Tanmateix, si anteriorment assistiem a l'oposició poble-ciutat, ara la dualitat té a veure amb què significa ser *espanyol*, que, segons TONET, esdevé «estuche de moneries de els peus hasta lo cap» (vv. 9-10). En tot cas, fem compte que aquesta apreciació no és exclusiva, políticament parlant, és clar. De fet, tot i que Branxat es queixe de les modes forànies i remeta als espanyols, ho fa per a exalçar el caràcter rural, en la mesura en què allà la moda encara no ha arribat. A més, la seua literatura no rebutja l'espanyolitat, sinó més aviat al contrari. En efecte, el capellà valencià aprofita l'avinentesa per a criticar les dones, tal com feia amb els francesos, però també per a elogiar el passat.

TOFOLET: Molt abatut està el món
 y mudat de dalt a baix.
 Però anem a lo que importa

- y deixem-se-u asò estar.
M'as de dir, esta vesprada,
en quins puestos has estat? 55
- TONET: Vaig a complaure't el gust,
posa atenció y hu sabràs.
Puix senyor, este matí,
quant vach anar a comprar 60
per a la casa que estic,
viu un paperot posat
al cantó del carrer Nou.
Mogut de curiositat
m'acostí a veure lo que era 65
y vach veure allí pintat
una bola molt bonica
en ademà de puchar,
pintada de molts colors
y tenia vaix, penchant, 70
una barca chicoteta,
dos banderes als costats,
pintades totes de groc.

Per tal de dotar de ritme la narració, TONET esmenta un estudiant, que informa el llaurador sobre la festa, la música, el preu de l'entrada... L'interés rau en què el primer té la capacitat de llegir la informació que detalla l'esdeveniment, mentre que el segon no sap fer-ho. Ara bé, Branxat vol que coneguem la generositat del personatge, que esdevé caritat, ja que TONET dona almoïna al jove per haver-lo informat. Ens fa saber que ha obtingut el permís de l'amo per poder assistir-hi.

- TONET: Busquí una bona ocasió
de que fera bon semblant
el meu amo per a dir-li
si me deixaria anar
a veure la gran funció. 175

Com hu pensí hu vach lograr:
 Me va donar la llicència
 y acabantet de dinar,
 me posí terné com veus
 y me'n vach vindre a buscar 180
 puesto bo y acomedit,
 puix no volia, pagant,
 estar de mala manera.

En definitiva, per molt que s'hi vegem modes forànies, per a Branxat són més favorables que les que hom trobe a l'estranger. Així mateix, la crítica augmenta exponencialment en *Conversació que tingueren Sento de Benimaclet y Pepe de Alboraya...*, on els personatges opinen sobre el vestir de la ciutat, tot just, en el «banc del consulat». Com abans, el títol tampoc no deixa cap tipus de marge al dubte. En trobar-se, SENTO i PEPE dialoguen sobre aspectes superflus, perquè en breu s'hi pose en funcionament l'estratègia branxatiana: criticar el francès, les dones, la moda, el present o tot plegat. Al nostre parer, la conversa pren força quan SENTO conta la vesprada que va passar a València, on va veure la processó dedicada a la Mare de Déu i s'hi va adonar del luxe amb què tothom vestia:

SENTO: Quant de luxo en lo vestir,
 però molt extravagant.
 Plens de flocs com a bohuets
 y per a dir-o abreviat, 90
 ansisam de totes herves
 o aquell que en capuchins fan.
 Totes les chens no paraven
 de fer-se creus a grapats,
 com si veren al dimoni: 95
 poca diferència va.

A partir d'aquest moment i, sobretot, en el v. 100 i seg., Branxat compara les dones amb els malalts de l'Hospital dels Innocents. La referència al dimoni del passatge anterior no és de franc:

SENTO:	Com el cheni el tenen mono, monos y mones seran. Anem ara a les basquinyes que tenen un que mirar: unes van de Nasareno en un vestit tot morat;	155 160
	les atres molt al contrari, de negre, y són semechans als bous que ixen a la plaza en lo enflocades que van. Totes porten guarnicions en la basquinya, per vaix. Unes blanques, atres grogues y atres de color de sanc: pareixen bolantineres o loques de l'Ospital.	165 170

A més, Branxat no perd l'ocasió de fer parlar SENTO en relació amb la renda d'aquells que volen esposar-se, i explicita que l'home sempre perd: «sempre es morirà de fam» (v. 218). Pel que fa a PEPE, la seua funció dramàtica és la d'escoltar, perquè SENTO puga *predicar*. De fet, per molt que es tractara d'una ironia o d'una reafirmació moral, siga quin siga l'objectiu, Branxat, mitjançant PEPE, esmenta l'*evangeli* com a notícia per a remetre i confirmar la sentència que SENTO du a terme a partir dels vv. 65-70: «Deixem ara esta rondalla y pasarem a explicar lo que tu tens tanta gana de saber. No és veritat? Posa'm un rato atenció y *todito lo oirás*». En aquest sentit, constata:

PEPE:	Raó tens, Vicente meu, y ara et confese de pla que el Evancheli del dia has dit y molt m'a agradat. Ara descansa un poquet y después me contaràs lo que queda sobre ells, del vestir seu tan estrany.	285
-------	--	-----

o quant se volen alsar
els demés a fer faena,
dient impropèris grans
a tot home que seguix
allò que Déu a manat. 340

La darrera obra que tanca el ms. 661 és un soliloqui. A diferència del que ocorria en altres peces —la tercera i la sisena—, no presenta divisió en parts. A més, Branxat sí que ens indica l'any, concretament, el 1819. Com en casos anteriors, s'hi referencia l'audiència per tal de donar inici al relat. És a dir, l'actor desitja que el públic es trobe bé de salut, cosa que li permet presentar-se i narrar el seu llinatge, a més de les misèries viscudes. Les remissions dutes a terme pel capellà no són originals, sinó recurrents. Per exemple, assistim a la llegenda del pardal de l'església de Sant Joan del Mercat, repetida per Branxat en diferents obres, amb què hom enganyava els xiquets i els abandonava, mentre els entretenia fent-los creure que l'ocell soltaria la bola de ferro, i aquests, pensant que era d'or, desitjaven agafar-la fins que descobrien que es quedaven sols. Així mateix, l'actor narra tant les diferents tasques realitzades al llarg dels anys com les estades a la presó i, sobretot, la seua falta de vergonya, que diu haver heretat dels pares:

En los presidis també
en bons ulls me miraran: 70
en sentir el meu llinache
pronte me coneixeran.
Lo que és tindre bona fama...
Per això diu el refrà
tin-la y chitat a dormir 75
y trone si vol tronar.
Tampoc conec la vergonya.
Com no la vach heretar
de mis ya difuntos padres,
no la he perduda en chamay. 80

Amb un to desenfadat, el personatge esmenta les peripècies viscudes prop del banc del consolat, lloc des d'on vigila la quadrilla «dels pillos que

y a en lo Mercat» (v. 92). Hi ha un moment en l'obra en què s'esmenta «el Castellano», un lladre que sembla fer la competència a la colla del Mercat. La resolució és evident, el protagonista castiga el competidor, almenys, fins que és descobert per la policia:

Com el pobre Castellano	165
se quedava tan amarc,	
escomenzà a pegar crits	
a totes parts sens parar,	
<i>diciendo: «Favor! Al rey!</i>	
<i>que me acaba de robar</i>	170
<i>un pícaro tunantón</i>	
<i>que va corriendo acia allá».</i>	
Al que chirava un cantó	
me se posaren dabant	
dos soldats y me digueren:	175
<i>«Téngase al rey! ¿Dónde va</i>	
<i>corriendo de esa manera?».</i>	
La llengua me se trabà	
al sentir eixes paraules.	
A més de asò, el castellà	180
aplegava al mateix temps	
y el pasteló destapà.	
Escomenzà de bell nou	
a dir: <i>«Señor militar,</i>	
<i>ese es el ladrón que ahora</i>	185
<i>me ha acabado de robar.</i>	
<i>Escondido lleva el saco.</i>	
<i>Regístrenlo y lo verán.</i>	
<i>Todos lo[s] que están aquí</i>	
<i>son testigos, ¿no es verdad?».</i>	190

En definitiva, la policia enxampa l'actor, que trasllada a les Torres de Quart, l'antic presidi de la ciutat. A partir d'ací, el personatge continua amb el relat: l'experiència com a presoner i els treballs forçats desenvolupats a l'Arbereda al llarg de quatre anys. En el v. 267 i seg. assistim al present,

en què se'ns explicita la història que conta, on la novetat coincideix amb el final del text i, per extensió, del ms. 661:

Una semana fa hui que me varen desferrar y em donaren la llicència. Però en mi esmena no y a,	270
<i>que pies que a-ndar están hechos</i> són difícils de parar. Ara ya estan sabedors de la mehua hazanya gran y també de qui soc fill.	275
Ara els tinc de demanar la llicència per a anar-me'n, puix la gola ya em fa mal. Con que, aixina, estiguen bons, <i>que no tengan novedad,</i>	280
com desiche per a mi, y may deixar-se arrastrar <i>del gran pecado del hurto,</i> que si no hu pasaran mal. Fi del primer tomo.	

4. Literatura contra el Francés

No ens ha d'estranyar que alguns membres de l'Església anaren més enllà de la prèdica i donaren suport als Borbó. De fet, ja ho havíem apuntat seguint Casanova i Martínez (2011), quan esmentàvem com alguns eclesiàstics esdevenien una mena de *soldats*, perquè eren clarament els propagandistes d'un determinat règim, des del poder que els atorgava la trona. Ara bé, si en aquell moment fèiem referència tant al manteniment de l'*statu quo* com a la ideologia antinapoleònica, ara cal entendre que Branxat aprofita l'amenaça del francès per a *predicar* en la ficció, cosa que fa en català, per ser la llengua que s'acomoda al poble i, així, poder «difondre la idea d'una Espanya lliure de la “tirania” francesa, i amb la intenció de fer créixer el fervor patriòtic entre els valencians» (Escartí, 2017, p. 301).

No cal dir que el clergat no podia estar d'acord amb el pensament que des de la Revolució Francesa impactava en una Europa que volia trencar amb l'Antic Règim. I Branxat i d'altres autors com Manuel Civera, el *Fideuer*, s'esforçaren per manifestar el seu rebuig a tot allò que fora pròxim a Napoleó i s'allunyara dels valors monàrquics. Ara bé, si hom pot trobar un interès semblant en ambdós escriptors contemporanis, és clar que hi ha algunes diferències, que els aproximen i els distancien. Els textos de l'un i de l'altre són literatura antifrancesa, però si el primer escriu des d'un prisma merament conservador, el segon s'acosta a la política des d'un altre vessant, diguem-ne, una mica més *progressista*, encara que no extremadament liberal. De fet, per a Escartí, Civera tenia com a objectiu «atiar els ànims contra l'Antic Règim, alhora que es proposava frenar el liberalisme exaltat. Per això, els seus escrits criticaran els servils i els exaltats» (2017, p. 306).

Tanmateix, tant Branxat com Civera necessitaven d'un enemic exterior per als seus textos polítics. En tot cas, sobre Manuel Civera:

En el punt dolç, pretén trobar una harmonia entre idees liberals constitucionals i la tradició monàrquica borbònica, de manera que defensarà el rei Ferran VII, una vegada que aquest haja jurat la constitució, i la moral catòlica que venia representada pel poder de l'església, que ell no qüestionarà mai. (Escartí, 2017, p. 306)

Sovint, en la literatura de Civera, el focus d'atenció rau en la figura de Ferran VII, el *Desitjat*, que recuperà el regnat gràcies als contraris a Napoleó i instaurà una monarquia absolutista.²³ D'acord amb Escartí, la seua escriptura coincideix amb els anys del primer periodisme, en què el sainet esdevé un tipus de text popularista i propagandístic capaç d'influir en l'opinió pública: «ahora que s'incideix en la necessitat d'una societat més devota i sense “vicis”» (2017, p. 302).

En la *Conversació que tingueren Saro Perrengue, carreter de Godella, y el doctor Cudol, abogat de València, en la plasa de la Seu, dabant la estàtua de nostre rey Fernando Sèptim, que Déu guarde*, de l'any 1809, recollida per Cahner i atribuïda a Civera, s'esmenta la lluita antinapolèonica, on l'autor exemplifica la seua preferència perquè el Borbó torne a regnar a Espanya. Gràcies a SARO, el vincle politicoreligiós queda establert, lloa la Mare de Déu perquè el monarca recupere el tron, ocupat per Josep Bonaparte (1808-1814), nomenat rei pel seu germà.

Mare dels Desamparats,
vós veheu el desemparo
que Fernando està pasant.
Supliqueu-li a vòstron Fill
que a Espanya el deyxte tornar
y asò que siga ben pronte,
que prou n'í ha de treballs.

23. En relació amb els antinapolèonics, almenys per al context principatí, vegeu Anguera (2000, pp. 68-119).

Quant serà el dia, Senyora,
 que así en València el vecham
 vindre a la vostra capella?
 (*Apud Cahner, 2002, II, p. 204*)

Tanmateix, el caire popularista, misogin i antinapoleònic que Branxat ofereix als seus textos, a més de les habilitats per a reflectir «els costums i la ideologia del món valencià del seu moment» (Simbor, 1997, p. 67), junt amb la poca volada artística de l'obra, no impedeix pensar la literatura del beneficiat com una via per a aproximar-nos a la història de les idees (Escartí & Roca, 2010), en què la configuració dels personatges crida notablement l'atenció. Així, si la divisió d'aquests presenta un catàleg senzill i, sovint, inclús simple, les seues narracions relaten diferents escenes que dibuixen unes situacions interessants. D'una banda, Branxat sol situar els personatges en la ruralitat. De l'altra, però, crea vincles entre la ficció i la política, o almenys en part de la interpretació històrica dels fets i, per tant, sota una mirada subjectiva, que destina a intervencions i rèpliques, on l'objectiu és adoctrinar, tot recorrent a la llengua catalana. A més, en ocasions, els textos de Branxat remetent a moments històrics perquè siguen coneguts per tothom. En altres paraules, que no hi haja cap obstacle que impedisca que el seu missatge conservador arribe als receptors, raó per la qual la literatura branxatiana no s'està d'aconsellar moralment el públic.

No obstant això, si d'entrada les narracions branxatianes semblen no presentar massa diferències, val a dir que no totes són iguals. Efectivament, segons apareixen les notícies podem establir, almenys, tres casos diferents amb lleugers matisos. En el primer, trobem la lectura, el fet de llegir a escena. El segon tipus afecta els personatges històrics. El tercer, en canvi, està destinat a la narració d'alguna experiència desconeguda fins al moment i, per tant, reporta alguna notícia.

L'acte de llegir és portat a escena perquè hom descobrisca alguna novetat, perquè algú llija algun document, nota o periòdic i n'informe la resta. En la *Pesa chiqueta*, per exemple, la lectura actua com a contrapunt: el motor d'una acció que esdevé literalment narrada. DON PEDRO, l'amo de les terres, es converteix en el missatger de les notícies de la ciutat, en l'anunciador. Perquè és gràcies a la lectura d'un diari que el senyor del món urbà fa de garant del poder social, sent posseïdor d'una informació

que, en llegir, transmet en directe. Amb la seua participació, en castellà, AMBRÒSIA, però també la resta dels personatges que romanen escoltant, co-neix que esdevé l'hereva d'una fortuna d'un parent recentment traspasat: «D. Anselmo de Mendoza, brigadier de los Reales Exércitos, natural del lugar de Moncada, en el Reyno de València, que falleció en el Perú, a 29 de enero de este año, para que acuda a la escribanía de D. Luis María Ortega, Escribano Real de esta corte» (vv. 641-644). A partir d'aquest moment, AMBRÒSIA queda lligada a les esferes benestants, cosa que fa que el títol de l'obra cobre un major sentit —*Més s'aprècien els dinés que la sanch i el parentesc*—, perquè la neboda del TIO MIQUEL podrà rebre l'«herencia de 40.000 & pesos fuertes en metálico, sin contar los bienes raíces que se le darán de manifiesto al interesado o interesada» (vv. 647-649). Per tant, la lectura i la representació anivellen tant el món de la ficció com el de la realitat: l'audiència i AMBRÒSIA descobreixen el desenvolupament de la trama en el mateix instant.

En la cruïlla entre el col·loqui i el sainet trobem el segon tipus amb què Branxat fa ús de personatges històrics per tal de dur a terme algunes narracions. Parlem d'aquells que són més il·lustres o més significatius, on Napoleó Bonaparte esdevé el cas més recurrent. Tanmateix, hom no ha d'esperar que la seua presència en escena siga física, sinó constant, com una fantasmagoria amb què Branxat reflecteix la dèria que sent pel militar francès. En efecte, apareix com una figura satèl·lit, a la qual acompanyen altres personatges, també representatius. Amb tot, la intenció de l'autor és fer història, encara que siga per a la ficció o, tot just, amb aquesta. Perquè les remissions siguin realitzades és necessària la narració, que sovint naix gràcies a la veu de personatges humils i plans, sense massa aprofundiment. Majoritàriament, els pobres parlen sobre què fan i què han fet els més poderosos, però també solen ser aquests els que desitgen aplicar-los un càstig, tal com es llig en *De la conversació que tingueren el tio Bernat, ortolà de València, en lo seu hort, y Miquelo el Tosut, del lloc de Benaguasil, sobre les notícies que han corregut y corren de Malapart*, per exemple, en el v. 63 i seg.

MIQUELO Mamprenim al guilopo
 y chodio Malapart.
 Oxalà el tinguera ara,

com volguera, así davant,
que des de el cap hasta els peus
el obriria en canal!

BERNAT:	Puix yo no diré res manco, que estic calent com un all,	70
	havén-se'm endut a Pepe, que poc ha que era estudiant y per a fer-o millor en la Francia va palmar. Estic tan fora de mi	75
	que a penes veix un gabaig el dimoni me s'endú.	

En la literatura del capellà valencià, les referències a Napoleó s'intercalen amb diferents malnoms com «Napoladrón», «Guilopo», «guilopàs» o «Malapart», que apareix al títol de la *Conversa* anterior. A més, en la *Tercera part* del col·loqui, hi ha la referència a un rei, que, tot i no ser explícita, els versos suggereixen que es tracta de Lluís XVIII de França, el primer monarca de la restauració borbònica. La intenció de Branxat és remetre a l'episodi del «Govern dels Cent Dies», quan Napoleó aconsegueix tornar a París i recuperar el poder militar. Hi assistim a la fugida del rei espanyol i, en aquesta línia, és interessant la figura del duc d'Angulema, Lluís Antoni de Borbó (1775-1844), fill del futur Carles X i exponent de les tendències més reaccionàries de la Restauració. El noble lideraria l'expedició dels «Cent mil fills de sant Lluís», per tal d'ajudar Ferran VII perquè esdevinguera monarca absolut. També són rellevants les remissions a Arthur Wellesley, duc de Wellington, que, junt amb Napoleó, fou un dels màxims exponents militars del segle XIX.²⁴

24. Josep M. Poblet escriu que Robrenyo, a la presó estant, es faria ressò de l'expedició dels Cent mil fills de sant Lluís, cosa que reflectiria en una dècima: «Essent lliure la Nació / estaren presos aquí / els primers que varen dir: / Visca la Constitució! / En el temps de l'opressió / no es va emprar rigor tal, / ja que tots en general / amb el seu cor consultaren / i el sol delictes trobaren / d'ésser constitucional» (1980, pp. 95-96).

En algunes ocasions, trobem en Branxat un lèxic provinent de l'àmbit bèl·lic. Per exemple: *granader, marcial, permís* o *llicència*. Així mateix, l'odi que el capellà valencià sent pel militar francès fa que la seua literatura aparega farcida de comentaris xenòfobs. D'una banda, pel rebuig de tot el que té a veure amb el món francòfon, tal com llegim en la *Conversació suara esmentada*; de l'altra, pel rerefons polític que es desprèn dels seus textos, tal com escriu en el v. 208 i seg. *De la conversació que tingueren el tio Bernat, ortolà de València, en lo seu hort, y Miquelo el Tosut, del lloch de Benaguasil, sobre les notícies que han corregut y corren de Malapart*:

1815: Muere Napoleón y Francia le maldice.
 1816: Francia elige nuevo Rey.
 1817: Enlaza España con el ynglés. 210
 1818: España llena de gozo.
 1819: España llena de bienes.
 1820: Paz en toda la gente».

Encara més, per com la ideologia es concreta en una nova crítica cap a la moda francesa, introduïda a l'Estat espanyol, una vegada conclosa la Revolució. De fet, gràcies a l'acte de llegir, se'ns evidencien els quefers i les gestions del SECRETARIO, cosa que permet l'autor de criticar l'abús i la corrupció instal·lada en el poble valencià, diguem-ne, en passar els francesos. L'acció s'inicia en un bufet en què QUINTO escriu i el SECRETARIO pren nota d'un *memorial*. Més enllà de la situació dramàtica, és rellevant la disposició amb què l'autor situa els personatges, l'estratègia per fer-los aparéixer amb papers, tot just, per a ser llegits. La lectura exemplifica la gestió administrativa del SECRETARIO, amb l'objectiu de Branxat, *a posteriori*, d'insistir en la recaptació de la ciutat.

SECRETARIO: Empieze usted a contar
 el dinero que ofrecido
 tiene y se le dará
 la licencia que usted pide.

HOMBRE: El dinero aquí está ya, 30
 en oro lo he trahido.

SECRETARIO: Pues la licencia tomad.

O inclús:

QUINTO:	Pues al momento se fixen.	
	Vengan todos a pagar,	75
	sin exención de personas,	
	la contribución de un real	
	por cédula. Y cuidado	
	que el que no la llevará	
	pagará veinte reales	80
	y a las cárceles irá	
	amarrado como un perro.	
	Juro me la han de pagar	
	por la vida de mi abuelo.	
	A nadie le he de dexar	85
	maravedí en los bolsillos.	

QUINTO, director general de la policia, és corrupte. Envia diners a França, a Napoleó. Hi trobem també DON CARLOS; DON PEDRO; quatre comissaris; DOÑA MANUELA —esposa de QUINTO—, JUANITO, un llaurador, dos hòmens i dos alguatzils. De tots ells, resulta cridaner el personatge femení, no ja pels pocs parlaments que el capellà li cedeix, sinó per la mirada misògina que construeix envers ella. La presència de DOÑA MANUELA il·lustra la superioritat de l'home defensada per Branxat. Les poques rèpliques amb què participa serveixen al director de policia per a malparlar de la dona, cosa que sembla coincidir amb el pensament del clergue valencià. A més, els quefers de QUINTO són útils a Branxat per a evidenciar la seua discrepància amb el francès, a més d'humiliar DOÑA MANUELA:

DÑA. MANUELA:	Mal lo haces, dueño mío.	165
	Será preciso apartar	
	toda preocupación,	
	pues al contrario será	
	el morirte en quatro días;	
	y entonces señor, ¿qué tal?	170

- Bien compuestos quedaremos,
iremos a mendigar;
lo que no tendrá remedio.
Pues ahora que lo hay,
desvía esos pensamientos 175
y procúrate alegrar,
salte un poquito a paseo
con tus amigos tratar
y conversar de noticias
que hay ahora por acá. 180
- QUINTO: (*Ynquieto.*) Ya te he dicho que te vayas
y que me dexes estar,
pues si no por otro estilo
lo diré y te sabrá mal.
- DÑA. MANUELA: Pues si es eso, adiós esposo; 185
ahí te quedas en paz. (*Vase.*)
- QUINTO: El diablo te se lleve.
No he visto otro genio igual.
¡Lo que tardan estos hombres!
¡Me impaciento de esperar! 190
Pero ya viene Juanito,
ahora veremos lo que hay.

Si certament DOÑA MANUELA inicia el parlament tot al·ludint QUINTO com a «dueño mío» (v. 165), ell ho fa amb el francès: «a mi amo Napoleón» (v. 145). Per tant, més enllà de la crítica o de les opinions amb les quals el clergue dota els textos, és evident que hi presenta una mena de jerarquia entre els personatges. És a dir, uns semblen ser súbdits d'altres, alhora que també són els seus *poseïdors*, tal com veiem en els binomis QUINTO-DOÑA MANUELA i Napoleó-QUINTO. En tot cas, estem al davant de la mirada d'un religiós que situa Déu per damunt de totes les coses. A més, el fet de malparlar de les dones és una constant. De fet, en la *Primera part del Soliloqui* (vv. 175-188), escriu:

Con que lo millor de tot és el no calfar-se el cap, treballar si y a faena y en res de este món pensar, embiar-les noramala y que vachen a filar.	175 180
El bon casar-se és una onza: tindre-la per a gastar, no deure res a dingú y viure ben sosegat.	
Si tots los hòmens tingueren este modo de pensar no se burlarien elles com hu fan a cada pas.	185

Ara un personatge s'assabenta d'una realitat fins al moment desconeguda. Hi assistim a l'assumpció de la novetat de la trama i Branxat no necessita cap document, ni de molt remetre a cap personatge històric, per a invertir en ficció. Més aviat, li és suficient fer conversar algú tot al·ludint algun fet destacable com a notícia, perquè forme part del relat o l'inici o, inclús, acabe per tancar l'obra. Martí Mestre parla de «col·loquis monologats» per a aquells casos en què un personatge saluda el públic i es presenta com a narrador»; encara més, «el col·loquier aconsegueix iniciar el contacte amb l'auditori. [...] El narrador busca la complicitat de l'auditori, enllaçar el seu pensament, fer-lo participar de la història» (2004, p. 201). De fet, tal com llegim en la *Primera part del Soliloqui* (vv. 1-6):

Bon dia tinguen, senyores! M'alegre hu achen pasat molt bé des de l'atra vista. En mi no y a novetat, que temps diferent és ara del dia de sen Chuan	1 5
---	--------------------

Un altre cas podria ser el que localitzem en *Conversació que tingueren Pocarropa y Pocodinero en una taberna, y a poc rato se apareix el tio Misèria...*, entre els vv. 185-188.²⁵

Lo primer que ve a la vista	185
y causa més novetat,	
és el veure un espanyol	
ple de modes hasta el cap.	188

25. En *Junta secreta —Chunta secreta o Arenga critica y divertida que fan sis personatges de distinguit caràcter en la ciutat de València—*, obra atribuïda a Carlos León (Martí Mestre, 2008, p. 91), també hi apareix un personatge amb el nom de POCARROPA. Segons Ricard Blasco, Joan Fuster era del parer que aquesta obra hauria tingut possibilitats de representació. Ara bé, si Blasco no negava dita probabilitat, discrepava en la temàtica amb què Fuster llegia el text i, en aquest sentit, afirmava l'ambient de «“mala vida” valenciana de les darreries del Setcents» (1983, p. 43).

5. *La Pesa chiqueta. Més s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc*

Al nostre parer, la *Pesa chiqueta. Més s'aprècien els dinés que la sanch y el parentesc* és l'obra més arrodonida, dramàticament parlant, del conjunt de la literatura del capellà valencià. Ara bé, si per a Joan Fuster (1976, p. 97) aquesta oferia una mostra de la ideologia conservadora de Branxat, d'acord amb Escartí i Roca (2010), és en altres textos on hom assisteix al seu pensament, tal com hem vist en prestar atenció a la mirada antifrancesa. Tanmateix, el títol de l'obra remet a un marc mental en què allò destacable és l'economia i la família. Segons Sansano (2010a, p. 11), és també gràcies al títol que es pot perfilar part de la tradició que Branxat hereta dels sainets i els entremesos anteriors. Efectivament, Sansano insisteix en com la *Pesa chiqueta* es trobaria —i entén que pot estendre's a altres textos— ben a prop del *sainete* castellà, per tal de remetre a la revitalització de «l'escena autòctona», en què el quadre de costums hauria de tindre una importància cabdal. A més, Sansano també ha explicat que al títol es detecta una semblança poc casual amb una obra de Luís Vélez de Guevara: *Más pesa el rey, que la sangre, y blasón de los Guzmanes*. Ara bé, si la ressonància entre ambdós títols pareix evident, la connexió temàtica no sembla ser-ho tant, cosa que porta a Sansano, seguint François Suréda (1990, p. 316), a trobar el vincle d'unió en la impremta, ja que algunes comèdies castellanes es publicaren a València a les acaballes del segle xviii.

En tot cas, per tal de connectar Branxat amb Guevara, almenys, pel que fa a l'obra a què fem referència, Sansano presenta un apunt més: el dramaturg d'origen sevillà «no apareix en cap de les cartelleres editades dels teatres de l'Olivera i la Balda, però sí que va ser estampada en un plec

per l'establiment de Josep i Tomàs d'Orga, l'any 1774» (2010a, p. 12). En aquest sentit, afirma Sansano, Branxat hauria pogut aprofitar-se del ressò —almenys de l'obra en paper— que Guevara haguera produït en el context valencià. Ara bé, tant si la *Pesa chiqueta* es va estrenar o no —i atesa la teatralitat de l'obra, no té perquè no haver-se representat—, Sansano encerta en dir que el capellà podria haver estat a l'aguait dels textos que es publicaven: «les obres estrafetes en català a partir dels plec de comèdies (dels resums de comèdies) eixits de les premses són abundants» (2010a, p. 12).

Si deixem de banda la connexió de l'obra amb els inicis del *sainete* i ens endinsem en la trama literària de la peça, paga la pena prestar atenció, una vegada més, als personatges. En aquest sentit, el *dramatis personae* els mostra segons la seua condició, així com el seu vincle amb la família. D'una banda, trobem tres matrimonis: el TIO MIQUEL i la TIA ROSA; BALTASAR, amic de la família, casat amb MARGARITA, i l'amo, DON PEDRO i NICOLASA, la seua muller. De l'altra, PEP i PASQUAL, parents del TIO MIQUEL; PEPA, amiga de la família, i AMBRÒSIA. Finalment, MANUELA i SEBASTIÀ, els criats.

La *Pesa chiqueta* s'organitza al voltant d'una festa, els preparatius que el TIO MIQUEL i la TIA ROSA duen a terme per a convidar l'amo a la casa de camp perquè menje amb ells. Per tant, les inquietuds i les preocupacions dels personatges es mouen en el terreny de la servitud cap a aquell que es desplaça de la ciutat a l'horta, però, no per a veure els treballadors, sinó per a ser rebut com cal, per molta modèstia amb què Branxat presente el llenguatge de DON PEDRO. L'amo prové d'una classe superior, acomodada i aliena al món rural i, tal com comentàvem anteriorment, és gràcies a la lectura d'un diari que esdevé el missatger de les notícies de la ciutat. Per tant, hi apareix com a figura de poder social i d'informació, perquè és en llegir que n'informa els oients que AMBRÒSIA és l'hereva d'una fortuna d'un parent seu, recentment difunt.

L'estructura de l'obra és senzilla, l'acció es desenvolupa a partir d'una escena que té lloc a la casa del TIO MIQUEL i de la TIA ROSA, on les acotacions, llevat de la inicial, es destinen exclusivament a l'entrada i l'eixida de personatges. Cal remarcar, però, que la temàtica de l'obra queda reflectida a partir dels parlaments, en què la misogínia és present, almenys, en dues vessants. D'una banda, pel que té a veure amb l'actitud de les dones. De l'altra, per com aquestes haurien de presentar-se en públic. Òbviament, ambdós vessants estan relacionats:

- TIO MIQUEL: Encara que no hu estic,
sempre he tengut el chenal
de no replicar a res 30
y he segut molt estimat.
És menester que les dones
se sàpien millor portar,
no tan sols en sos marits
sinó en tots en cheneral. 35
- TIA ROSA: Puix que yo tan mal me porte?
Qualsevol que et sentirà
es pensarà que yo soc
de aquelles que en lo Mercat
venen después de les onze. 40
Aspay, so Miquelo, aspay,
que soc muller de vosté,
y tingam la festa en pau.
- TIO MIQUEL: Eixe cheni del dimoni
que tens, no te'l llevaràs, 45
y me esposes cada dia
a que fera un mal cuinat;
però ara és temps de festes
y tot se pot tolerar.
Pasem a raonar ara 50
de aquells que ham de convidar,
puix la festa ya sa acosta
y el temps chustet nos vindrà:
A don Pedro y sa muller,
al tio Pep y Pasqual, 55
Margarita y son marit
y a Pepa, del Cabanyal,
a ma cosina Ambrosieta,
que, si nos, se enucharà...

TIA ROSA: Y eixa dona, per a què? 60
 A que nos vinga a afrontar,
 tota feta un pendarajo?
 No cregues la deixes entrar.

Els amos parlen en castellà, venen de la ciutat i són aliens al món dels llauradors. A tall d'exemple, reproduïm el passatge en què DON PEDRO llig una de les tres notícies que s'esmenten en l'obra, aquella amb què indicàvem com AMBRÒSIA coneix el seu futur.

(Lee.) Se emplaza dentro del preciso término de quatro meses para fuera de España y tres para dentro a la persona que tenga derecho a la herencia de D. Anselmo de Mendoza, brigadier de los Reales [...]

TIO MIQUEL: *Señor don Pedro, es verdad,
 no sé lo que por mí pasa.*

DON PEDRO: *Dígalo usted y se sabrá.*

TIO MIQUEL: *Es ponderar lo contento 655
 y placentero que está
 mi corazón al oír
 la cosa tan singular
 que acaba usted de leer,
 no teniendo que dudar 660
 que aquella que usted ve allí
 es la heredera formal
 del difunto don Anselmo,
 no habiendo ninguna más
 sobrina que se le oponga, 665
 pues por línea sanguínea
 le compete aqueste derecho,
 siendo en todo natural.
 El citado don Anselmo
 nunca se quiso casar, 670
 con que, muriendo soltero,
 segura entra a heredar*

Ambrosia, mi prima hermana.

¿Es verdad, chica, es verdad?

¿No es hermano de tu padre?

675

AMBRÓSIA:

Sí, no lo puedo negar.

6. Criteris d'edició

En la mesura del possible hem sigut fidels al ms. 661. Per descomptat, hem considerat les transcripcions prèvies de les obres del capellà valencià: la *Pesa chiqueta*, transcrita per Joan Fuster (1976, pp. 168-189); el soliloqui de l'any 1819, transcrit per Vicent Simbor (1980, pp. 68-75), així com la *Comedia nueva patriótica, en un acto, «el robo político» o «el saqueo de los bolsillos valencianos»* i la *Conversació que tingueren Sento de Benimaclet y Pepe de Alboraya, en lo banc del consolat, sobre les modes rares que se usen en València*, transcrites per Vicent J. Escartí i Rafael Roca (1997, pp. 69-84).

Pel que fa al treball de Fuster, si bé afirmava no haver realitzat cap alteració ortogràfica, amb l'excepció de normalitzar els accents i la puntuació, nosaltres sí que hem dut a terme algunes lleugeres variacions. Hem actualitzat els diacrítics a la normativa actual; hem fet servir l'accent agut, entre d'altres, en *vosté* i, a més, en relació amb la dièresi —«que sosuïxca tal cosa» (XII, v. 148), «que sosuïxca tal cosa», per a Fuster—, hem seguit les recomanacions del *DNV* (*succeïisca*). Així mateix, hem prescindit del signe interrogatiu inicial —«Quina burra ni quin aca?» (XII, v. 18) i no «¿Quina burra ni quin aca?»— i hem interpretat com a exclamativa alguna oració que l'intel·lectual de Sueca llegia com a afirmativa: «Si no u vera, no u creguera!» (XII, v. 140). Ara bé, coincidim amb Fuster en l'ús del punt volat per tal d'indicar-ne elisió fonètica, per exemple, «que no·m fera quedar mal» (XII, v. 287).

Els matisos entre la nostra edició i la transcripció del soliloqui de l'any 1819 realitzada per part de Vicent Simbor són merament tipogràfics. Hem

utilitzat la cursiva tant per als estrangerismes com per a les expressions en castellà, així com en les intervencions dels personatges. A més, l'hem usada en les acotacions i en els enunciats fraseològics, llevat del cas, és clar, de la *Nueva comedia patriótica* (1813), escrita íntegrament en aqueixa llengua. També hem regularitzat les majúscules i minúscules (XV, v. 16 «món»; XV, v. 25 «presidis», XV, v. 43 «governador», entre d'altres). Per regla general, hem pres com a model la proposta de transcripció d'Escartí i Roca (1997, pp. 69-84), per ser la més recent de les anteriors. No cal dir que tant la de Fuster com la de Simbor ens han sigut de gran ajuda. En definitiva, més enllà d'allò indicat, hem mantingut aquells accents que faciliten la pronúncia, fent-nos càrrec de la situació lingüística d'inicis del segle XIX, anterior a la normativa fabriana. Finalment, quan ens ha calgut emprar cometes, hem fet servir les llatines. A més, entre claudàtors, hem indicat la paginació, que al ms. 661 apareix en la part superior central i que hem decidit presentar a l'esquerra, amb l'excepció dels casos en què aquesta coincidia amb els noms dels personatges, on l'hem introduïda a l'inici del vers afectat. L'ús de la versaleta l'hem reservat per als noms dels personatges.

7. Conclusions

La producció literària de Vicent Manuel Branxat (1813-1819) és popularista i se situa a mitjan camí entre les acaballes de l'Edat Moderna i les reivindicacions lingüístiques dels renaixencistes. L'autor pot entendre's com una mena de frontissa entre la literatura de canya i cordell i la Renaixença. Amb la lectura de l'obra del capellà, hom esdevé testimoni de la diglòssia d'inicis de segle XIX i és en aquest sentit que els seus textos adquireixen un valor sociolingüístic més enllà de la seua paraula dramàtica. En efecte, els mots branxatians s'acompanyen d'una mirada ideològica particular: defén la monarquia borbònica *versus* l'herència de la Revolució, però també els costums davant l'amenaça del francès o la misogínia i els valors conservadors vinculats a la religió enfront de qualsevol altra opció de caire més progressista o liberal. Branxat defensa l'Antic Règim i la tradició, i ho fa mitjançant consells moralitzadors, amb la intenció d'adoctrinar l'audiència, tal com en el passat haurien fet altres religiosos per tal de garantir-se la predicació.

De biografia pràcticament desconeguda, hui sabem que fou el major dels tres fills de Vicent Branxat (c. 1735-1791), oïdor de la «Real Audiencia», i Manuela Alonso, filla de Josep Ignasi Alonso, advocat del Reial Consell, i Clemència Martínez. Va ser, a més, clergue a l'església de Sant Martí Bisbe i Sant Antoni Abad, a València.

La seua obra, localitzada al ms. 661, clou amb les paraules «Fi Del Primer Tomo», per la qual cosa no podem descartar l'existència d'altres textos més enllà dels conservats fins ara. Tanmateix, la temàtica literària que el capellà desplega en la seua escriptura és constant i repetitiva, tot i

que presenta alguns matisos notables. Si bé la dèria antifrancesa apareix dosificada pràcticament al llarg de tota l'obra, l'odi al francès se substitueix sovint per la misogínia, que ompli el buit deixat per la xenofòbia. De fet, en algunes ocasions, som testimonis d'ambdues perspectives.

Branxat inverteix en la diferència entre la ruralitat i la ciutat. Ara bé, si la primera depèn de la segona, el més rellevant és l'opció lingüística emprada, ja que, llevat del cas de la *Comedia nueva patriótica* (1813), l'autor utilitza la llengua que parla el poble. És a dir, la llengua catalana li serveix per a allisonar la gent, mentre que el castellà esdevé residual i es fa present en barbarismes, i en alguns enunciats fraseològics o altres situacions en què la llengua prestigiada és assimilada per part dels personatges més humils. Per tant, la importància d'aquesta tria ens ofereix un model lingüístic en què la direccionalitat, la comprensió i la recepció dels missatges, que són tant morals com ideològics, queden assegurades, raó per la qual l'obra del capellà valencià —i en valencià— ha d'entendre's com a propagandística. A més, Branxat se serveix del teatre per a transmetre les novetats que vol dur a escena. És a dir, aquelles que considera que calen difondre i que, al seu parer, mereixerien formar part de la memòria col·lectiva.

Els diàlegs, sense massa sorpreses, i els monòlegs, junt amb alguns aparts, són les formes amb què l'autor ens ofereix unes veus —en gran part, masculines—, amb què assistim a les inquietuds de l'autor. Si, per descomptat, l'estratègia emprada no és transgressora —no pot ser-ho—, sí que hi ha algun aspecte original que va més enllà de l'ús d'alguna el·lipsi o, inclús, de la reflexió que implica la noció d'entrada o eixida dels personatges. Ens referim a l'esment de l'any 1820 en *De la conversació que tingueren el tio Bernat, ortolà de València, en lo seu hort, y Miquelo el Tosut, del lloch de Benaguasil, sobre les notícies que han corregut y corren de Malapart*, on Branxat, mitjançant la lectura d'un text dissenyat per a l'escena, desplega un desig de pau per al món («1820: Paz en toda la gente», VI, v. 213), que projecta cap a un futur lluny del present escènic i, per extensió, del conjunt de la seua obra coneguda.

La lectura esdevé un motor d'acció que apareix de manera recurrent en tota l'obra. Ara bé, no és que els personatges branxatians estiguen envoltats de papers, sinó que aquesta, quan escau, se'ns presenta com a *deus ex machina*, cosa que li permet arrodonir les diferents trames. En efecte, d'una manera o altra, Branxat afavoreix l'accés a la novetat, alhora que

determina les atmosferes de poder: la distància social que separa els que poden i saben llegir dels que no. I, per descomptat, la llengua amb què el text escrit pot ser declamat i interpretat.

La literatura de Branxat està farcida de personatges miserables, no ja per la misogínia i els pensaments representats, sinó per la pobresa que pateixen. Sovint, desitgen unes vides que no posseeixen i, les que tenen, l'autor les ompli de resignació. Les al·lusions al menjar i a la beguda amb què solen cloure les peces no s'hi donen. Ni els àpats ni el vi tenen lloc en escena, sinó a fora, en la ment del lector o del possible espectador. Per tant, la verbalització del desig mai no és performativa, sinó ajornada, sempre *a posteriori*, tal com és promesa la vida més enllà de la mort.

Els personatges hi solen apareixen caracteritzats pels seus noms. Són plans i allunyats de qualsevol aprofundiment psicològic. Per exemple: POCARROPA; POCODINERO; MISÈRIA; MIQUELO, el TOSSUT; TOFOLET, del lloc de Russafa; TONET, llaurador i criat; junt amb d'altres, sovint llauradors, que habiten l'escena branxatiana. De fet, els més humils remetent els poderosos, sent Napoleó i la Guerra del Francès el context més explotat pel capellà. És a dir, les circumstàncies amb què assistim als càstigs que l'autor desitja per al francès, que, com en altres textos del segle XIX, rep diferents noms: «Napoladrón», «Guilopó», «guilopàs» o «Malapart».

Si el paper que compleixen els personatges femenins són insignificants, un altre rol ocupen els històrics com Lluís XVIII de França; el duc d'Angulema, Lluís Antoni de Borbó (1775-1844), fill del futur Carles X, Ferran VII o Arthur Wellesley. L'escriptor crea una atmosfera que amplifica l'espai escènic, però, sobretot, el missatge que desplega contra el militar francès, així com les conseqüències de la guerra per a la societat valenciana: la corrupció, el balafament o les necessitats econòmiques aixoplugades en la fantasmagoria que el passat pot oferir. Ara bé, potser una de les excepcions dels personatges femenins siga el cas d'AMBRÒSIA, en la *Pesa chiqueta*, que, a pesar inclús de la mirada de TIA ROSA, esdevé la beneficiària d'una herència i, per tant, sembla gaudir de l'oportunitat d'apujar en l'escala social, assumpte que explotarà Eduard Escalante, per exemple, en *Les chiques del entresuelo*. AMBRÒSIA serveix a Branxat per a suggerir que els diners trenquen l'harmonia familiar i, amb referència al títol de l'obra, ocupen el lloc destinat als vincles entre els parents.

En certa mesura, Vicent Manuel Branxat fa de pont entre el passat i el present. El seu teatre beu de la tradició i de la literatura popularista. L'autor ens ofereix unes formes primerenques que permetrien que altres generacions desenvoluparen poètiques més evolucionades. Per iniciàtica que hagen estat les seues propostes, per fluixa que haja sigut la qualitat estètica de la seua obra; per oblidada que haja romàs la seua literatura, entenem que, d'una manera o altra, ell va posar de la seua part tant per al teatre com per al manteniment de la llengua. De fet, per molt interessada que haja estat la decisió de fer servir el català de València en la seua literatura, segons les conveniències doctrinals, polítiques i morals, la qüestió determinant és que el va emprar.

**II. COMÈDIES,
COL·LOQUIS I SOLILOQUIS
DE VICENT MANUEL BRANXAT**

[p. 1]

[I]

**COMEDIA NUEVA PATRIÓTICA, EN UN ACTO,
«EL ROBO POLÍTICO» O «EL SAQUEO DE
LOS BOLSILLOS VALENCIANOS»**

De don Vicente Branxat y Alfonso
Año de 1813

Actores:

QUINTO, director general de policía

EL SECRETARIO

DON CARLOS

DON PEDRO

QUATRO COMISARIOS DE POLICÍA

TRES TENIENTES

DOÑA MANUELA, muger de QUINTO

JUANITO, criado

UN LABRADOR

DOS HOMBRES

DOS ALGUACILES

(Al levantar el telón se descubre QUINTO, con montera aragonesa de terciopelo y levita con veneras,¹ sentado a un bufete, que habrá recado de escribir, y algunos memoriales. El SECRETARIO, enfrente, con un memorial en la mano.)

- QUINTO: ¿Los memoriales que quedan no se pueden despachar?
- SECRETARIO: Señor, mirad que son muchos.
- QUINTO: Dale, dale en machacar.
- 5 SECRETARIO: Pues despachad no más éste, que es asunto de entidad.
[p. 2]
- QUINTO: Si ofrece dinero, vamos; si no, lo mismo tendrá que los otros. Pero leedlo.
- 10 SECRETARIO: Voy al momento, escuchad.
(*Lee.*) Muy illustre señor. Estevan Gómez, vecino de esta ciudad, a usía,² con el devido respeto expone: Que desde su juventud ha sido aficionado a la caza y no puede executar³ por faltarle la licencia de usía, ofreciendo dos onzas de oro...
- 15 QUINTO: No pase usted adelante, diga que logrado está.
- SECRETARIO: Voy a ponerle el decreto.
- 20 QUINTO: ¿Para qué es menester ya? Que entregue luego el dinero.
- SECRETARIO: Alguacil, hacedlo entrar.
(*Aparte.*) Cómo caen los ratones en la trampa, sin parar.
- (*Sale el ALGUACIL y el HOMBRE.*)
- 25 ALGUACIL: Señor, aquí está ya el hombre.

1. *Venera* fa referència a una insígnia que alguns cavallers portaven al pit per tal d'evidenciar l'orde al qual pertanyien (*DCVB*).

2. Síncope d'*usíria* (*useñoría*), açò és, *vuestra señoría*, actualment en desús (RAE).

3. La fricativa prepalatal sorda castellana *x* [ʃ] apareix com a antiga, sense velarització per a la *j*.

- SECRETARIO: Empieze usted a contar
el dinero que ofrecido
tiene y se le dará
la licencia que usted pide.
- 30 HOMBRE: [p. 3] El dinero aquí está ya,
en oro lo he trahido.⁴
- SECRETARIO: Pues la licencia tomad.
HOMBRE: Viva usía muchos años.
De aquí me voy a buscar
35 otros amigos que vengan
para lo mismo lograr.
- QUINTO: Si no me trahen dinero,
creo que no la tendrán.
- HOMBRE: Veremos como respiran.
40 Usías queden en paz. (*Vase.*)
- SECRETARIO: Adiós, pobrecito tonto,
quan ligerito te vas.
- QUINTO: No suena mal el bolsillo;
otros muchos caerán.
- 45 SECRETARIO: Creo que según la cuenta
a un millón han de llegar.
- QUINTO: ¡Jesús y qué disparate,
eso es mucho ponderar!
- SECRETARIO: El tiempo será testigo
50 y él nos desengañará.
¿Con que hoy no se despacha
dingún otro memorial?
- QUINTO: Si fuese por ese estilo,
aunque hubiese un centenar.
55 Pero vamos a otro asunto
que tiene más que ganar:
que se impriman los carteles

4. *Trahid*: participi passat de *traher*, que encara presentaria *h* intervocàlica. *Diccionario de Autoridades*. (Tomo vi), de 1731 (d'ara endavant, *Autoridades*). Vegeu <https://apps2.rae.es/DA.html> (recuperat a l'agost de 2023).

- [p. 4] que hoy mismo se han de fixar,
mandando que todos lleven
carta de seguridad.
- 60 SECRETARIO: Bien me parece. Con ésto,
luego se podrá lucrar
más de un millón de reales.⁵
¿Qué tal señor? ¿No es verdad?
- 65 QUINTO: A usted le parece mucho
y yo, para refrescar,
todito lo nesesito;
y si se viene a apurar,
aún me quedaré sediento.
- (Sale JUANITO.)
- 70 JUANITO: Señor.
QUINTO: Di, ¿qué es lo que hay?
JUANITO: Los carteles que mandó usía
imprimir ya están. (Vase.)
QUINTO: Pues al momento se fixen.
- 75 Vengan todos a pagar,
sin exención de personas,
la contribución de un real
por cédula. Y cuidado
que el que no la llevará
pagará veinte reales
- 80 y a las cárceles irá
amarrado como un perro.
Juro me la han de pagar,
por la vida de mi abuelo.
- 85 [p. 5] A nadie le he de dexar
maravedí⁶ en los bolsillos.

5. Moneda amb diferent valor, segons el període i el lloc. La RAE detalla que un *real de a ocho* valia huit *reales* de plata vella: <https://dle.rae.es/real?m=form> (recuperat al juliol de 2023).

6. *Maravedí*: segons la RAE, moneda antiga espanyola que, sovint, era efectiva i, en ocasions, imaginada. També els *reales* tenien diferents valors i tipus: el *maravedí alfonsí* o *blanco*; el *maravedí burgalés*; el *cobreño*; el *maravedí de plata* o el *maravedí viejo*, una

- SECRETARIO: Por Dios, señor, reparad...
 QUINTO: No hay Dios ni Roque⁷ que valga:
 90 quiero mi sed apagar.
 Pero ahora ésto dexemos
 y pasemos a tratar
 por lo que toca a los perros:
 ninguno me ha de quedar
 en la ciudad ni en la huerta;
 95 y el que alguno ocultará
 pagará dos mil reales.
 Y cuidado en replicar,
 pues entonces será doble.
- SECRETARIO: Si ellos no han hecho mal.
 100 QUINTO: Que hagan o que no lo hagan,
 todos los quiero matar.
 Haga usted buscar un hombre
 y que se le de un real
 de vellón por cada uno.
 105 Que los mate y nada más.
 Esta comisión la tengan,
 sin poderse exonerar,
 los alcaldes de los barrios
 de dentro de la ciudad:
 110 que se presenten aquí
 al momento y lo sabrán.
 ¿Juanito?
- (Sale JUANITO.)
 JUANITO: ¿Qué me mandáis?
 QUINTO: [p. 6] Ves sin tardanza a llamar

moneda de billó (aliatge de plata i coure; per al castellà, *vellón*), que va circular en temps de Ferran IV fins als Reis Catòlics. Vegeu <https://dle.rae.es/maraved%C3%AD?m=form> (recuperat al juliol de 2023).

7. Branxat remet a sant Roc (*Roque* en el text), la festivitat del qual se celebra cada 16 d'agost. Fou un sant pelegrí vinculat a diferents llegendes que esmentaven la seua relació amb els gossos. Es diu que aquests animals li aconseguien viandes, sobretot pa. Els versos següents, de fet, fan referència als cànids.

112

115 a los alcaldes de barrio
y aquél que me faltará
lo pondré preso dos meses.
¡A ver si se burlarán!

120 JUANITO: Materia imposible es esa.
¿Y si en sus casas no están?

QUINTO: Búscales a donde estén.

JUANITO: Veremos como saldrá.
Dios me la depare buena,
como dice aquel refrán. (*Vase.*)

125 QUINTO: Entretanto que estos vienen,
saldremos a pasear,
a tomar el ayre un poco
y al mismo tiempo observar
si acaso mormura el pueblo
de ver la tal novedad

130 SECRETARIO: Pues señor, muy bien está.
¿A qué hora he de venir?

135 QUINTO: Poco me havéis de tardar,
pues en punto de las ocho
los alcaldes ya estarán.

SECRETARIO: Voy a ver si acaso en casa
hay alguna novedad. (*Vase.*)

(*QUINTO solo.*)

140 QUINTO: Ya que me he quedado solo,⁸
me pondré ahora a pensar
[p. 7] quantos talegos haré
de honzas, para embiar
la metad de ellas a Francia
con el fin de regalar

8. En aquests versos, i fins l'entrada de DOÑA MANUELA, ens trobem davant d'un apart, monòleg amb el qual («Ya que me he quedado solo») l'autor fa parlar QUINTO sobre la relació amb Napoleó. Tal com ja hem assenyalat, entre d'altres, també se l'esmenta com a «Napoladrón».

- 145 a mi amo Napoleón.
Las restantes quedarán
en mi poder para el gasto
de casa y para comprar
mi parienta lo que guste,
150 de lo que se alegrará.
Pero hacia aquí pasos siento.
¿Quién me vendrá a molestar?
- (Sale DOÑA MANUELA.)
- DÑA. MANUELA: ¿Qué es ésto, esposo querido,
tan solito por acá?
155 ¿Por qué no sales de casa
un ratico a pasear?
- QUINTO: (De mal humor.) Porque no me da la gana.
Vete y déxame ahora estar,
bastante caliente tengo
160 la cabeza y nada más.
- DÑA. MANUELA: ¿Quién ha sido el autor de ello?
QUINTO: Nadie; el diablo que está
metido dentro de mí
hasta quererme apurar.
- 165 DÑA. MANUELA: Mal lo haces, dueño mío.
Será preciso apartar
toda preocupación,
[p. 8] pues al contrario será
el morirte en quatro días;
170 y entonces señor, ¿qué tal?
Bien compuestos quedaremos,
iremos a mendigar;
lo que no tendrá remedio.
Pues ahora que lo hay,
175 desvía esos pensamientos
y procúrate alegrar;
salte un poquito a paseo,
con tus amigos tratar
y conversar de noticias

- 180 que hay ahora por acá.
 QUINTO: (*Ynquieto.*) Ya te he dicho que te vayas
 y que me dexes estar,
 pues si no, por otro estilo
 lo diré, y te sabrá mal.
- 185 DÑA. MANUELA: Pues si es eso, adiós esposo;
 ahí te quedas en paz. (*Vase.*)
 QUINTO: El diablo te se lleve.
 No he visto otro genio igual.
 ¡Lo que tardan estos hombres!
- 190 ¡Me impaciento de esperar!
 Pero ya viene Juanito:
 ahora veremos lo que hay.
- (*Sale JUANITO.*)
 JUANITO: Señor, vengo muy cansado
 y no he podido encontrar...
- 195 QUINTO: [p. 9] ¿A dinguno?
 JUANITO: No más tres.
 QUINTO: ¿Y los demás dónde están?
 JUANITO: En sus casas me dixeron
 que se fueron a rondar
 toda la noche, perenes,
 por orden del mariscal.⁹
- 200 QUINTO: No hay más mariscal que yo.
 Veremos si él sacará
 de las cárceles a ellos.
 Vete corriendo a llamar
 a los quatro comisarios;
 mira que lo pagaràs,
 si no te vienes con ellos.
- 205 JUANITO: Otra vez voy a rabiar. (*Vase.*)

9. *Mariscal*, segons *Autoridades*, «oficial mui preeminente y principal en la Milicia, inferior solamente al Condestáble [...] El origen desta voz puede venir del Alemán *March* o *Marach*, que significa Caballo, y de *Scalch*, que vale Maestro. Latín. *Tribunus militum*». Vegeu <https://apps2.rae.es/DA.html> (recuperat a l'agost de 2023).

- 210 QUINTO: Está buena la ensalada.
 Todos se quieren burlar
 de mí, pero que se atinen¹⁰
 que los he de escarmentar.
 Mi secretario también
 quiere mi genio probar,
 son las nueve y todavía
 no ha venido, bien está.
 Me retiraré un poquito,
 con el fin de descansar. (*Vase.*)
- (*Salen un TENIENTE y un LABRADOR.*)
- 220 TENIENTE: Espérese usted¹¹ aquí,
 que voy dentro a ver si está
 el señor director Quinto.
- LABRADOR: [p. 10] También tengo yo de entrar,
 que a lo mismo que usted vengo.
- 225 TENIENTE: ¡Hable mejor! El brigant...¹²
 ¿Qué no tiene más crianza?
- LABRADOR: Perdone su magestad...
- TENIENTE: Ni tan alto ni tan baxo:
 usía me ha de llamar.
- 230 LABRADOR: Pues perdone don Usía,
 si a usía le he hecho mal.
- TENIENTE: Ya te compondré, tunante.¹³
 Doble multa pagarás
 (*Furioso.*) y si no en un calaboso
 esta noche dormirás.
- 235

10. En *Autoridades (Tomo 1)*: «Dár en el blanco, acertar el tiro. Es voz compuesta de la partícula A, y del nombre Tino. Lat. *Scopum attingere*». Vegeu <https://apps2.rae.es/DA.html> (recuperat a l'agost de 2023).

11. Si anteriorment apareixia *usté*, ara Branxat fa servir *usted*. Per tant, podem parlar de vacil·lació i no d'ideolecte en els personatges, ja que QUINTO combina ambdós usos al llarg de l'obra.

12. *Brigante*: 'bandoler, lladre' (RAE). De fet, Branxat oblidia la *-e* final.

13. Segons la RAE, *tunante* remet als adjectius *pícaro*, *bribón* i *taimado*: «Andar vagando en vida libre». Vegeu <https://dle.rae.es/tunar#auPerx1> (recuperat a l'agost de 2023).

¿A un teniente policiano,
este modo de tratar?
Juro por Napoleón...

LABRADOR: Piedad, usía, piedad. (*Se arrodilla.*)
(*Salen dos tenientes.*)

240 LOS DOS: ¿Qué es ésto, tan enfadado?
 Cuéntanos pues tu pesar.
 ¿Y éste aquí arrodillado?

 TENIENTE: Lo voy en breve a contar.
245 Después que nos separamos,
 fuime un rato a pasear;
 al revolver de una esquina
 encontré a este brigant
 que con mucha desvergüenza
 se havía puesto a mear.
250 Le dixé: «¿Qué usted no save
 la grande multa que hay
 por mear públicamente?».

 Y él sin parar de mear
 no me respondiô palabra.
255 Viendo desbergüenza tal,
 le dixé pagase pronto
 veinte reales no más.
 Aún no havía dicho esto
 quando veo al animal
260 que tenía allí parado
 hacer otra cosa igual.
 Le dixé: «Ya son dos multas
 las que deve usted pagar».

 Le mandé venir aquí,
265 por no quererme aprontar
 los dos duros que pedía.
 Después de hacerme enfadar
 bastante por el camino,
 aquí, de nuevo, a insultar
270 me empezó, trantándome

- como a un pelafustrán.¹⁴
 Viéndome encolorizado¹⁵
 y que la cosa iba mal,
 a los pies se me postró
 como lo miráis que está.
 Ésto es lo que ha pasado.
- 275 TENIENTE 2: Diga usted, señor brigant:
 ¿de esta manera se trata
 a un policiano ymperial?
 ¿Qué dice usted, so tunante?
- 280 LABRADOR: Digo que lo he hecho mal.
 Vean usías de hacer
 que se conponga y verán
 como quedará yo bien
 dando para refrescar.
- 285 TENIENTE 3:
 1: ¿Chico, qué dices a ésto?
 LABRADOR: ¿Y cuánto es lo que dará?
 Dos duros¹⁶ a cada uno
 o lo que usías querrán.
- 290 2 y 3: Nosotros por convenidos;
 sólo tú restas no más.
- 1: Yo no digo sí ni no,
 (*Aparte a los dos.*) porque temo lo sabrá
 el señor Quinto y después
 grande pelfa nos dará.
- 295 2: (*Aparte.*) No te pares en pelillos,
 toma el dinero y andar.
- 1: Saque usted pues el dinero

14. *Pelafustrán*: *pelafustán* segons *Autoridades (Tomo I)*, «Holgazán, perdido y pobretón, o que no sirve en la República. Latín. *Homo vagus, pannosus*»: <https://apps2.rae.es/DA.html>. La RAE, en canvi, remet al col·loquialisme *pelagatos*: «persona insignificant o mediocre, sin posición social o económica»: <https://dle.rae.es/pelagatos#C4v1uuP> (recuperat a l'agost de 2023).

15. No està recollida per *Autoridades* ni per la RAE. Deduïm el significat pel d'«estar en irritació amb algú». És a dir, *en cólera*, en castellà, sobretot, si tenim al cap que l'acotació anterior feia referència a com el TENIENTE havia d'estar *furioso*.

16. Moneda de cinc pessetes, per tant, vint.

- 300 LABRADOR: y váyase sin chistar.
Aquí lo tienen usías, (*Da el dinero.*)
y por todo perdonar.
(*Marchándose.*) *En ma vida havia vist*¹⁷
*este modo*¹⁸ *de robar.*
Però, què farem? Paciència,
305 *hasta que el Senyor voldrà*
que vinguen los espanyols.
Entonces la pagaran,
*puix*¹⁹ *de tots estos guilopos*²⁰
[p. 13] *tinch de fer*²¹ *un bon sopar.* (*Vase.*)
310 2: Bravo chasquito ha tenido
el infeliz, sin pensar.
3: Ahora vamos al café
y a la salud de él brindar.
1: Mejor sería a una fonda.
315 2 y 3: No, que eso es mucho gastar.
1: Pues vamos donde quisieréis,
a todo me allano²² yo. (*Vanse.*)

(*Sale QUINTO.*)

17. Aquesta és la primera ocasió en què Branxat utilitza el valencià, concretament, en veu d'un personatge de classe social humil.

18. *Modo*: castellanisme, la forma normativa és *mode* o, en tot cas, *manera*.

19. *Puix*: forma en desús. Actualment, es fa servir *atés que* o *com que*.

20. *Guilopo*, *-a*: segons el *Diccionari català-valencià-balear (DCVB)*, «1. Beneïtot, curt d'enteniment (Pineda); cast. *tonto*. 2. Deixondit i entremaliat (Tortosa, País Valencià); cast. *picaro, travieso*»: <https://dcvb.iec.cat> El *DNV* també recull aquesta forma, concretament, «hàbil o astut per a aconseguir el que vol, que obra amb picardia»: <https://www.avl.gva.es/lexicval> (recuperat a l'agost de 2023). Vegeu, a més, Martí Mestre (2006, pp. 301-302).

21. *Tenir de fer*: *haver de fer*, perífrasi d'obligació. El *DCVB*, en la seua 4a accepció —concretament, en el cas d'*esser tengut*—, recull la forma esmentada en el sentit d'*estar obligat*. Així mateix, el diccionari presenta l'ús de la preposició *de* en el *Blanquerna* de Lluïl: «Digues-me... si'l ballester és *tengut de* dar-li alguna cosa», <https://dcvb.iec.cat> (recuperat a l'agost de 2023).

22. Si bé *Autoridades (Tomo i)* fa referència a *allanar* un terreny, igualar la seua superfície, tot evitant una ensopegada, Branxat aplica el mot per a remetre'ns a les possibilitats que té el personatge d'apropar-se a un lloc concret, en el sentit que podríem esperar, per exemple, de *acercarse*.

- QUINTO: Ya es hora de que empecemos
otra vez a trabajar,
320 a ver si estos memoriales
los podemos despachar.
- (*Sale JUANITO.*)
- JUANITO: Aquí están los comisarios,
dicen si pueden entrar. (*Vase.*)
- QUINTO: Adelante, caballeros.
(*Salen los cuatro comisarios.*)
- 325 LOS 4: ¿Qué nos tenéis que mandar?
- QUINTO: Lo que mando es que ahora mismo,
a la mayor brevedad,
me busquéis a los alcaldes
y sin dinguno chistar
330 los metáis en San Narciso,²³
porque se quieren burlar
de mí, y entonces veremos
quién de allí los sacará.
- [p. 14]
- LOS 4: A executar lo que mandas,
335 vamos de aquí sin parar. (*Vanse.*)
- QUINTO: Si de este modo me porto,
todos me respetarán
y me tendrán mucho miedo.
- (*Sale el SECRETARIO.*)
- SECRETARIO: Tenga usía buenas noches.
- 340 QUINTO:²⁴ Diga, amiguito, ¿qué tal?
Son las ocho de la noche;

23. Presó de sant Narcís, centre penitenciari de València desaparegut a la darrerria del segle XIX. La seua història acabà amb el trasllat dels últims presoners a les Torres dels Serrans. Tal com explicita Orellana, el carrer de sant Narcís justament rebia el seu nom pel centre penitenciari. A més, les Torres de Quart també foren destinades com a presó, tant per la Inquisició com per l'Arquebisbat. Tanmateix, si la de sant Narcís fou una càrcer comuna, la de les Torres dels Serrans era «para gente más distingida [...] labrando en ella las oficinas más necesarias». Vegeu Orellana (1923, I, p. 247; II, p. 338 i seg.).

24. L'autor va refer els dos primers versos d'aquesta intervenció; a la ratlla següent repeteix *QUINTO*.

- SECRETARIO: pudiera usted aguardar
que fuera la madrugada...
- 345 SECRETARIO: El motivo de tardar
ha sido que mi parienta
se ha tenido que acostar
de un gran dolor de barriga
y he tenido que esperar
ha que viniese el doctor.
- 350 Esta ha sido la verdad
del hecho y si no,
se puede usía informar.
- QUINTO: Lo creo que será así,
pero para bien quedar,
355 con²⁵ el más mero²⁶ recado
nada podía pensar.
- SECRETARIO: Ya lo sé para otra vez;
puede usía perdonar.
- (Sale un alguacil.)*
- 360 ALGUACIL: El hombre que mata perros
dice si se puede entrar. *(Vase.)*
- QUINTO: [p. 15] Que entre muy enorabuena.
¿Qué es lo que este hombre querrá?
- (Sale el hombre.)*
- HOMBRE: Buenas noches tenga usía.
Sentiré el incomodar.
- 365 QUINTO: Dinos pronto a lo que vienes.
HOMBRE: Venía a fin de cobrar
treientos quince reales
que me deven por matar
treientos y quince perros.
- 370 QUINTO: Pues hijo, aquí vienes mal.
Aquel que lo haya mandado

25. Caldria llegir, segurament, *sin* per tal que la frase tinga sentit.

26. Al manuscrit, *mere*.

- que lo pague. Andar, andar
con vuestra madre de Dios.
HOMBRE: ¿Y ésto?
375 QUINTO: Menos replicar,
que irás de aquí a un calaboso.
HOMBRE: Voy corriendo al mariscal
a decirle lo que pasa,
que no es debido quitar
380 Usía lo ha dicho ahora;
creo no lo negará.
QUINTO: No lo niego, que es así;
vea usted de rebaxar
lo que pueda y al momento
385 el dinero se dará.
HOMBRE: ¿Cómo rebaxa, si yo
he perdido mi jornal
[p. 16]
QUINTO: por servir a sus mercedes?
Vamos, que rebaxa habrá.
390 HOMBRE: Vengan pues los cien reales.
QUINTO: Los setenta y nada más.
HOMBRE: (*Aparte.*) ¿Qué haré, sino tomarlos,
y desde ahora jurar
no meterme en tales cosas?
395 Más quiero hambre pasar.
Deme usía los setenta.
QUINTO: Míralos si bien están.
HOMBRE: Sí, señor. Queden con Dios.
(*Aparte.*) A todos he de contar
400 la pasada que me han hecho. (*Vase.*)
QUINTO: Esto ya es mucho tardar.
Mañana en punto de siete
volveremos a empezar
la cosa con más calor,
405 pues ahora es tarde ya.
Cuidado de hacerme falta.

(*Sale JUANITO.*)

- JUANITO: Piden licencia de entrar los señores comisarios.
- QUINTO: Que entren.
- 410 JUANITO: Señores, entrad. (*Vase.*)
(*Salen los quatro comisarios.*)
- QUINTO: Grande flema²⁷ havéis tenido.
¿Qué ha sido tanto tardar?
- COMISARIO 1º: ¿Qué buscar a veinte y nueve
y con toditos hablar
- 415 [p. 17] es lo mismo que con uno?
QUINTO: A eso no digo tal.
Veamos el resultado.
- COMISARIO 2º: La orden del mariscal
la hemos visto.
- 420 QUINTO: ¿Y qué?
- COMISARIO 3º: No hemos querido pasar
a la parte de ponerlos
presos, sin primero dar
a usía cuenta de todo.
- 425 QUINTO: Cierto les puedo emplear
en qualquiera comisión,
que la desempeñarán.
Vayan ustedes con Dios. (*Vanse.*)
¡Que ésto me haya de pasar!
- (*Sale un teniente.*)
- 430 TENIENTE: Señor, aquí traygo un hombre
que, saliendo a pasear,

27. Segons *Autoridades (Tomo III)*, «uno de los quatro humores que se hallan en nuestro cuerpo, cuya naturaleza es fría y húmeda»: <https://apps2.rae.es/DA.html> (recuperat a l'agost de 2023). La teoria humoral fou ben present en el pensament mèdic antic amb la intenció de detallar el comportament de l'ésser humà en relació amb la composició del cos (sang, bilis groga, bilis negra i flegma). Hipòcrates i Galé van ser els màxims exponents de dita matèria. El primer, pel que fa als fluids corporals; el segon, en canvi, en relació amb l'equilibri o el desequilibri. A la literatura catalana medieval, Eiximenis, en diferents passatges de *Lo Crestià*, remet als humors esmentats, cosa que, entre d'altres, li permet insistir en la idea de la dona com a *hom ocasionat*, tot influenciat també pel pensament aristotèlic.

- le pregunté si llevaba
 carta de seguridad;²⁸
 después de muchas razones
 y de hacerme inquietar,
 435 me dixo, señor, que no.
 ¿Y ese hombre dónde está?
 QUINTO:
 (*Sale DON CARLOS.*)
 DON CARLOS: Aquí estoy para mandarme.
 QUINTO: Pronto deve usted pagar
 440 cien reales de vellón
 [p. 18] por no querer respetar
 las órdenes que yo mando,
 y veinte reales más
 porque no trahe consigo
 445 carta de seguridad.
 DON CARLOS: Mire usía que ésto ha sido
 olvido.
 QUINTO: Pronto, pagar.
 DON CARLOS: Nunca me ha pasado ésto,
 450 ha sido casualidad...
 me he mudado los calzones,
 como en verdad allí está.
 Se puede informar usía
 de todos y le dirán
 455 que es muy cierto lo que hablo.
 QUINTO: Yo no me quiero informar;
 apareje usté el dinero,
 si no, a la carcel irá
 y de allí enseguida a Francia.
 460 DON CARLOS: Téngame usía piedad.
 QUINTO: En mi vida la he tenido.
 Ésto es mucho conversar.

28. Fem compte que fa referència a una mena de *pase de pernocta*, segons la RAE, un document que permetia els soldats passar la nit fora del quarter: <https://dle.rae.es/pase?m=form> (recuperat al març de 2024).

- DON CARLOS: Siquiera no sea todo,
a lo menos la mitad.
- 465 SECRETARIO: Yo me pongo medianero,
no haga usía quede mal.
- QUINTO: Condeciendo en lo pedido
sin hacer otro exemplar;
cuidado con que lo sepan.
- 470 DON CARLOS: Puede usía descansar,
[p. 19] baxo palabra de honor.
- QUINTO: ¿Los dineros dónde están?
DON CARLOS: Aquí no los llevo todos,
diez reales faltarán.
- 475 QUINTO: Vengan los cinquenta y vaya
cuidado con el hablar.
- DON CARLOS: Pues ahí los tiene usía,
¿no es ésto?
- QUINTO: Justo y cabal.
- 480 No le suceda otra vez,
pues así no quedará.
- DON CARLOS: (*Aparte.*) El diablo se me lleve,
primero que haga tal. (*Vase.*)
- QUINTO: Bien este paso ha salido;
así fueran los demás.
- 485 SECRETARIO: Lo mismo que ha sido éste,
jusgo, los otros serán.
- (*Salen un teniente y DON PEDRO.*)
- TENIENTE: Adelante caballero,
no piense usted escapar.
- 490 Aquí está el señor director,
él lo tiene de jusgar.
- QUINTO: ¿Qué conversación es esa?
Decir pronto y despachar.
- TENIENTE: A este hombre traygo aquí,
que no ha querido pagar
495 los cinco pesos de un perro
que he visto le iba detrás.

500 Haviéndole requerido,
 no ha parado de negar,
 diciendo no era suyo.
 [p. 20] Sin ésto ha·vido más,
 que haviendo llegado a su casa,
 nunca se quiso apartar
 el perro de su costado,
 505 viniéndole a acompañar
 hasta él subir la escalera.
 QUINTO: Diga usted, ¿ésto es verdad?
 DON PEDRO: Sí señor, pero el tal perro
 no es mío.
 510 QUINTO: ¿De quién será?
 DON PEDRO: ¡Qué sé yo dónde está el dueño!
 QUINTO: Pues hijo mío, pagar
 los cinco pesos de multa
 y de lo contrario irá
 515 mañana sin falta a Francia.
 DON PEDRO: ¿Y ésto ha de ser sin tomar
 información de testigos
 y sin dexar resollar?²⁹
 QUINTO: Después de pagado diga
 520 lo que quiera sin parar,
 que a todo le daré ohído.
 DON PEDRO: Ahora quiero yo hablar,
 que después no viene bien.
 QUINTO: Lo que ha de hacer es pagar
 525 la multa que se le ha impuesto
 y en lo demás no pensar.
 Saque usted pronto el dinero;
 vamos, vamos, sin tardar,
 que tenemos otras cosas

29. *Resollar* significa ‘absorbir i expel·lir aire’. Pel que ací ens interessa, cal entendre el mot en relació amb el moment en què una persona que ha romàs callada comença a parlar: <https://dle.rae.es/resollar?m=form> (recuperat al setembre de 2023).

- [p. 22]
 QUINTO: Ésto ha sido orden dada
 por el señor mariscal.
 JUANITO: Pero a Alcira³¹ no han llegado.
 No, señor.
- 565 QUINTO: Déxalo estar.
 SECRETARIO: Señor, que expones tu vida.
 QUINTO: Ahora quieto me he de estar.
 Es usted un gran *colloni*.³²
- (*Sale DOÑA MANUELA.*)
- 570 DÑA. MANUELA: Vamos esposo a marchar,
 que vienen a marchas dobles
 los españoles brigants.
 Vámonos pronto de aquí,
 mira que nos pillarán.
 ¡Por Dios, has lo que te pido!
 ¿Y los nuestros, dónde están?
- 575 QUINTO: Cerrados dentro de Alcira
 DÑA. MANUELA: y dicen van a pasar
 el río los españoles
 a la mayor brevedad.
- 580 QUINTO: Éste sí que es grande chasco,
 no lo podía esperar.

l'1 de març de 1810 fins al 10 de maig de 1814, i fou l'any 1811 quan la ciutat de la Costera recupera el seu topònim en castellà. Ara bé, cal esperar fins a la recuperació de l'autonomia perquè l'oficialitat del nom esdevinga una realitat. Consulteu Pérez Aparicio (2019, pp. 201-222) i Alonso i López (2009, p. 42).

31. *Alcira*: fem compte que Branxat empra el topònim castellà i no el d'*Alzira*, ètim que prové de l'àrab *al-jazīra*, «illa de riu» (Barceló, 2010, p. 55). Ara bé, també és cert que no en podem fer una afirmació contundent, ja que podria ser que haguera escrit *Alcira*, tot tenint al cap una pronúncia valenciana, tot fent de la grafia *c* una */s/*. En tot cas, si en algunes ocasions l'ús del castellà és evident, no sempre és així, cosa que no lleva perquè l'onomàstica descrita pels personatges suggerisca la dificultat que hom pot patir en accedir a algunes zones.

32. Tant el *Dizionario Internazionale* com el *Grandi Dizionario Italiano* recullen *coglione* amb un sentit figurat, és a dir, diferent al de *testicle*. Així, ambdós ofereixen la definició de *persona sciocca*, açò és, *ximple*, *nècia* i *incapaç*. Recuperat al març de 2023, de <https://dizionario.internazionale.it/parola/coglione> i de https://www.grandidizionario.it/Dizionario_Italiano/parola/C/coglione.aspx?query=coglione

- (*Pensativo.*) ¿Qué haré yo? ¡Triste de mi!
 ¿A dónde iré yo a parar?
 Es muy grande desconsuelo.
- 585 ¿Y mi valor dónde está?
 ¿Dónde está aquella sobervia?
 No, futre,³³ no me he de dar.
 ¿Y si vienen y me pillan?
 Cierto es que me matarán.
- 590 Pongamos tierra por medio,
 [p. 23] y es el mejor acertar,
 a la mayor dilación.
 (*A JUANITO.*) Vete corriendo a buscar
 tres carros y seis bagages;
 mira, no pienses tardar. (*Vase JUANITO.*)
- 595 DÑA. MANUELA: ¿Qué cuenta haces esposo?
 QUINTO: La cuenta que hago, será
 que el demonio se me lleve
 y acabaré de rabiar.
- (*Salen los tres tenientes.*)
- 600 TENIENTE 1: Buenos estamos, señor.
 ¿Dónde iremos a parar?
 Pensábamos ser eternos
 y ésto se ha acabado ya.
- QUINTO: Todo ésto me lo pensaba
 605 cómo había de pasar.
 Pero lo peor de todo,
 para aumentar vuestro mal,
 es la orden que el que marche
 ni un ochavo³⁴ le darán.

33. Martí Mestre defineix *futre* com a individu menyspreable, tot just, afegint el següent exemple: «Lo molt futre estafador / me la volia pegar. Yo fea el paper de tonto / molt ben fet». Es tractaria d'un terme despectiu (2006, p. 268). A més, l'investigador presta atenció a Coromines, per a qui *futre* provindria del francès *foutre*, en tot cas, com a interjecció.

34. Tal com recull *Autoridades (Tomo v)*: «Moneda de Castilla hecha de cobre, con un Castillo en la cara, y un León en el reverso. Vale dos maravedís, o la mitad de un quarto.

- 610 TENIENTE 2: Pues no hay remedio a la marcha.
Veremos lo que saldrá.
Si de hambre nos morimos,
un año tal día hará.
- TENIENTE 3: Yo al instante me consuelo,
615 pues aún tengo que gastar
veinte onzas³⁵ que he robado
solamente del mear.
- (*Salen los cuatro comisarios.*)
- COMISARIO 1: Llevo funesta noticia:
dicen si han pasado ya
620 [p. 24] el Xúcar³⁶ los españoles.
- QUINTO: (*Ynquieto.*) ¿También me viene a enfadar
usted con esas noticias?
- COMISARIO 2: Señor, vamos a marchar,
que corre mucho peligro
625 si nos llegan a encontrar.
- QUINTO: (*Furioso.*) Vayan todos al diablo,
que mejor querría estar
de cabeza en el ynfierno.
- COMISARIO 3: Todos han marchado ya;

Llamose así por ser la octava parte de una moneda antigua que valia quatro quartos». Recuperat a l'agost de 2023, de <https://apps2.rae.es/DA.html>

35. La RAE defineix *onza* com a cadascuna de les setze parts en què es divideix una lliura, que alhora tindria un pes equivalent a 28,75 grams. El *DNV* presenta *onça* i *unça*, tot i que recomana l'ús de la primera.

36. *Xúcar*: *Júcar* per al castellà; *Xúquer* per a nosaltres. De sobra és conegut que els rius, les serres, la geografia i l'orografia en general han sigut —sovint encara ho són— fronteres i delimitacions entre diferents territoris. En *El País Valencià* Joan Fuster descriu el paisatge tot defugint dels tòpics associats als valencians i, d'acord amb Salvador Ortells, ofereix una «visió seriosa d'un poble amb bondats i febleses, però d'una irreductible singularitat» (2015, p. 126). En castellà, i emmarcat dins la col·lecció de «Guías de España», segons Fuster: «El Júcar sale a nuestro encuentro. En sus meandros finales, y pese a la continua sangría que viene padeciendo a lo largo de la Ribera, lo hallamos más caudaloso que nunca, con brío aún para inundar los espaciosos términos de Cullera y Sueca. Dos azudes, cerca de esta última ciudad, le arrancan el agua necesaria al inmenso arrozal y todavía le queda mucha que, lenta y arcillosa, se renuncia en el mar» (1962, pp. 355-356).

- 655 QUINTO: Como que ya lo verás.
 DÑA. MANUELA: Esposo, ¿qué es lo que has dicho?
 Eso es quererme matar.
- QUINTO: Muger, vete a los ynfiernos
 y déxame estar en paz.
- 660 (*Ynquieto.*) ¡Todos, todos a porfia
 me quieren hoy enfadar!
 Se conoce que mi mando
 muy pronto se acabará.
- (*Sale un alguacil.*)
- 665 ALGUACIL: Señor, haviendo pasado
 por casa del mariscal,
 he visto que todo el patio
 lleno de muebles está.
- QUINTO: Luego, al punto a disponerse
 los que hayan de marchar.
- 670 A ninguno se le fuerza,
 conforme su voluntad.
 Tenga sabido, el que siga,
 paga ninguno tendrá.
 ¿Qué decís a todo ésto?
- 675 TODOS: Que tenga usía piedad
 de estos pobres infelices.
- QUINTO: Eso al señor mariscal,
 que tiene el superior mando.
- TODOS: [p. 26] Yremos todos allá.
- 680 QUINTO: (*Aparte.*) Estos pobretes³⁹ ya tienen
 buena sarna que rascar
 con la encomienda que llevan.
 Vamos ahora a rreglar
 el metálico en caxones,
 que lo demás, él vendrá
- 685

39. El diminutiu acabat en sufix *-et* és ben característic del català al País Valencià. Tal com estableix la *Gramàtica normativa valenciana (GNV)* de l'AVL, aquest ús presenta un caràcter valoratiu (2006, p. 339). Ara bé, és evident que ací no sembla tindre cap valor afectiu.

con la ayuda del Señor.
Después no me resta más
que despedirme de veras
de esta famosa ciudad,
690 pues en el tiempo que he estado
no he hecho más que robar.
Y así ya puedes, València,
respirar, que ya se va
el ladrón más afamado
695 que havido ni que habrá.
Me ausento, pero sin gana,
para ya no verte más.
Todos: Y aquí acaba la comedia.⁴⁰
de sus faltas perdonar.
Fin.

40. Referència explícita a la comèdia, tal com ja ens advertia el títol de l'obra.

[p. 27]

[II]

CONVERSASIÓ
QUE TINGUEREN EN LOS BANCOS DEL CONSULAT
BALTASAR PINA, FIEL DE FECHOS DEL LLOCH
DE CARPESA, Y BERTHOMEU EL CABUT, DEL
MATEIX LLOCH, SOBRE HAVER VINGUT ESTE DE
PRISIONER DE LO MÉS ADINS DE FRÀNCIA Y ALTRES
COSES QUE VORÀ EL CURIÓS LLECHIDOR

De don Vicent Branxat y Alfonso
Any de 1814

BALTASAR: O els ulls me fan palanates¹
 o este que tinch yo davant
 és Tomehuet² el Cabut!
5 Ell és. No y a que ductar!³
 D'a on ta apareixes, chicot?
 Puix ya ta havia resat
 cinquanta mil *padrenuestros*...
BERTHOMEU: *Del mundo*, so Baltasar.

1. Mot no recollit ni al *DCVB* ni al *DNV* ni al *DIEC*, tampoc no el documenta Martí Mestre al seu *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)*. Potser vulga dir *palmetes*, en un sentit semblant a *fer ballmanetes*.

2. *Tomehuet*: escurçament i diminutiu afectiu de BERTHOMEU.

3. *Ductar*: *dubtar* (*DCVB*), v. dialectal.

- 10 Però abans de que parlem
vullc que·m diga com estan
tots los de la sehua casa.
BALTASAR: Estan bons a rebenar.
La Maria ya va fer
15 tres mesos que·s va casar
en Tonet, el fill de Rosca,
que és nebot de l'escribà
de Burchasot, y li ha dut
un molt bo y desent⁴ pasar.
BERTHOMEU: M'alegre d'eixa fortuna.
20 Déu li'n done atra⁵ més gran!
BALTASAR: La mateixa te desiche.
Ara, deixant a un costat
asò, vullc que·m contes
[p. 28] en quins *puestos* has estat
25 des de que faltes d'así,
que pronte farà cinch anys.
BERTHOMEU: Vosté molt bé se'n recorda
que yo m'asentí⁶ soldat
per aquella gran funció
30 que vaix tindre en lo Raspat.⁷
BALTASAR: La tinch tan present com si ara
la estiguera presensiant.
BERTHOMEU: Puix, senyor, yo que·m vaix veure
que estava enmich lo fangar,
35 posí terra de per mich⁸

4. *Desent*: *decent*. Adj. «Vistable; que es veu fàcilment, que es destaca de les altres coses» (*DCVB*).

5. *Atra*: col·loquialisme, *altra*.

6. En el sentit d'«arribar a ser, esdevindre».

7. Ara per ara, desconeixem si es tracta d'un lloc concret. En tot cas, si bé el vers anterior remet a una funció, potser Branxat vulga fer-hi un joc de paraules, tot partint de l'adjectiu *raspat*, és a dir, «errar, fracassar», tal com Martí Mestre llig en Eduard Escalante (2006, p. 460).

8. *Posar terra de per mig*, *posar terra pel mig* o *posar terra per enmig*, que significa «deixar una cosa estar». Pot veure's el web dedicat a la Paremiologia Catalana Comparada Digital (d'ara endavant, PCCD).

y me'n vinguí así al Mercat.
 Vaix encontrar a un amic
 y em digué: «Molt groc estàs,⁹
 Tomeu! Què t'a sosuït?¹⁰
 40 No me deixes de contar...».
 A l' instant li doní gust
 y es quedà tan admirat
 de veure lo que m pasaba.
 Com pogué em va consolar,
 45 se va oferir en un tot,
 em va donar un abràs
 y es va despedir de mi.
 Yo de allí me'n vaix anar
 a dinar a un bodegó¹¹
 50 perquè estava mort de fam.
 Al que estava ya un ratet,
 que crec no aplegava a un quart,
 vaix veure entrar entre molts
 un chicot molt arriscat
 55 en gorra de granadero¹²
 y me s'asentà al costat.
 Al veure que la ocasió
 ya la tenia en les mans,
 li vaix dir ab gran afecte:
 60 «*j Vamos, señor militar,*
a comer sin cumplimientos!
Esto va sin falsedad».

[p. 29]

9. *Estar groc, estar molt pà'l·lid* (DNV).

10. *Sosuït: succeït*. En tot cas, no apareix al DCVB.

11. *Bodegó*: més enllà de remetre'ns a la típica representació de fruites acompanyades, sovint, de menjar o atifells de cuina, significa «establiment on se servix menjar ordinari per poc de preu» (DNV), que el DCVB recull com a «botigueta o taverna on guisen i serveixen menjar ordinari per poc preu» (DCVB).

12. Segons el DNV, *granader*, en un context militar, remet a un soldat armat amb granades de mà. També el DIEC presenta aqueix ús. Cal advertir que Branxat utilitza el castellanisme *granadero*, recollit a la RAE.

Me prengué la filiasió
 y al quartel me va embiar.
 95 Encara no estava un mes,
 ya nos varen fer anar
 a·uxiliar a Zaragoza,
 puix estava en conflic gran.
 Es posàrem en camí
 100 y anàrem allà bolant.
 Quant cansats aplegaríem,
 bé s'·u pot vosté pensar!
 De manera que en deu dies
 no podia anar un pas.
 105 Aixina com desacansàrem,
 ya nos varen emplear
 en un remilló de coses
 que quedava rebentat
 al que venia la nit.
 110 Crega, tio Baltasar,
 que és *vida mala y de perros*,
 per a aquell que hu à tastat.
 Quantes y quantes vegades
 me posava yo a pensar
 115 tot lo que estava patint,
 per lo indigne del Raspat!
 Después ya m'aconortava
 y em fea un ànimo gran.
 Al que pasaren dos mesos
 120 [p. 31] ya res no·m venia al cap
 y això era perquè estàbem
 de dia y nit peleant.
 Allò era Babilònia,
 al veure tan de gabaig¹⁴

14. *Gabaig*: normativament, *gabax*, *-os*: 'mot despectiu per a referir-se als francesos'. El fet que en el vers següent remeta a *dimonis* no és una casualitat.

138

125

que anaven com a dimonis
per a entrar en la ciutat.
Veent ells que de ningun modo
nunca hu podien lograr,
empezó ya el bombardeo,

130

de dia y nit sens parar.
Carol!¹⁵ y que groses eren,
com set vegades lo cap!

135

En varen tirar molts mils,
però nosatros, cafall!¹⁶
no se quedàrem darrere.
Hagué dona tan tenaz,
de aquelles zaragozanes,
que a disparar se posà
al veure mort son marit.

140

Va ser una cosa gran.
Quant se va veure apurada
aquella infeliz ciutat!

145

Les cases arruïnades
y en un milló de malals,¹⁷
sense chens de monicions
y per dins tots ells danzant.
La tropa tota cansada,
y la chent morta de fam.

150

A beneplàcit del poble
[p. 32] tractà de capitular.
Es va fer del millor modo
y es va entregar la ciutat.

15. *Carot*: segons Martí Mestre, ‘interjecció usada amb un sentit eufemístic’, no recollida ni al *DNV* ni al *DIEC* (2006, p. 153). Tanmateix, el *DCVB* sí que presenta el mot, però, en el context lingüístic balear, per a «la xulla de la cara i de part del coll del porc».

16. *Cafall*: no recollida ni pel *DNV* ni pel *DIEC*. No obstant això, sí que apareix al *DCVB*, concretament, com a eufemisme de *carall*. En aquest sentit, Martí Mestre recorda que aquest ús seria freqüent durant els segles XVIII i XIX (2006, p. 120).

17. Entenem que vol dir *malalts*, encara que Branxat ha escrit *malals*, tot emmudint l’oclusiva sorda.

Que dia aquell tan horrendo!
 No coneixeu atre igual!
 155 Y què contens els guilopos
 perquè hu avien lograt!
 Que de espentes els pegaven
 als infelisos paisans!
 Lo millor de la funció
 160 ve ara, so¹⁸ Baltasar:
 acabant les cerimònies
 que feren en la ciutat,
 nos feren eixir a tots
 allà fora, als arrabals,¹⁹
 165 a que rendírem les armes
 y estar ben assegurats.
 En este llans²⁰ li confese
 que fon un milacre gran
 com no me feren a trosos
 170 de veure'm tan apurat,
 en poder de aquells dimonis.
 La hu em dia «so brigant»,
 l'atre sa cara no u de[s]diu.
 Yo només fea que umflar,
 175 pegant-los unes mirades...
 Y allà, a més, soles, pensant
 en lo llans que me encontrava
 sens poder-o remedià.
 Al sendemà de matí,
 180 [p. 33] chano chano, caminant,

18. Contracció de *senyor* o *senyora* amb tracte popular (*DNV*). El *DCVB* concreta que aquest ús solia ser emprat per pagesos o menestrals, tant de Fraga com del País Valencià.

19. Normativament, *arraval* o *raval*, per a referir-se als barris exteriors d'una ciutat o poble. El mot es documenta ja en la *Crònica* de Ramon Muntaner: «Dels parrals que són o seran en les cases dels rauals de València, Jaume I, Sent. Demanaren e soplegaren al dit senyor rey... que prengué la llur part de la Ciutat,... e que'ls donàs un raval en que ells se poguessen murar e estar segurs» (*DCVB*).

20. *Llans*: *llanç*, «ocasió, oportunitat de fer alguna cosa» (*DCVB*).

nos portaren cap a França²¹
 com si fòrem sentenciats.
 El infeliz que no anava
 o es quedava despeat,²²
 185 allí mateix el deixaven,
 pates amunt, arrollat,
 de manera que, de mots
 que ixqueren de la ciutat,
 en aplegaren molt pocs.
 190 Y el que pogué arribar,
 en mesos no fon persona,
 perquè a l'ospital²³ va·nar.
 Aplegàrem a Macon,²⁴
 una famosa ciutat,
 195 de les principals de França:
 allí nos varen posar
 en depòsit, com si fòrem
 unes alaixes²⁵ molt grans.
 Después de tant de patir,

21. En la *Comedia nueva patriótica*, quan Branxat ha al·ludit a França, ho ha fet sense l'accent (*Francia*), que ara sí que inclou (*Frància*). És clara la influència de la pronúncia valenciana, tot presentant un mot esdrúixol en què la *c* esdevé /s/. Ara bé, en VIII, v. 225, l'autor vacil·la, perquè en un parlament de MISÈRIA es pot llegir «Fransa».

22. *Despeat*: no recollit pel *DIEC*, però sí pel *DNV*, tot i que com a verb pronominal: *despear-se*. Ara bé, el diccionari valencià recomana *espear-se* per a referir-se a «fer-se malbé o fatigar-se, algú, els peus caminant». No obstant això, el *DCVB* sí que presenta la forma adjectival en el sentit d'algú cansat per haver caminat molt. La RAE, semblantment al *DNV*, no recull l'adjectiu i sí que ho fa amb *despearse*.

23. Al ms., *al l'ospital*.

24. *Mâçon*: ciutat francesa situada a la Borgonya-Franc Comtat.

25. Segons adverteix el *DCVB*, es tracta d'un castellanisme d'*alhaja*, amb el significat d'«objecte daurat o d'argent, que hom utilitza com a adorn». També té una accepció reservada a la ironia, per a parlar d'una persona o cosa de poc de valor, tant moral com intel·lectual. A més, segons el *DCVB*, pot utilitzar-se amb algú que és poc de fiar. Presenta les formes *alaca* i *alaixeta* o *alaixota*, les dues últimes, amb matisos d'intensitat. No està recollida ni pel *DNV* ni pel *DIEC*.

200 per a millor adovar,²⁶
 nos dugueren més amunt,
 de llegües dos centenars,
 a una terra molt cruel
 que tenien un parlar
 205 les chens, que de ningun modo
 les entenien, sagrat!²⁷
 Al que estava ya algun temps
 en molt grandísim treball,
 entenien alguna cosa,
 210 però cosa de parlar,
 en chamay no vaix poder.
 [p. 34] No he vist clima més estrany!
 El poble es dia Alenson²⁸
 y, no·m volguera enganyar,
 215 era departament de Orn.²⁹
 Allí nos varen tratar
 una miqueta millor;
 més que en aquella ciutat.
 Veent yo que en lo que·m donaven
 220 sempre estava mort de fam,
 diguí entre mi: «És precis
 modo de viure buscar».
 Primerament agafí
 y tabaco vaix comprar.

26. Més enllà del betacisme, el *DNI* arreplega el verb com a transitiu, en el sentit de «preparar, amanir, aparellar», però també, en una vessant culinària, per a l'assaonament de la carn o un altre menjar, entre d'altres casos. No obstant això, en la seua 7a accepció, esmenta un ús tant transitiu com pronominal per tal de referir-se a 'la millora dels malalts o de les ferides o, inclús, a algun altre assumpte a resoldre'. Tanmateix, si el *DIEC* recull pràcticament totes les accepcions del diccionari valencià, n'ofereix una ben interessant: *adobar* com a antònim de *batre* o *colpejar*.

27. *Sagrat*: segons Martí Mestre, «genitals femenins». Ara bé, l'especialista en lexicologia, a partir d'un exemple del pare Mulet, recull l'ús com a interjecció (2006, p. 487).

28. *Aleçon*: localitat de Normandia.

29. *Orne*, en català.

142

225

Me advitrava³⁰ en fer cigarros
y en ells tenia bon guany:
posava mil porqueries;
però poc em ba durar,
perquè es descobrí molt pronte.

230

Después d'asò em vaix posar
aprenent de sabater.
Com tenia tanta fam,
vaix dependre en quatre dies.

235

Des de entonces en abant,
ya guanyava tres pesetes
o, com ells digüen, tres francs.
El meu amo m'estimaba
tantísim que va pensar
casar-me en la sehua filla.

240

[p. 35]

Però yo, so Baltasar,
«*nequaquam*»³¹ li dia sempre.
Yo tenia de olvidar
a la mehua Lloïseta
y m'avia de casar

245

al cap en una francesa?
Això no y a que pensar!
Mil moros me cautivaren
ans que yo pensara en tal!

250

En la casa yo manava
y tant d'ayre vaix agafar
que com si fora yo fill
me trataven, recafal!³²
Però de tots me burli

30. *Advitrar*: *arbitrar*. Segons la 3a accepció del *DNV*, verb transitiu amb el significat de «proporcionar-se, procurar-se».

31. *Nequaquam*: adverbi llatí que col·loquialment significa 'de cap manera'. La RAE encara el recull al seu diccionari. Martí Mestre considera que la pràctica de popularitzar un llatanisme no era «gens inusual en el registre col·loquial» (2006, p. 380).

32. Fem compte que es tracta de la suma del sufix *re-* a la interjecció *cafall*, forma esmentada anteriorment.

- 255 y bon chasco els vaix donar.
Aixina com s'acostaren
els rusos, me'n vaix pasar
com si fora un llam a ells
y me'ls vaix deixar en blanc.
260 Lo millor de la enfrascada³³
ara ve, so Baltasar:
com no vaix ser prou guilopo
y nunca vaix reparar
lo que vindria después,
265 em vaix quedar atollat,³⁴
sense tindre ni una blanca
per a poder-me'n tornar
chano chano cap así
y no morir-me de fam.
270 Vehén-me en estos apuros
y que ert m'anava a quedar,
[p. 36] me determiní del tot
y en camí me vaix posar.
En un poble me donaven,
275 en atre em feen rabiari:
com vaix poder me n'ixquí
del poder de aquells malbats.
Al cap de moltísim temps
en Espanya vaix entrar:³⁵

33. *Enfrascada*: mot no recollit pel *DIEC*. En canvi, sí que apareix al *DNV* i al *DCVB*. En tot cas, si el primer remet al verb pronominal amb el significat de «ficar-se en una acció que absorbeix molt l'atenció, o en una disputa o en un problema difícil», el segon, el defineix com a l'«acte i efecte d'enfrascar», tot proporcionant *enfrascamiento* per al castellà, que la RAE arplega amb la mateixa definició.

34. No apareix ni al *DNV* ni al *DIEC*. Tanmateix, es tracta d'un adjectiu amb el significat «d'embassat, aturat dins d'un toll o clot», tal com presenta el *DCVB*.

35. D'una banda, si a partir del v. 277 sembla que Branxat està a punt d'iniciar una idealització d'Espanya, l'estratègia finalitza prompte, el personatge lloa els treballs aconseguits, tot i que esdevé un desgraciat per tindre els francesos prop. De l'altra, les remissions a Déu als versos següents no deixen massa opció a interpretar que la fe es presenta com la via perquè BERTHOMEU trobe l'equilibri vital que anhela.

- 280 treballs nunca me'n faltaren
 hasta que vaix arribar
 a así a on vosté me veu,
 fet un pobre desdichat.
- BALTASAR: Pasmat estic de sentir-te
 y de veure tans treballs
 285 com has pasat, Tomehuet.
 Paciència y escarmentar,
 buscar una bona dona
 que te duga un tros de pa,
 en quatre dies casar-se
 290 y viure en la santa pau;
 criar a tos fills, asò és,
 si a cas Déu te'ls vol donar,
 donar-los bona doctrina.
Luego después, lo restant
 295 deixar-o en les mans de Déu
 que-s el que hu à de arreglar.
 Anem ara a un bodegó
 y vorem si et saciaràs;
 no tingues chens de vergonya,
 300 demana sense parar
 lo que tingues apetit,
 que lo que vullgues tindràs.
- BERTHOMEU: Molt agraït y content
 estic, tio Baltasar.
 305 Anem pronte que ya tinch
 el ventre casi apegat
 a les espales y a veure
 si el podré desapegar.
- BALTASAR: Anem y no perdam temps
 310 que yo també un rato ha
 tinch un boquis³⁶ que-m partix.

36. *Boquis*: *bòquis*, tal com recull Escrig, ‘hambre’; ‘fam’ per al valencià. En tot cas, actualment no pareix recollit pel *DNV* ni pel *DIEC* ni pel *DCVB*. Vegeu <https://archive.org/details/diccionariovalen00escri/page/304/mode/2up> (recuperat al març de 2025).

- Entre els dos ham de acabar
 en tot lo del bodegó
 y en quant ad ell portaran.
 315 BERTHOMEU: Guerra, guerra al bodegó!
 Li ham d'entrar a foc y a sanch.
 Y hasta que después contem
 en l'atra *Segona part*,³⁷
 asò és, si y a matèria
 320 de què pugam raonar.
 BALTASAR: Me conforme en lo mateix.
 Anem pronte si ham d'anar;
 saquechem el bodegó.
 BERTHOMEU: Vosté ya se'n pot anar
 325 a tindre-u tot prevengut,
 entrimentres³⁸ que yo vaix
 a comprar un[s] cigarrets,
 que y·a temps que no he fumat.
 [p. 38]
 BALTASAR: Hasta luego, Tomehuet!
 330 BERTHOMEU: Pronte estic, so Baltasar!
 Fi.

37. Referència explícita a un segon capítol d'aquesta obra i, per tant, a més peripècies de BERTHOMEU. En tot cas, com que aquesta part no existeix, ben bé podem afirmar que la funció del vers és la de cloure i, per tant, donar per acabada l'obra, tot i que siga abruptament. És en aquesta línia que BALTASAR justifica una altra conversa sempre que hi haja, segons els vv. 320-321, «matèria de què pugam raonar».

38. *Entrimentres*: *entretant*. Tot i que el *DNV* no recull el mot exacte, sí que presenta *mentrimentes*, junt amb l'adverbi *mentrestant* i la conjunció *mentre*.

[p. 39]

[III]

SOLILOQUI PRIMERA PART

Bon dia tinguen, senyores!
M'alegre hu achen pasat
molt bé des de l'atra vista.
En mi no y a novetat,
5 que temps diferent és ara
del dia de sen Chuan.¹
Entonces estàbem muts,
ara ya podem parlar,
crident que ho senten els sorts:
10 ningú nos asecharà²
ni tindrem aquella por
que era entre tots cheneral.

1. Branxat fa servir la data de sant Joan, però, per a remetre a la fam patida com a conseqüència de la Guerra del Francés, durant els darrers dies del mes juny de l'any 1813, en què tingué lloc la segona batalla de Castalla, on el general Suchet seria vençut pels aliats, cosa que portaria els francesos a retirar-se a València. En relació amb els setges del cap i casal, consulteu Genovés (1967) i Alonso (2009, p. 34). Sobre Suchet i la Guerra del Francés, vegeu el portal web «Guerra i història pública» (GeHP) de la Universitat d'Alacant. Recuperat al març de 2024, de <https://www.guerra-historia-publica.es>

2. Castellanisme d'*acechar*, verb tr. llatí *ASSECTARI*, amb el significat d'«observar amb alguna intenció».

Any y mich de cautiveri
 ben rabiosos ham pasat,
 15 sense poder collir res,
 tots els camps abandonats,
 la família despullada
 y casi morta de fam,
 les pagues anaven coixes³
 20 sens poder-o remediar.
 És dolorós, no y a ducte,
 sempre el haver de pagar,
 però pague tan gustós
 esta paga de Nadal,
 25 que el goig que tinch y el plaer
 no l'explicaré en chamay
 [p. 40] si tinguera tantes llengües
 com grans de arena en la mar,
 fulles els abres y polls
 30 en les presons y hospitals.
 Sempre em faltaren termes⁴
 per a haver-o de explicar.
 Estic tan fora de mi
 al veure lo que ha pasat:
 35 lo mateix m'ò figurava
 que la neu de ar·a cent anys.
 Puix, què direm de asò atre
 que ahir me varen contar?
 Que al senyor Napoladrón
 40 el tenen assegurat,
de orden de aquel senado,

3. *Anar coix*: mancar d'elements; ací, com a sinònim d'«anar curt, escàs, ésser incomplet» (Raspall i Juanola & Martí i Castell, 1996, p. 24). Vegeu el web de PCCD. *Anar coix*, segons Martí Mestre, «seguir un comportament moral incorrecte» (2017, pp. 468 i 1762).

4. *Faltar paraules*: per al *DCVB*, «manera de comportar-se o de parlar». Paga la pena assenyalar que, no sabem si per descuit o intencionadament, Branxat defuig la forma *térmenes*.

- de aquells amics més lleals
 y verdaders que ell tenia:
 de rabo se li han chirat.⁵
- 45 Ara vorem este guapo
 de Andúxar⁶ lo que farà!
 Quant daria perquè fora
 això cert y veritat!
 Aquell dia s'acabava
- 50 la mehua casa, sagrat!
 Per la finestra tiraba
 [p. 41] caixes, taules, matalaps,
 quadros, espills, cubertors
 y també llansols novials;
- 55 el tabal y la donsayna
 tocaria sens parar;
 traques, cuets y castells
 anirien a millars.
 Puix, el dinar que faria,
- 60 crec no s'abria vist may.
 Primerament, un arroz
 d'allò que dihuen cuallat,
*con todos los requisitos*⁷
 que se deixen olvidats.
- 65 Enseguida una bon-olla
 en un gran pèntol de carn,

5. Tot i que no hem trobat aquesta expressió, interpretem que *girar-se de rabo* té a veure amb 'fer la contra a algú per tal de distanciar-se'n, en aquest cas, de Napoleó. Amb aqueix significat, el PCCD recull algunes dites com, per exemple, *no voler baixar del ruc*.

6. *Andúxar*: *Andújar*, municipi de la província de Jaén, ocupat pels francesos l'any 1808. El «guapo» esmentat potser siga el general Dupont, a càrrec de la campanya que es va establir en dita localitat. En tot cas, el militar fou derrotat en la batalla de Bailén, el primer fracàs en camp obert de l'exèrcit napoleònic, que el pintor José Casado del Alisal (1832-1886) immortalitzaria en *La rendición de Bailén (de la Tradición y de la Historia)*, dins la col·lecció permanent del Museu del Prado. Recuperat a l'agost de 2023, de https://historia.nationalgeographic.com.es/a/la-batalla-de-bailen-la-primera-derrota-del-ejercito-de-napoleon-en-espana_17034

7. *Con todos los requisitos: amb tots els ingredients, «com Déu mana» (DNI).*

- cansalada, botifarra
 y una gallina ben gran,
 fesols, cigrons, cherevies
 70 y de la Yesa⁸ bons naps,
 pilotes dolces, salades,
 així com a Campanar.
 Después d'asò un guisadet
 fet per mans anhelicals,
 75 de colomins i pollastres.
 Después, per a rematar
 y que tot estiga bo,
 uns cerbellets rebosats
 [p. 42] en quatre dotzenes de ous.
 80 Tot aniria a lo gran!
Pan y vino, per supost,⁹
 l'auria molt abundant;
 postres de totes maneres
 conforme vindrà lo cas.
 85 Que dia tan bo tindriem,
 si sa aplegara a cuallar!¹⁰
 Confiem en el Senyor
 que és el que u ha de apanyar!
 Y més ara que ve el dia,
 90 aquell dia celebrat,
 en què naixqué per a dar-nos
 eixemple a tot humanat;
 que no ham de tindre sobèrvia,
 ans al contrari, humildad.
 95 Per això naixqué en pesebre,

8. *La Yesa*: població de la comarca dels Serrans. No confondre amb *Yesa*, ubicada a Navarra.

9. *Per supost*: *per descomptat*.

10. *Quallar*: verb intransitiu que, en la 3a accepció, significa «prosperar, arribar a bon fi, a bon estat» (*DNV*). El *DIEC*, tot i que sí que recull aquest terme, ens dirigeix a *coagular*, per tant, no arplega el significat proposat pel *DNV*. En canvi, el *DCVB* sí que ho fa.

com *todo viviente* ho sap.
 Y així yo m'alegraré
 les logre en felicitat,
 en compan[y]ia dels seus
 100 y dels amics més lleals
 y hasta l'any que ve, que torne,
 que crec serà bon senyal,
 que tingam ya al rey Fernando¹¹
 y que descansem en pau.
 105 Recados a la senyora,
 [p. 43] als senyorets un abràs.
 Ya sé qu'e sigut molest
 y tindrà calent el cap
 de les mehues tonteries
 110 y conversació brutal.
 Le espere a dinar un dia;
 si no ve, me sabrà mal:
 el dinar serà molt curt,
 però gran la voluntat.
 115 Un dia ruïn se pasa:
 tindre paciència y abant.
 Estiga bo, pase-u bé,
 que ya se'n va este tabal.¹²

11. Ferran VII d'Espanya, fill de Carles IV i Maria Lluïsa de Borbó-Parma. El desig de Branxat és que la casa Borbó regne a l'Estat espanyol, fet que tindrà lloc el 1814, conclosa la Guerra del Francès.

12. *Tabal*: en un sentit col·loquial, «persona xarradora, cridanera i sorollosa» (*DNI*).

[IV]

SOLILOQUI
SEGONA PART

Alabat siga el gran Déu
que de res nos ha criat,
y la Verche Ymaculada,
mare de tots los christians!¹
5 M'alegre que estiguen bons,
yo estic sense novetat.
De part de l'ama un recado:
està grossa a rebentar.
Que dia tan mal fa hui!
10 De fret estic tiritant!
Pegaré una calfadeta²
[p. 44] y pasarem a parlar
de aquelles cosas de antaño,
que crec s'an verificat,
15 puix a bulto les diguí
y han segut tot veritat.

1. En *Nunc dimitis*, llibre editat per Vicent J. Escartí en homenatge a Antoni Ferrando, Emili Casanova explica el naixement i l'arrelament de dit nom, i estudia que l'ètim té com a antecedent la Mare de Déu dels Desemparats, patrona de la ciutat de València des de 1885. A més, atén les varietats amb què ha estat recollit des del segle XIX. En tot cas, Branxat l'esmenta novament en el v. 50 d'aquesta peça.

2. «Pegaré una calfadeta»: 'calfar-se, però d'una manera ràpida'.

- Donem-li gràcies a Déu
de que al fi nos ha lliurat
del poder de atre Neró,³
20 perseguidor⁴ de christians,
del lluterà y calviniste,
del lladre més arrastrat,
perquè en dir Napoladrón
tot està ya rematat.
- 25 Quant alegre està l'Aspanya⁵
de veure que ya ha lograt
tindre a Fernando en Madrit⁶
a ses costes rescatat!
Destruït el gran guilopo
30 que ha derramat tanta sanch
per a lograr el seu gust
y dur abant el seu pla,
fet per lo mateix diable,
que era el seu conseller gran.
- 35 Com ya el tenia per seu,
li dictava desbarats,⁷
hasta que ya es cansà Déu
de veure tantes maldats.
En un punt el destruí

3. Branxat equipara Neró amb Napoleó, de qui esmenta el seu odi als cristians. Aquesta figura permet al mossén valencià catalogar el francès com a luterà i calvinista.

4. A l'original, *perseguidors*.

5. Obertura en [a] de [e] en posició pretònica, característica típica de la fonètica del valencià central.

6. De nou, remissió a Ferran VII. El vers ens situa en 1814, això sí, amb la guerra finalitzada.

7. *Desbarat*: mot recollit pel *DNV*, tot i que l'ús recomanat pel diccionari valencià és *disbarat*, per a fer referència a una «cosa dita o feta contra la raó, sense sentit, desficaci». Si bé el *DIEC* presenta ambdues formes, en diferència el significat. Per a *disbarat*, comparteix el proposat pel *DNV*; *desbarat*, en canvi, queda definit com a 'derrota'. El *DCVB* recull *disbarat*, tot assenyalant *desbarat* com a forma antiga i dialectal. A més, estableix que molt probablement calga cercar l'etimologia en el mot castellà *disparate*, amb una certa contaminació i influència de *desbaratar*.

- 40 [p. 45] e imòbil el va deixar.
Quien mal anda, mal acaba,⁸
 com diu l'adagi vulgar.
 Què li pareix a vosté?
 Tot asò no és veritat?
- 45 Se pot tirar al carrer,
 lo que diguí l'any pasat?
 No y a ducte. Millor, pues,
 li faré una festa gran
 a la nostra gran patrona,
- 50 Mare dels Desamparats,
 donant-li gràcies de tot
 y, per a que ara en abant
 nos lliure del mateix modo,
 ha de ser no fent pecats,⁹
- 55 puix eixos són els contraris
 que nos fan la guerra gran,
 no els francesos, no senyor,
 puix ells també hu an purgat.
 No y a ducte que ha segut
- 60 castich per a tot cristià,
 que a pres Déu el instrument
 per a haver-nos de purgar.
 De esta manera lo món
 de atre modo es posarà,
- 65 sempre estarà *ojo al Christo*,¹⁰

8. Refrany espanyol per a exemplificar que 'aquells que gaudeixen d'una vida desordenada els espera un final calamitos'. El CVC assenyala una altra variant, concretament, *el que mal anda, mal acaba*, tot i que d'un ús menor. Val a dir que l'escriptor mexicà Juan Ruiz de Alarcón y Mendoza (1581-1639) va escriure una obra intitolada *Quien mal anda en mal acaba*. Recuperat a l'agost de 2023, de <https://cvc.cervantes.es/portada.htm>

9. En el v. 54 i seg., Branxat presenta el pecat com un mal pitjor que els francesos. De fet, ni sent vençut el francès, perd força el missatge moralitzador, ja que la intenció és que hom esdevinga un bon cristià.

10. *Ojo al cristo, que es de plata*, també amb la variant *que es de palo*. L'una i l'altra vindrien a posar damunt la taula que 's'ha de tindre cura perquè Déu sempre roman vigilant' (PCCD).

com diu el atre refrà;
 no fiar-se de ningú,
 [p. 46] posar-se sempre davant
 el honor, que és lo primer,
 70 lo demés deixar-o estar,
 puix tenint tan bona Mare,
 ella nos ampararà,
 donarà béns a montó:
 el pobre podrà menchar,
 75 tots alegres y contens
 y sempre a Déu alabant,
 viurem com a lo que som,
 y no habrà tans de pecats.
 El que no vullga ser bo,
 80 ya Déu el castigarà
 donant-li son mereixcut
 per lo mal que s'a portat.
 Al contrari, el que és bo,
 la glòria li donarà,
 85 puix és el premi machor
 que el christià pot alcanzar.
 Portar-se bé no costa res
 y, sinós, se n'anirà
 de seguideta a l'ynfern
 90 y allà ya la apanyaran.
 Tots los dies que ix el sol
 no els pare de predicar
 a mos fills, encarregant-los
 que siguen molt bons christians,
 95 que tinguen temor de Déu¹¹
 [p. 47] y si no es condenaran.
 Este és el sermó contínuo
 que de dia y nit els fas.

11. El *Timete Deum* que predicava sant Vicent Ferrer.

- 100 També gran respecte als pares,
 obediència y humildad.
 Fent asò els voldrà Déu
 y tindran felicitats.
 Estic veent que molt m'allargue¹²
 en este tan gran romans,
 105 el cap el tindrà ya huit
 de sentir-me parlar tant.
 Tinga paciència que asò
 de any a any només serà.
 Lo que vullc és ara dir-li
 110 que vosté fa molt poc cas
 del convit que li vaix fer
 en l'atra primera part.
 No vullc les coses per forsa:
 lo que tinga voluntat.
 115 Si vol vindre allà le espere,
 una arruga es llevarà:
 no tindrà lo que así en casa,
 tinga paciència y abant.
 Recados a la senyora,
 120 puix en casa may està:
 dos vegades he vengut,
 may l'a poguda encontrar,
 [p. 48] ni tampoc als senyorets,
 als que els donarà un abràs.
 125 Estiga bo, pase-u bé!
 Hasta que torne a pagar.

12. Si la *Conversació que tingueren en los bancs* cloïa amb l'esment d'una 2a part inexistent, amb la intenció, potser, d'arrodonir el final, ara el personatge explicita que el romanç ha durat prou. Branxat condueix el lector-espectador al punt en què l'acció pren lloc, és a dir, a les parts on solen desenvolupar-se les peripècies. A més, conjumina diferents temàtiques: una mirada antiapoleònica, les lloances a Déu, així com el caràcter cristià que s'ha d'assumir per a evitar l'infern. En definitiva, oferir el cristianisme com a patró de comportament, sense oblidar el suport a la monarquia borbònica, és clar.

[V]

SOLILOQUI
TERCERA PART

Bon dia li done Déu!
Vosté no té novetat.¹
La senyora, els senyorets
crec també bé hu pasaran.
5 Yo rebente de salut
per tots los quatre costats;
gràcies a nostre Senyor
del benefici que m fa.
La mehua dona venia
10 y ha tengut un chasco gran,
puix al que estava apanyada
per a puchar a caball
li a·comés un dolor fort
que sens polsos² s'a quedat:
15 això que dihuen vapor,³

1. Una vegada acabada la 2a part, la 3a s'inicia abruptament i inclou la «novetat» com una mena d'arrancada literària. De fet, les notícies són recurrents en el desenvolupament d'aquestes trames, donen peu perquè els personatges s'adonen de la realitat en la qual viuen, encara que el capellà la modela, segons el seu interès, és clar.

2. *Polsos*: hi hauria de dir *sense pols*, en singular.

3. En dir *vapor*, Branxat remet indefugiblement a la teoria dels humors ja esmentada, en què els fluids corporals influïrien en el comportament humà. Com s'hi pot observar, el personatge masculí roman de bona salut des de l'inici del text, mentre que és la dona qui pateix

que és un mal endemoniat,
 molt propi en totes les dones.
 Y això m'ha fet retardar
 la venguda, puix sinós,
 20 una hora estaria ya.
 [p. 49] No pot vosté figurar-se
 la pobra com s'a quedat:
 no y a més que consentir
 de no poder-o lograr!
 25 Se va despedir de mi
 en un gran plor esclatant;
 me va donar molts recados
 per a tots en cheneral,
 que la encomanen a Déu
 30 que la pose bona en tant
 yo, sinse ella, no soc res,
 sent ya de albansada edad.
 Però anem a lo que importa⁴
 y parlem de Malapart,
 35 que pareix y a grans notícies
 y molt llargues de contar.
 Ya hagué de tindre notícia
 de lo que feu el tunant
 quant se n'anà a la isla
 40 que allà en la Ytàlia està
 —si no me enganye es diu Elva.⁵

els *vapors*, que, a més, són endimoniats. En aquest sentit, la situació de la dona impedeix que l'home arribe a l'hora prevista.

4. Punt d'inflexió en relació amb els versos anteriors. De fet, en els vv. 33-34 se'ns explicita que «anem a lo que importa / y parlem de Malapart». És a dir, les novetats a les quals Branxat es referia en la 2a part: remetre a Napoleó, tot fent un antònim simple a partir del cognom del militar francès.

5. *Elba*, illa del Mediterrani, no *Elva*, que escriu Branxat —confonent la bilabial amb la labiodental—, encara que aquesta siga també una ciutat italiana, concretament, del Piemont. El passatge al qual es refereix el capellà valencià, que narra mitjançant la veu del personatge, és l'exili de Napoleó, això sí, una vegada el seu exèrcit va quedar —en un principi— derrotat.

- Allí quietet se va estar
esperando la ocasión
 quant li vinguera a la mà.
 45 En el punt que la tingué,
 en obra la va posar,
 achuntant un gran eixèrcit
 y a París s'encaminà.
 Havent-o sabut el rey,⁶
 50 [p. 50] va chuntar als mariscals,
 tots los condes y marquesos
 y moltes persones grans,
 per a veure si el trauien
 del toll que estava ficat.
 55 A l'instant se resolgué
 l'ixqueren tots a buscar.
 El pobre del rey va ser
 el primer que anà dabant;
 en seguida ixqué el duc
 60 de Angulema,⁷ son chermà,
 però al cap de la chornada
 es quedaren enfangats,
 y la fortuna va ser

És a dir, el moment de la seua abdicació (l'abril de 1814). Ara bé, l'estada a l'illa només fou d'uns quants mesos, fins que va retornar a París (març de 1815), tal com Branxat explicita en els vv. 45-48. Per a la caiguda de Napoleó, així com per a consultar una cronologia napoleònica clara, vegeu Tulard (2012, pp. 393-403, 410 i 445-453).

6. Lluís XVIII de França, primer monarca de la restauració borbònica. En aconseguir Napoleó tornar a París, té lloc el «Govern dels Cent Dies», que, d'una banda, permet al militar recuperar poder i, de l'altra, fer que el Borbó fuja. Aquest govern ha estat considerat com la fase final de la guerra, i Waterloo, la batalla definitiva. Vegeu Tulard (2012, p. 404) i López (1983, pp. 31-42), i per a una informació més divulgativa, https://historia.nationalgeographic.com.es/a/1815-ultimo-periodo-napoleon-poder_12339 (recuperat a l'agost de 2023).

7. Efectivament, es tracta de Lluís Antoni de Borbó, duc d'Angulema (1775-1844), fill del futur Carles X i exponent de les tendències més reaccionàries de la Restauració. El duc en qüestió lideraria l'expedició dels «Cent mil fills de sant Lluís», per tal d'ajudar Ferran VII perquè esdevinguera monarca absolut. En relació amb el govern del Trienni Liberal (1820-1823), vegeu Urquijo Goitia (2020, pp. 39-82).

que pogueren escapar,
 65 puix si un poquet se descuiden,
 cahuen en les sehues mans.
 El rey se n'anà a Alemània,
 el duc per una atra part,
 els mariscals se'n pasaren,
 70 com estava proyectat,
 a la banda del guilopo,⁸
 deixan-se-lo al rey en blanc.
 Ell que va veure la cosa
 tenia tan bon semblant,
 75 sense detindre's en res,
 cap a París se'n va anar.
 Ell entrava molt content,
 [p. 51] a veu alta declarant
 que ell allí havia vingut
 80 perquè l'abien cridat.
 Aixina que varen veure
 les potències este cas,
 pensaren molt seriament
 posar-li remey al mal
 85 y va ser encontinent
 embiar comisionats
 y embaixadors a montó
 a totes les machestats,
 a fi de fer una chunta
 90 per a la cosa arreglar.
 Se va fer del millor modo
 y se va determinar
 que el dia quince de juny
 de este any present que contam,
 95 havien de acudir tots
 a los puestos senyalats.

8. De nou, *guilopo* serveix per a anomenar Napoleó.

- Als espanyols els posaren
a la ralla, per si a cas
se aglopaven per allí.
- 100 Per fi vingué el dia gran
—dihuit de juny, el gloriós—
y s'escomenzà el combat.
Els ynglesos el romperen
y cinc hores va durar;
- 105 els prusianos, de refresc,
varen entrar a achudar,
estant per algunes hores
[p. 52] la cosa casi neutral,
hasta que el gran Wellington,⁹
- 110 no podent-o ya aguantar,
els entrà a la bayoneta,
desbaratant-los el pla
que portava ya en arreglo
el guilopo Malapart.
- 115 Per concluir de raons:
fon matansa cheneral,
y dichós el que pogué
del dit fandango¹⁰ escapar.
Uns fuchien per así,
- 120 atres caen-se y alsant,
atres pates en amunt
quedaven allí tombats.
Lo pichor de la funció
fonch que el guilopo escapà,
- 125 anan-se'n més que de presa,

9. Arthur Wellesley, duc de Wellington, que, junt amb Napoleó Bonaparte, fou un dels màxims exponents militars del XIX. Vegeu Esdaile i Tusell (2007, pp. 42-50).

10. *Fandango*: el *DNV*, en la seua 3a acceptió, remet a *rebombori*. El *DCVB* presenta també un caràcter figurat, que defineix com a «enrenou, desorde; moviment viu; sèrie de vicissituds o fets sorollosos o trasbalsadors». En canvi, el *DIEC* recull el mot en el sentit de 'ball espanyol i música de moviment viu'.

y en París se va ficar,¹¹
 tirant per aquella boca
 flames de foc infernals,
 tratan-los a la baqueta
 130 puix no havien respectat
 com devien sa persona,
 deixan-lo desamparat.
 Y, què no feren molt bé,
 habén-los també enganyat
 135 [p. 53] en les sehues picardies¹²
 y tramoyes¹³ ynfernals?
 Però pareix que y a prou,
 que el cap li farà ya mal.
 Si queda alguna atra cosa,
 140 l'any que ve se contarà.¹⁴
Que usté las logre felices,
 y yo li les puga donar
 per espay de una centúria,
 que crec serà bon senyal.

11. Tal com hem indicat anteriorment, Branxat fa referència al moment en què Napoleó abandona Elba per tal d'ubicar-se a París.

12. *Picardia*: segons el *DNV*, «manera d'actuar enganyant els altres i buscant el benefici propi».

13. *Tramoia* —*tramoyes*, segons el text—, remet als mitjans mecànics teatrals amb què es poden dur a terme els diferents canvis en la decoració d'un muntatge o produir diferents efectes teatrals. Per al *DIEC*, una *tramoia* és un «embolic tramat amb enginy». Tanmateix, el *DNV* afeg un matis més, que relaciona amb l'«engany». En tot cas, la tramoia teatral apareix des de bell d'antuvi. Podem trobar-la a les tragèdies d'Ésquil i Sòfocles i, molt sovint, equiparada amb un *deus ex machina*, acció explotada per Calderón, qui, junt amb Lope de Vega, esdevindria un dels màxims exponents del Siglo de Oro espanyol. No obstant això, Aristòtil ja criticava aquest ús.

14. Els vv. 137-140 dirigeixen el receptor cap al final de l'obra. Si en textos anteriors se'ns esmentava que la peça havia durat prou o, inclús, cloïa tot suggerint que els personatges havien de fer un àpat en un bodegó, l'apunt d'ara no difereix gaire. En efecte, fa referència al possible mal de cap que hom podria patir en escoltar més notícies narrades pel personatge. A més, la remissió al menjar també hi apareix, però, com a invitació desitjada. A partir del v. 155 i seg., Branxat decideix tancar el text i, tal com ens té avesats, tot declamant Déu, amb l'agraïment i el desig per part del col·loquier de dur a terme un altre romanç l'any vinent.

- 145 La senyora, els senyorets
les logren també iguals,
com també la parentela
de la una y l'atra part.
Sobre el dinar no dic res:
- 150 serà quant vosté voldrà;
si em pilla de sopetó
no tindrè chens de pesar,
ans al contrari, alegria,
y estaria molt ufà.
- 155 Però, tarde, may y nunca,
mis ojos no lo verán.
Sols me queda el gran consuelo
de que algun dia vindrà
de fer-me el mateix conbit
- 160 y els dos quedarem iguals.
[p. 54] Vacha, estiga vosté bo!
Hasta de hui en un any,
si el Senyor me dona vida,
si em muic, en la eternitat.
- 165 Fi.

[p. 55]
[VI]

**DE LA CONVERSASIÓ QUE TINGUEREN
EL TIO BERNAT, ORTOLÀ DE VALÈNCIA, EN LO SEU HORT,
Y MIQUELO EL TOSUT, DEL LLOCH DE BENAGUASIL,
SOBRE LES NOTÍCIES QUE HAN CORREGUT
Y CORREN DE MALAPART**

PRIMERA PART

De don Vicent Branxat y Alfonso
De l'any 1815

BERNAT: Vachen campanes al bol,
toquen donsaynes, tabals,
músiques, tambors y pitos,
ixquen nanos y chagans,
roques,¹ caballets y danzes,

5

1. Es tracta de les roques de la processó del Corpus de València. Segons el *DNV*, 'escenaris mòbils amb elements figuratius, tramoies o altres figures o actors, amb la finalitat de representar escenes bíbliques i al·legòriques'. Val a dir que el *DCVB* qüestiona la interpretació etimològica d'Amades, que remet a *roca* per la semblança amb el material amb què es duia a terme dita processó. De fet, l'Alcover-Moll considera la seua procedència a partir del mot àrabic *ruh*, amb el sentit de carro triomfal. En tot cas, Branxat esmenta ambdues, tant les roques com els «carros trumfals». La Casa de les Roques (el Museu del Corpus de València) s'ubica al bell mig de la ciutat, al carrer de Roters, i l'origen de la construcció es remunta al segle xv.

- y també carros trumfals!
Tire's tot per la finestra!
Anem tots a l'Hospital²
per cota³ y barret de loco!
- 10 MIQUELO: Home, home, a on va a parar?
De segur estem en Chaucha⁴
o vosté a perdut lo cap!
- BERNAT: En veritat te confese,
no·l tinc ara molt cabal.
- 15 MIQUELO: Puix diga'm quin motiu té
per a estar tan pertubat,
que pareix que siga un chic.
- BERNAT: Puix home, no tinch de estar?
Pasmat estic que en València
estiguen tan sosegats,
20 [p. 56] al veure les grans notícies
que corren per la ciutat,
de eixa acció tan desisiva
y gloriosa que han donat
25 totes les potències chuntes
contra el lladre Malapart.⁵
Puix el guilopo es pensaba
dur-nos a tots enrredrats.
Quien mal anda, mal acaba,
30 que diu el refrà vulgar.

2. El mot presenta vacil·lacions, ja que, en algunes ocasions, Branxat escriu *hospital* i, d'altres, *ospital*.

3. Són tres les accepcions que el *DNV* dedica a *cota*: «1. f. HIST./INDUM. Vestit que portaven els hòmens i les dones i que cobria el cos des del coll fins a prop dels peus. 2. f. HIST./INDUM. Vestit que portaven els reis d'armes en funcions públiques sobre el qual es brodaven els escuts reials. 3. f. INDUM. Bata, especialment la usada pels escolans». En resum, una mena de disfressa amb la qual, tot sumant la remissió anterior d'*hospital*, així com l'esment al capell de boig, Branxat caracteritza BERNAT.

4. Entenem que el capellà valencià fa referència al castellanisme *jauja*, que, per a la RAE, «denota todo lo que quiere presentarse como tipo de prosperidad y abundancia».

5. Una vegada més, Branxat emprà «Malapart» i «guilopo» com a sinònims de Napoleó, que en el v. 48 explicita com a germà de «Satanàs».

- MIQUELO: Li puc churar no sabia
d'asò res, tio Bernat.
- BERNAT: Sens ducte que estaràs sort
o estaràs molt ocupat
35 en la batuda, Miquelo.
- MIQUELO: Enmich la nespla ha pegat!
Este és un temps en què tots
pasem el dia en lo camp.
40 Sols se enrecordem de Déu,
de lo demás en chamay.
Només estic⁶ a la faena,
a guanyar un tros de pa.
Sí que volguera em contara
totes eixes novetats,
45 y molt més perquè aludixen
al guilopo Malapart,
trastornador de tot l'orbe
y chermà de Satanàs.
- BERNAT: [p. 57] Posa atenció, Micalet,⁷
50 y ohiràs coses molt grans.
No sé si hagueres de ohir⁸
dir que ad eixe guilopàs
el varen tirar a fondo.
Ell entonces se'n va anar
55 a una yslla que es diu Elba,
que allà en la Ytàlia està.
Allí s'estigué algun temps,
hasta que li va pasar
per lo cap el fer-ne una

6. Al ms., *entic*.

7. Com en altres ocasions, ús de diminutiu acabat en *-et* amb valor afectiu.

8. A partir del v. 50 i seg., BERNAT narra les peripècies que ja coneixem: l'exili de Napoleó a Elba, la seua fugida a París, la reacció de Lluís XVIII de França... La temàtica evidencia l'obsessió que l'autor sent per Napoleó, però també l'ofuscació per la instauració del règim borbònic. Potser aquest text fora una mena de reescriptura del soliloqui anterior.

170

60

y a l'instançatet va posar
en eixecució la cosa.
Va ser fuchir-se'n d'allà,
achuntant un gran eixèrcit,
y a París s'encaminà.

65

Així com hu savé el rey,
feu chunta de mariscals,
de condes y de marquesos
y de atres persones grans,
per a veure si'l traurien
de este tan grandísim fanch.

70

Se va discutir la cosa
y al punt se determinà
ixqueren en busca de ell
per a veure de lograr
no entrara dins de París
y desbaratar-li el pla.

75

El rey va ser el primer
que en moïment⁹ se posà,
en seguida el *grande duque*
de Angulema, son chermà;

80 [p. 58]

y per últim, a la festa
ixqueren els mariscals,
cadascú ab son eixèrcit,
fent el paper els tunans,

85

puix la trama estava feta
per a quant vinguera el cas
chirar-se de rabo al rey
y anar-se'n en Malapart.

90

En efecte sosuí¹⁰
del modo que ara voràs:

9. *Moïment*: moviment.

10. *Sosuí*: *succeí*. Estem davant d'una altra vacil·lació. En *Conversació que tingueren en los bancs del consolat Baltasar Pina...*, Branxat emprava el mot *sosuí* en aqueix mateix sentit. De fet, les alternances lingüístiques d'aquest verb són constants.

aixina com estigueren
 uns y atres a la par,
*se movió la Dios es Christo*¹¹
 molt terrible y arrogant.
 95 Els mariscals se'n pasaren
 com estava ya arreglat,
 deixan-se al pobre del rey
 enmich del toll ben ficat.
 100 Veent asò Napoleó,
 sobre sí se va posar.
 Ab gran fúria acometé,
 de modo que el va obligar
 al pobre rey el fuchir,
 puix si s'espera un instant
 105 cau en les sarpes del llop.
 Ven-se ya desamparat
 y el enemic ya damunt,
 a Alemània se'n va anar,
 a on fon molt ben recibit
 110 [p. 59] y de tots ben festechat.
 El pobre duc de Angulema
 també tingué que escapar
 perquè si el guilopo el pilla
 no li deixa chens de sanch.
 115 Fon un dia de chuí!
 Anem ara a Malapart,
 que es quedà ya victoriós
 y sin ningun embaràs¹²
 a París es dirigí

11. *La de Dios es Cristo*: l'origen de l'expressió, en castellà, podria trobar-se en una disputa de l'any 325 durant el Primer Concili de Nicea, en què els bisbes reunits, convocats per Constantí, debatien la natura divina de Jesús. Segons estudia López, «únicamente puede existir un solo Dios ingénito que engendra al Unigénito a través del cual se crea el universo y que es una "criatura" inmutable y perfecta» (2023, p. 35).

12. *Embaràs*: «Destorb; cosa que embarassa o impedeix d'obrar lliurement» (*DCVB*).

172

120

molt content y molt ufà.
El dia que feu la entrada
una proclama tirà,
donant a entendre als francesos
que per ells havia anat.

125

Puix Miquelo, què et pareix?
Què se podia esperar
de aquella indigna canalla
y guilopos¹³ rematats?

130

No haver-me encontrat yo allí
en un milló de soldats
per a fer-lo en tres mil trosos
a l'indigne Malapart!

MIQUELO:

Sosegue's un poc y deixe-u,
que Déu ya-l castigarà.

135

BERNAT:

Tens molta raó, Miquelo;
puix lo que queda de este any
li queda només de vida.¹⁴

MIQUELO:

Això serà o no serà:
*mala yerba nunca muere,*¹⁵
como dice aquel refrán.

140

[p. 60]

Ell sí que matarà a tots,
però ell may se morirà.

BERNAT:

Creu-me a mi y aniràs bé,
puix me consta y puc parlar.

145

MIQUELO:

Anem pronte. Diga-me-u.
No me fasa desichar.

BERNAT:

Un dia estava yo así
y va vindre un estudiant
a comprar unes floretes.

150

Después de haber-les comprat

13. *Guilopos* s'estén ara als francesos en general.

14. Napoleó va morir el 5 de maig de 1821 a l'illa de Santa Helena (Regne Unit), a l'Atlàntic sud.

15. *Mala herba mai no mor*, en català.

s'asentà a fumar un poc.
 Veen-lo yo a tan callat,
 li moguí conversació
 sobre asò de Malapart
 155 y de repent me diguí:
 «Molt pronte se morirà;
 així hu diu la profesia
 que li perteneix a este any».
 Yo que vach oir això,
 160 li diguí molt asombrat:
 «Ara també y a profetes
 com habia en anys pasats?»
 «Nunca en han faltat, amic».
 Em respongué y em deixà
 165 sense sanch en la bolchaca.
 Después de asò se ficà
la mano en la faldriquera.¹⁶
 Después de molt rechirar
 va traure un tros de paper
 170 y a llechir-lo se posà.
 Yo estaba en la¹⁷ boca uberta,
 ohín-li coses tan grans.
 Después que ya el concluí,
 li vaix dir yo: «So estudiant,
 175 tot lo món li donaria,
 sols me'l deixara copiar».
 Ell me va dir: «Amigacho,
 si el vol, bé se'l pot quedar,
que en casa ya tengo copia».

[p. 61]

16. *Faldriquera*, castellanisme. Segons la RAE, es tractaria d'un mossarabisme, *ḥaṭrikáyra*, per a indicar 'un lloc per a coses no massa importants'. Per al nostre interès, poden servir-nos dues de les tres accepcions recollides pel *Diccionario de la lengua española*, concretament: «1. f. bolsillo de las prendas de vestir. 2. f. Bolsa de tela que se ata a la cintura y se lleva colgando bajo la vestimenta».

17. *La*, sobreescrit a l'interlineat.

- 180 Yo li diguí: «Vixca mil anys!
Puix si'm donara un milló
no le estimaria tant».
- MIQUELO: Y eixe paper, a on el té?
BERNAT: Dins de la caixa, tancat
- 185 com si fora una reliquia.
MIQUELO: Puix, traga-me-lo a l'instant,
que vullc sentir-lo llechir.
BERNAT: Anem dins y el sentiràs,¹⁸
que tiene las siete sales,¹⁹
sandunga²⁰ y pesic de sal.
- 190 MIQUELO: Puix anem pronte a llechir-lo,
que me desfàs com la sal
en la auyia, que diu el dicho.
BERNAT: Ya està. Ara²¹ anem allà:

18. L'absència d'acotació queda salvada amb «l'anem dins y el sentiràs» (v. 198).

19. No hem trobat el significat d'aquesta expressió, tot i que pensem que podria remetre a alguna cosa semblant a 'que no té pèrdua'. Per tant, si no anem errats, els personatges no han de perdre el temps en fer-nos saber què diu el paper, cosa que dota el text d'una certa intriga.

20. Segons el *DCVB*, *sandunga* és un castellanisme que ve a significar «gràcia, agradosia de moviments, sobretot d'una dona». La RAE encara arreu aplega aquesta paraula, amb sentit col·loquial, però sense incidir en què haja de ser exclusiva de la dona: «gracia, donaire, salero».

21. *Ara*, sobreescrit a l'interlineat. BERNAT pren la paraula —l'acció— amb l'«anem a allà» en el v. 195. La lectura duta a terme s'estén als vv. 195-213. A més, en aquest sentit, cal considerar dos aspectes. D'una banda, Branxat esmenta una altra notícia, concretament, sobre Sebastián de la Morera (catedràtic de la Universitat de Sevilla), que hauria escrit a un amic per a informar d'uns papers, que posseïa un capellà de l'exèrcit ja traspasat. Aquest assumpte serveix a l'autor per a donar veracitat a allò que narra: recorre a un document, el nom d'un professor universitari i, junt amb una troballa, fa referència a un capellà mort... Per tant, el beneficiat aprofundeix en el caràcter «documental» del text, alhora que ens ofereix una certa intertextualitat, perquè la dimensió del relat pugua ser afirmada per MIQUELO en els vv. 216-219. De l'altra banda, perquè la cronologia afectada (1807-1820), ja ho havíem suggerit abans, va un any més enllà de la darrera obra coneguda de Branxat: el capellà inverteix en una ficció que ompli de desitjos (v. 213, «1820: Paz en toda la gente»). Fem compte que Sebastián de la Morera poguera ser l'autor de *Proposiciones de aritmética, algebra, geometria y trigonometria plana, que se presentan a público examen y a que han de responder los estudiantes de primer año de los Reales Estudios de Matemáticas del Colegio de San Hermenegildo de esta Ciudad Sevilla: Establecidos baxo la protección de la Real Sociedad*

176

220

BERNAT:

per a fer-me-lo copiar
y a l' instant li'l tornaré.
No me'l tingues que deixar
a ningú perquè sinó

225

MIQUELO:

res de mi nunca tindràs.
No tinga que pasar pena;
ningun viviente el vorà.
En la plaza del Correu²³
a l' instant me'l copiaran
per senyes de un real de plata.

230

235

BERNAT:

Però deixant a un costat
tot asò, vullc que me conte
les notícies que han pasat
estos dies en València
d'eixe grandísim tunant.

240

Home, tens molta raó,
puix en lo paper torbats,
la oroneta en fil y tot
crec me s'abia escapat.
Allà vach, no me perturbes,
que soc mol dévil de cap.

245

Puix senyor, així que veren
les potències el gran cas
que els havia sosuït,
seriament varen pensar
el pendre la cosa a empenyo.

250

Comenzaren a embiar
comisionats per así,
embaixadors per allà,
a fi de fer un congrés
pronte y molt ben asertat,

tant per al BERNAT narrador com per al MIQUELO receptor de la trama que desitja escoltar: la continuació de la història del francès.

23. Plaça del Correu Vell, situada al Barri del Carme de València, entre el carrer dels Cavallers i el dels Valencians, ben prop de l'església de Sant Nicolau i l'actual Teatre Talia.

acudint de tots los puestos,
 a nom de les machestats,
 hòmens grans e instruits,
 255 puix hu demanava el cas.
 Per fi se tingué el congrés
 y se va determinar
 [p. 64] que el dia quinze de juny,
 de este any quinze que contam,
 260 havien de estar ya tots
 en los puestos senyalats.
 A les tropes espanyoles
 puesto es varen senyalar,
 que fon estar-se a la ralla
 265 perquè si venia el cas
 de aglopar-se per allí.
 Tot lo món quiet se va estar
 hasta que ya vingué el dia
 de l'ataque general,
 270 que fon el dihuit gloriós
 que may s'a vist ni contat.
 Els ynglesos comenzaren
los primeros a atacar;
 el combat durà cinc hores,
 275 molt sangriento y arrogant.
Luego después, a les cinc,
 els entraren a achudar
 per l'ala drete els prusianos,
 fent el combat casi igual
 280 y posan-se de manera
 que ni una ni atra part
 ni guanyava ni perdia,
 continuan-se els atacs
 hasta que el gran lord Wellington,
 285 no poden ya sosegar,
 manà que a la bayoneta
 se desbaratara el pla,

[p. 65]

290 si a cas el tenia fet
 el indigne Malapart.
 Este que va veure això,
 a l'instantet se posà
al frente del seu eixèrcit
 y els escomenzà a exortar:
 «*A morir o vencer, hijos,*
 295 *no os tengáis que amilananar*».
 El gran lord feu lo mateix,
 donant ànimo als soldats.
 Uns y atres pelearen
 en un valor arrogant.

300 A les set de la vesprada
 ya anava al vaix Malapart,
 perquè el gran lord Wellington
 els fea ya retirar.

305 De modo que dins de poc
 hagué un desorde molt gran.
 Tots se posaren en fuga,
 com uns galgos²⁴ caminant.
 Pareix que els faltava el temps
 per a París arribar.

310 Asò és, el que pogué,
 que el que no allí es quedà,
 pates amunt com un porc,
 la gran venguda esperant
 del senyor Napoladrón

315 que de poc se va escapar
 y corrent més que de presa
 en París se va ficar,
 tirant per aquella boca

24. *Galgo*: llebrer, en català. El PCCD presenta quatre ocurrències en dues variants de l'expressió *córrer com un galgo*. Per al nostre context, ens interessa la primera, que té a veure amb 'córrer molt', sentit que expressa Branxat quan parla de posar-se «en fuga», en el v. 304, i també quan escriu «pareix que els faltava el temps / per a París arribar», en els vv. 306-307.

- 320 [p. 66] flames de foc infernals,²⁵
dién-los que eren collonis,
puix no havien respetat
com devien sa persona,
havén-lo a soles deixat.
Tot lo que sé ya està dit.²⁶
- 325 Sols me queda ara contar
una atra gran noticiota
que si fora veritat
tirava el barret al foc
y después, per lo pesar,
me bevia quatre miches
- 330 de aquell vi del Pla de Quart²⁷
que tu sabes Miguelillo.
- MIQUELO: Molt guapo és, tio Bernat;
però asò no és de l'asunto.
- 335 Ara acabe'm de contar
eixa tan gran noticiota
com la sàpia, que al remat
ya farem una per totes
en casa de Papalà²⁸
- 340 o allà a on tinga vosté ganes.
BERNAT: M'acomoda el teu pensar.
La notícia només era
de que m'an assegurat

25. Per si la remissió a «Napoladrón» no en fora prou, s'hi suma la comparació amb un «porc», tal com escriu en el v. 311, a més de les accions de vv. 318-319, en què indirectament es fa al·lusió al dimoni.

26. BERNAT dona per tancada la història, tot fent-nos entendre que la 1a part de la *Conversació* està a punt de cloure. Ara bé, per molt que remeta a una altra «noticiota» —la mort de Napoleó—, els versos següents recorden els finals d'altres peces: les referències a Déu com a ésser omnipotent i l'esment a la visita d'alguna taverna.

27. El Pla de Quart, subcomarca que, actualment, agafa territoris de l'Horta i el Camp de Túria. Probablement, quan l'autor remet al vi, es refereix al d'Aldaia o al de Quart de Poblet. En tot cas, és clar que també podria al·ludir el vi de Godelleta o de Torís.

28. Segons escriu Branxat en VII, v. 324, es tractaria d'una botiga situada al barri del Carme de València, concretament al carrer de Dalt.

- y entonces se pot contar
lo que se sàpia de asò
en atra *Segona part*.
- 375 MIQUELO: Si sap algo, avise-me-u,
que yo vindré así volant.
- BERNAT: Lo mateix te dic, Miquelo.
Sempre así me encontraràs,
380 puix un instatet de casa
en chamay no puc faltar.
- MIQUELO: Yo me'n vaix ara d'así
enseguideta a sopar.
- [p. 68]
- 385 BERNAT: En acabant, a chitar-me,
perquè me fa molt mal lo cap.³¹
- BERNAT: Si vols sopar, no te'n vaches,
que en abundància en n'í a.
- MIQUELO: Se aprècia, tio Bernardo,³²
que en ma casa ya estaran
390 en molt grandísim cuidado.
Un atre dia serà.
- BERNAT: Quant tu vullgues, Micalet.
- MIQUELO: Pase-u bé, tio Bernat.

31. La referència al mal de cap és recurrent en Branxat, tot just, per donar per tancada la part d'una peça o, si més no, per apropar-nos a l'acomiadament.

32. És la primera ocasió en què MIQUELO s'adreça a BERNAT com a Bernardo, en castellà, tot i que en el darrer vers d'aquesta 1a part (v. 393) ho fa en català.

[VII]

**DE LA CONVERSASIÓ QUE TINGUEREN
EL TIO BERNAT, ORTOLÀ DE VALÈNCIA, EN LO SEU HORT,
MIQUELO EL TOSUT, DE BENAGUACIL,
Y BALTASAR, DE VALÈNCIA,
SOBRE LES NOTÍCIES DE MALAPART**

SEGONA PART

MIQUELO: Asíestic perquè he vengut.
 M'alegre hu acha pasat
 molt bé des de l'atra vista.¹
 Què li pareix, so formal?
5 Yo la paraula que done
 en la vida faltarà.

BERNAT: Ya sé Micalet que tu
 eres home molt honrrat,
 puix en ta vida has parit.
10 Però deixant a un costat
 tot asò, vullc preguntar-te
 de la collita del gra.
 Què tal ha segut? Molt bona?
 Digues-me la veritat.

1. El·lipsi temporal en relació amb el final de la 1a part, en què els dos personatges s'acomiaten abans de sopar.

- 15 MIQUELO: Per lo que toca a forment,
ha segut lo que en chamay
s'a vist. Y de lo de més,
només ha segut tal qual:
20 prou per a pasar l'ibern
y també per a sembrar.
Déu y·a vist lo que ham perdut
per los guilopos gabaigs²
y com dona cent per hu
ara s'a verificat:
25 una barbàrie ha segut;
no he vist collita més gran.
- BERNAT: En València no es coneix,
perquè nunca he vist els pans
més chiquets y més plens de auyia.
30 És un robatori gran;
cada pa és un bunyolet
y pareix un fanch pastat.
Bon Madrid, que allí va a lliures
y nunca pod[e]n robar!
35 Però asò nunca hu vorem,
perquè és un estil pasat.
Però si yo governara,
pronte hu faria llevar,
enbian-los a presiri
40 als que estigueren culpats.
La chustícia fa son deure
però aquell que vol ser mal
hu serà *usque in eternum*
y en chamay adop tindrà.
[p. 70]
45 MIQUELO: Es coneix el que en València

2. Tal com ens té acostumats, el capellà valencià relaciona Déu amb el discórrer de la vida, sobretot, en «ara s'a verificat», tot evidenciant que, una vegada els francesos han sigut vençuts, la collita augmenta, cosa que pot associar-se amb la situació econòmica dels dos llauradors, representants del món agrícola.

habitant en ella està,
 perquè parla en atres termes
 que no els de fora, sagrat.
 No hu³ estranye, perquè así
 50 sempre tenen estudiants,
 caballers y chent de ofici,
 abogats y militars.
 Nosatros com a paletos
 no se podem més tratar
 55 que en l'escrivà o fiel de fechos,⁴
 en lo dotor y escolà;
 en lo retor poques voltes,
 perquè té el llatí molt gran.
 Però anem a lo promés
 60 y deixem-o tot estar.
 Nunca es fiquem en la brosa,⁵
 sempre ham de anar a lo gra.⁶
 Mamprenim al guilopo⁷
 y chodio Malapart.
 65 Oxalà el tinguera ara,
 com volguera, así davant,
 que des de el cap hasta els peus
 el obriria en canal!
 BERNAT: Puix yo no diré res manco,
 70 que estic calent com un all,

3. Al ms., *hue*.

4. Al ms., *flechos*. Castellanisme d'*hechos*, *fets*. En resum, una mena de notari.

5. *Brosa*: *brossa*. Tal com recull Martí Mestre, «paraules o capteniments fútils, insubstancials, inútils (2006, p. 103). Per al *DCVB*, «paraules inútils dins un raonament; cast. *hojarasca*, *fàrrago*».

6. El PCCD presenta 60 ocurrences en 10 variants de l'expressió *anar al gra*. En tot cas, ens interessa la que té a veure amb 'entrar en matèria'. Aquest enunciat té el mateix significat en castellà (*ir al grano*).

7. A partir d'aquest vers, però també dels següents, el personatge parlarà una vegada més de Napoleó. A diferència d'ocasions anteriors, veurem com Branxat permet que els seus personatges desitgen fer justícia pel seu compte.

- [p. 71] havén-se'm endut a Pepe,⁸
que poc ha que era estudiant
y per a fer-o millor
en la Frància va palmar.
- 75 Estic tan fora de mi
que a penes veix un gabaig
el dimoni me s'endú.
- MIQUELO: Puix yo, en veure un policia
me pose del mateix modo.
80 Quans en València en n'í a
de la una y l'atra espècie,⁹
sens vergonya pasechant,
pensan-se que fan favor
y en un descaro molt gran!
- 85 Yo conec alguns suchectes
que quant estaba el gabaig
feen moltes guilopades
y tresentes mil maldats,
y ara estan así en València,
90 moltísim bé acomodats.
El dimoni que hu entenga,
no me vullc calfar el cap!
Però, em pareix que a la porta
habia sentit tocar.¹⁰
- 95 BERNAT: *Pase adelante el que sea,*
que así no y a ningun frau!
- BALTASAR: *¡Buenas tardes, caballeros!*
Què és lo que per así es fa?
- BERNAT: Teníem entre les ungles

8. *Pepe* simbolitza la vida d'un home que abandona els seus quefers per a lluitar com a soldat.

9. Els onze versos següents foren reescrits per la mateixa mà, sobre d'altres il·legibles. En tot cas, Branxat esmenta els diferents tipus de policia de la ciutat pels quals el personatge sembla sentir vergonya.

10. La poca tensió dramàtica a què ha arribat la conversa es dilueix amb l'entrada d'un nou personatge, BALTASAR, a qui els altres dos posen en situació.

- 100 al guilopo Malapart.
Y entre totes les raons,
[p. 72] d'a on vens, Saret,¹¹ o a on vas?
Per a la senyal que portes,
sens ducte vens de peixcar.
- 105 BALTASAR: Té vosté molta raó
y a fe que estic rebenat.
Mala nit y parir chica¹²
y vindre en les mans al cap;
bé diu el antich adagi
- 110 que·l que té afisió a peixcar
mucho más pierde que gana
y ha de ser pasensiüt¹³ gran.
BERNAT: Puix tu no·n tens ni una mica,
que a l'ayre eres comparat.
- 115 Però anem a lo que estàbem.
Agarrem a Malapart:
entre els tres formem-li causa
y sentenciem-lo acabant.
- MIQUELO: Puix escomenze vosté,¹⁴
120 per ser machor en edad;
en seguida aniré yo
y después tu, Baltasar.

11. Eскурçament i diminutiu: *Baltasar* > *Baltasaret* > *Saret*.

12. El PCCD recull aquesta dita amb la variant «mala nit i parir filla (o mossa)», amb l'equivalent castellà de *mala noche y parir hija*. Al refranyer en línia de Gargallo: «Quan després de treballar surt malament». Vegeu <http://elrefranjer.com/ref/mala-nit-i-parir-figlla> (recuperat a l'agost de 2023). Segons escriu Martí Mestre, «en la societat tradicional hom celebrava amb més joia el naixement d'un fill que el d'una filla, ja que el primer era mà d'obra per a les feines del camp que requerien més força, i podien augmentar i conservar els béns familiars» (2017, p. 1063).

13. *Pasensiüt: pacienciüt -üda*, adjectiu que, segons el *DNV*, persona que 'té paciència'. En tot cas, aquesta forma ja la recull Escrig: <https://archive.org/details/diccionarioivalen00escr/page/924/mode/2up> (recuperat al març de 2025).

14. Si abans se'ns suggeria l'ús de «vosté» i, alhora, el diminutiu de «Saret», ara esbrinem que BALTASAR és el més jove dels tres, BERNAT és el major i MIQUELO, el segon.

BERNAT: *Habiendo visto los autos*¹⁵
 de este gran lladre probat,
 125 fa[ll]e y sentència primer
 que el posen cap per aball
 per espay de unes tres hores
 en la plaza del Mercat,
 a on se sol posar la forca,
 130 dalt de un grandísim taulat.¹⁶
 [p. 73] Se convocaran als chics
 de València y arrabals,
 encarregant, lo primer,
 que serà ben castigat
 135 el que tire una pedrada;
 de melons, tomates, naps
 y de la fruta del temps,
 que tiren sense parar:
 algun pimentó a la mexcla

15. Expressió pròpia de l'àmbit del Dret on un jutge, una vegada té coneixement d'un procés en qüestió, n'informa la persona interessada. A més, *Autoridades (Tomo i)* explicita que sempre ha d'anar en plural, i afig que «se toma por el processo, sea civil ò criminal, y todo lo contenido en él». En tot cas, si uns versos abans remetièm a com els personatges feien justícia pel seu compte, és evident que ara BERNAT expressa la seua autoritat. No obstant això, encara hi ha dos aspectes més que paga la pena assenyalar. Pel que fa al primer, Branxat sembla cedir el seu pensament als personatges. El segon, en canvi, rau en considerar la textualitat de l'autor com a *eficient*, no ja per la repetició de temes, sinó perquè dosifica la informació que n'ofereix. Si en versos anteriors remet al món de la justícia en mans de llauradors, ara ens fa cinc cèntims de la caracterització de BERNAT, qui, per ser el més vell, se sent amb l'autoritat de poder dir alguna cosa. En tot cas, l'assumpte queda en una representació a mitjan camí d'una bufonada. Per tant, la violència verbal dels vv. 123-129 s'encamina cap a una mena de joc que, tot estant dins d'un text com aquest, no pot prendre's seriosament.

16. A la València medieval es reservaven diferents llocs perquè les autoritats públiques torturaren el poble, els infidels o els heretges. La plaça del Mercat, tal com fa notar Branxat, estava reservada per a la forca. Ara bé, si de bell antuvi era de fusta, durant els segles XVI i XVII se'n va construir una més robusta, atesa la gran quantitat de morts practicades. L'any 1608, Antonio Mancelli va dibuixar un plànol de la ciutat, tot indicant-ne la ubicació. Segons la Real Academia de la Historia (RAH), aquest document és el més antic que es coneix del cartògraf. Per a més informació, vegeu <https://dbe.rah.es/biografias/75358/antonio-mancelli> (recuperat a l'agost de 2023).

- 140 y que siga com lo cap.
Acabada esta funció¹⁷
serà presís convocar
al género femenino
- 145 per a que a pesics y a raps
el posen molt ben compost
y que tinga què rascar.
Què tal que os ha paregut?
Quedava ben apanyat?
- MIQUELO:
150 Sí, senyor, però és molt fluixa.
La mehua és més criminal.
Conforme el asno, la albarda:¹⁸
home mort no fa inquietar.
Yo sentèncie secament,
y a de ser: quatre caballs
155 posats a quatre cantons,
als rabos de ells ben nugat,
fortament de mans y peus;
y quatre hòmens ben mals
—sí poden ser, com Neró—,
160 [p. 74] ab sons làtigos ben grans,
que tirant a un temps tots
el fasen en quatre parts.
Esta sentència és ben guapa
per a que no parle ya

17. La «funció» o la representació com a joc ens ofereix un interès, un ritme nou per al possible espectador que volguera conèixer la sentència (en gradació: «fluixa», «criminal» i «porca») amb què els llauradors volen sotmetre Napoleó. Un acte teatral amb què el poble té la possibilitat d'esdevindre cruel.

18. L'enunciat del proverbi s'assembla al recollit pel Centro Virtual Cervantes (CVC), *quien no puede dar en el asno da en la albarda*, amb el significat: «quienes no pueden vengarse en la misma persona que los ofendió, se vengan en algo que les pertenece, de modo que le hacen daño y no va a defenderse». Tanmateix, el CVC presenta altres variants, com *la culpa del asno echarla a la albarda*, per a «crítica a quienes alegan pretextos sin fundamento para evitar hacer algo. Recrimina también a quienes tratan de justificar sus errores o faltas, tomando como excusa hechos o circunstancias que le son totalmente ajenos». Recuperat al setembre de 2023, de <https://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/ficha.aspx?Par=59436&Lng=0>

190

165

BERNAT:

ni fasa ningun aquell
y estigam ben descansats.
Tu dies fluixa a la mehua
y a la tehua criminal:

170

MIQUELO:

en veritat ha segut,
puix no he ohït en chamay
proposició més maldita
ni crec que·ls nats la ohïran.

175

Vosté se pasma de asò
y a cada pas hu vorà
en les astòries antigues,
que y a eixemples a grapats
y molt més repichors que este.
Però asò no ve ya al cas.

180

BALTASAR:

Acabe's la sentenciada,
callar y pasar abant.
Ara li toca a Saret,
per ser menor en edad.

185

La mehua serà molt porca
y morirà ben pausat;
y a de ser de esta manera:
en un pegadot ben gran
que li tapen l'horizonte¹⁹
y donar-li bé a menchar

[p. 75]

190

BERNAT:

bons colomins y pollastres
y també polles a l'ast;
ponys²⁰ y rom en abundància
y ayguardent alcanforat.²¹
Ya tens dinés per a el gasto?

19. 'Tapar els ulls perquè no puga veure què menja'.

20. *Ponys*: *ponxs*, «beguda alcohòlica elaborada amb aigua, rom, llima i sucre, i a vegades te» (*DNV*).

21. *Alcanfor*: *càmfora*. Segons el *DNV*, «cetona terpènica, substància blanca, sòlida, cristal·lina, volàtil, d'olor molt característica, extreta del camforer, utilitzada en farmàcia, en la manufactura del cel·luloide i en la fabricació de vernissos o d'explosius».

- 195 BALTASAR: No senyor, se buscaran.
Farem un quant y entre tots
el gasto se pagará.²²
- BERNAT: Yo una gran punta de rella²³
li donara, recafall!
200 Aquell temps en què érem tontos
ya dies ha que ha pasat.
Però, Saret, proseguich
y acaba de sentenciar.
- BALTASAR: Puix senyor, después de tot
205 y de estar molt ben menchat,
el posaria en un puesto
que estiguera ben guardat,
que les mosques no-l tocaren
ni els mosquits li feren mal,
210 posant-li un asistent
de criades y criats,
puix com era per a poc,
que morira regalat.
Aixina com estirara
215 les pates el condenat,
achuntaria als amics
a fi de determinar
lo que s'abia de fer
respectiu al soterrar.
- [p. 76]
220 Però, per a què me canse?
Yo també hu puc arreglar.
Primerament vachen els locos,

22. *Pagar el gasto*: tal com arreplega una de les ocurrències del PCCD, «ser algú l'objecte de la conversació i de la murmuració dels altres».

23. *Punta de rella*: l'accepció núm. 24 del *DNV* defineix l'expressió com a «planta herbàcia perenne (*Arum maculatum*), de fulles sagitades, flors en raïm i fruits rojos en baia, que es caracteritza per les seues propietats medicinals». Segons aquest diccionari, *rella*, dins del camp semàntic de l'agricultura, remet a una «peça de ferro de forma triangular tallant per un extrem i fixada al dental de l'aladre». Per tant, fem compte que Branxat, amb una certa ironia, combina ambdues definicions.

tot[s] los que y a en l'Ospital;
 en seguida els seus amics,
 que són els afrancesats;
 225 después els de policia,
 que també són amics grans.²⁴
 Creu ninguna de parròquia,
 ni frares ni capellans:
 li han de cantar les folies
 230 o el fandango patechat.
 En aplegant al seu puesto,
 que ha de ser el muladar,²⁵
 mane que el deixen allí
 per a que tots los pardals
 235 el piquen de cap a peus,
 per haver també ell picat
 a tot lo món sens consuelo
 des de el més chiquet al gran.
 Y así es fenix la sentència
 240 de este lladre reprobat.
 Què tal? Què els ha paregut?
 Diguen-o sense adular.
 BERNAT: Entre porca y alegreta
 està, però m'a agradat.
 245 La de eixe està molt maldita
 y al cap és nostre chermà.
 [p. 77] Ara, supuesto tenim
 sentenciat a Malapart,
 os donaré una notícia
 250 que crec os hau de alegrar.
 Vosatros habieiu sabut
 que en Ynglaterra està ya

24. Amb l' excepció del mot *també*, la resta del vers es troba escrit sobre un text divers i difícil de llegir.

25. *Muladar*, castellanisme. Per a la RAE, «lugar o sitio donde se echa el estiércol o la basura de las casas».

255 asegurat y molt bé,
 en un castellet molt gran?
 Que se escape ara si pot,
 puix en bones mans està,
 el panderet, amigacho,
 com diu el atre refrà.
 260 En la mar el agafaren,
 puix havén-se vist sitiats,
 se va entregar el guilopo,
 fent el *mondiu* del gabaig.
 Que vachen ara a lliurar-lo
 265 Suchet²⁶ y atres mariscals,
 que yo els asegure també
 que es quedaran engabiats,
 no es pensen que és Tarragona,
 València o atra ciutat,
 que al *momento* la entregaven
 270 y ells quedaven molt ufans.
 Ya·ls han caygut les aletes
 y ningú d'ells pot volar.
 Si no volen a l'ynfern,
 en la terra no u faran.
 275 [p. 78] En les mans dels ynglets²⁷
 ha caygut el guilopàs.
 Yo ta asegure que ells
 morir rabiant el faran.
 Y hu tindrà ben mereixcut
 280 per lo bé que s'a portat,
 puix ha trastornat l'Auropa
 de l'un cap a l'atre cap

26. Louis-Gabril Suchet, que arribà a ser duc de l'Albufera en entrar a València l'any 1812. Pel que fa als setges valencians, consulteu Genovés (1967), a més del portal web «Guerra i història pública» (GeHP) de la Universitat d'Alacant, <https://www.guerra-historia-publica.es> (recuperat al març de 2024).

27. *Ynglets: inglesos.*

- y ha volgut nostre Senyor
 que es desenganyaren ya
 y li tiraren al tret.
 Però estava yo mirant
 que la lluna vol eixir
 y nosatros molt d'espay
 estem. Alsem-se de así
 y anem-se'n a refrescar.
 MIQUELO: A tirar tres gots de vi
 a salut del guilopàs.
 No es fiquem en refresquets,
 ham de veure al sa i al pla,²⁸
a uso de gente pobre;
 lo demás és escusat.
 Val més una broma nostra
 que tot lo món, cap sagrat!
 BALTASAR: Me conforme en lo teu dicho.
 Anem-se'n, tio Bernat,
 que la boca la tinch seca
 y me la vullc remullar.
 BERNAT: Ara vindria molt bé,
 [p. 79] si a cas agueres peixcat,
 algun peixet o anguileta
 per a haver de acompanyar
con los traguitos de vino.
 Però, no havén-ne, abant.
 En la tenda y a formache,
 olivetes y pa blanc.
 MIQUELO: Puix anem sense detindre's,
 que crec que són set y quart
 y si tardem un poquet
 s'achuntarà en lo sopar.

28. *Al sa i al pla*: tal com descriu Martí Mestre, «planerament, sense mirar-s'hi gaire». De fet, la documenta en Carles León: «conta'm *al sa y al pla* / lo que repugna a la vista» (2006, p. 485).

315 BERNAT: Yo ya vaix per lo capot.
 Vosatros podeu anar
 poc a poc cap a la tenda,
 y tindre-u tot apanyat,
 que yo ya vaix de contado;²⁹
 320 de paso tinch que donar
 en una casa un recado
 y molt pronte estic allà.
 Hau de anar a aquella tenda
 que està en lo carrer de Dalt³⁰
 325 que en València la coneixen
 per lo nom de Papalà.
 Hasta la vista, chicots!
 ELS DOS: No tarde, tio Bernat!

29. *De contado*: locució adverbial castellana, «al instante, inmediatamente, luego, al punto» (RAE), que, per al català, podria ser *en un moment, ràpidament, a correuita*, entre d'altres.

30. Al barri del Carme, a València, el carrer naix des de la plaça del Tossal fins a la de Pere Borrego i Galindo.

[p. 80]
[VIII]

**CONVERSASIÓ
QUE TINGUEREN POCARROPA Y
POCODINERO EN UNA TABERNA,
Y A POC RATO SE APAREIX EL TIO MISÈRIA,
EL QUAL DONA UNA RELACIÓ SUSINTA DE LES
DOS CORREGUDES DE BOUS REALS, Y DE LO QUE
ESTÀ PASANT HUI EN LO DIA EN VALÈNCIA**

PRIMERA PART

De don Vicent Branxat y Alfonso
De l'any 1816

POCARROPA: Chesús! Chesús! Y que bàbia!¹
Pasmat² estic y admirat
de veure lo que en València
hui en lo dia està pasant.

1. *Bàbia* ens recorda la locució adverbial *en Babia*, «sin enterarse de lo que ocurre alrededor» (RAE). Martí Mestre, a partir de diferents testimonis de romanços d'alguna obra d'Escalante i també d'aquest mateix vers de Branxat, defineix el mot com a *babau*, *ximple* (2006, p. 61).

2. *Pasmat*: castellanisme de *pasmado*. Per a nosaltres, *absort*, «que té l'ànim suspès d'admiració o de preocupació davant d'una cosa extraordinària» (*DN1*). El vers, mitjançant la còpula, inclou l'adjectiu *admirat*. Per tant, reiteració semàntica que es repeteix més avall.

- 5 POCODINERO: Tu te pasmes de molt poc!
Si tu tingueres els anys
que porte damunt de mi,³
no estaries admirat.
Però en totes les raons,
de què és la admiració gran?
- 10 POCARROPA: Tu pareixes de l'Abana⁴
o en algun monte criat,
o sens ducte fas el tonto.
Què es fa ara en esta ciutat,
a últims de chuliol,
sinó de toros reals
una correguda insigne
y atra endemés⁵ que vindrà?
- 15 [p. 81] Y te pareix a tu poc?
Puix y a así molt que pensar
y molt que traure de rama.⁶
Si no, tu ara hu voràs;
però, *ante todas las cosas*,
serà presís que begam:
- 20

3. POCODINERO és més major que POCARROPA. Com en el cas anterior, l'autor suggereix quina relació d'edats s'estableix entre els personatges.

4. *Abana: l'Havana*. Hi ha un sentiment de menyspreu cap allò que no té a veure ni amb la ciutat de València ni amb l'horta. Amb POCARROPA, l'autor esmenta la possibilitat que POCODINERO s'haja criat a la muntanya o que siga «tonto», ximple.

5. *Endemés*: «D'altra banda, altrament» (*DNI*). El *DCVB* en documenta l'ús al segle XIII: «No tan solament és nostra sensualitat sotsmesa a ella, e encara endemés vos som obligats e sotsmesos part nostra intel·lectuïtat, Llull Cont. 156, 6. Les set virtuts per les quals és hom bo com les ama..., encare endemés és hom bo com té los deu manaments e los set sagraments, Llull Felix, pt. VIII, c. 18».

6. *Traure de rama*: per al *DCVB*, «treure els capolls de la botja». Ara bé, el web de paremiologia catalana conjumina dita expressió amb una altra ben coneguda en el context del domini lingüístic català: «no saber de la missa la meitat». En aquesta línia, el PCCD recull un exemple de Fra Lluís Galiana, concretament de *Rondalla de rondalles*, en què es llig: «Encara que (sobre ma paraula) no sabs de la Misa la mitat, á causa de que ya molt que traure de rama, y que encara queda el rabo per desollar». Recuperat al setembre de 2023, de https://pccd.dites.cat/p/No_saber_de_la_missa_la_meitat

- 25 tindrem la llengua expedita⁷
y podrem bé raonar.
Entre col y col, lechuga,⁸
que dihuen els castellans.
Tornem ara a lo que estàbem;
- 30 posa atenció y ohiràs.
Si tu demanes limosna
en algun carrer parat,
lo primeret que te dihuen:
«Déu el remèdie,⁹ chermà».
- 35 Si puches a alguna casa
per el fi de demanar,
abaixes del mateix modo
que te n'abies puchat;
y si pegues¹⁰ en algú
- 40 que té el cor entrabesat,
té dirà mil guilopades
y la porta et tirarà
per les galtes, com si anares
en la intenció de robar.
- 45 Si prens el rumbo per l'Orta
trauràs més que en la ciutat,
so és, no en tots los puestos,
puix en alguns te diran:
«Chermà, no està en casa el amo,
- [p. 82]

7. *Expedit -a*: per al *DNV*, en la 1a accepció, «lliure de destorbs o d'obstacle» i, en la 2a, «àgil, ràpid a obrar». El sentit del text té a veure amb la 1a d'aquestes entrades.

8. Refrany castellà amb traducció literal en català, *entre col i col, lletuga*. El PCCD arplega 44 ocurrències amb 21 variants, en què la primera citació és de l'any 1891. Segons el registre d'Alzamora Bisbal, vindria a significar «quan qualche cosa rom la continuïtat» (2008, p. 375).

9. *Remèdie*: normativament, *remeiar*. El *DCVB* ja recull aquest verb en Eiximenis: «E remediarse ha tantost a la millor manera». En tot cas, a l'Alcover Moll, n'hi altres casos. Per exemple, el d'Isabel de Villena: «En suplicar la clemència diuina vulla remediarse en les dolors vostres, Villena *Vita Chr.*, c. 12».

10. *Pegar*, però, en el sentit de 'trobar-se algú pel camí', com a sinònim de *topar*.

200

50

se n'a nat poc ha a llaurar».
Atres dihuen que no tenen
y que encara no han dinat,
y per rematar el cuento
te'n béns en les mans al cap.

55

No és asò un bordell de calses
per a aquell que patix fam?

POCODINERO:

Home, tu no tens paciència!
Parles molt atabalat.

60

És presís primer de tot
saber com s'a de parlar:
se busca si y a motiu,
el como, el cuando y el quant.

65

La chent està molt cansada¹¹
y atalada dels gabaigs,
tots los oficis perduts,
els gremis y facultats,
varons, condes y marquesos
també han tengut que rascar
y la pobra de la yglésia,

70

sinse tindri-li pietat,
li varen fer vendre molt
y en lo dia sent el mal,

[p. 83]

a pesar de que y a molt topar
que sempre rica la fan.

75

Però a eixa casta de chent
els has de deixar estar
perquè nunca trauràs res
y te faran abrumar.

80

Deixa estar que se recobren
d'eixa mala enfermetat:¹²

11. En els vv. 63-74, Branxat torna als seu temes predilectes, l'odi al francès i els mals que els seguidors de Napoleó han dut al món. És clar que, quan el capellà escriu «gabaigs», no fa diferències entre els partidaris de l'emperador i els que, sent francesos, potser no ho foren.

12. La malaltia s'associa amb allò que no té sintonia amb el pensament de l'autor.

- entonces tindrem remey,
no patirem chens de fam,
portarem a la família
lo poc o molt de chornal.
- 85 POCARROPA: Quant serà, Pocodinero?
El any de Maricastany,¹³
quant plouran panses y figues¹⁴
y els homs negres faran naps!
Per a els bous bé y a dinés!
- 90 Puto¹⁵ a qui més gatarà!
Y si a cas no y a d'a on,
de baix de l'auguia els trauran,
fent diables sense moles
per allò del què diran.
- 95 POCODINERO: Cada hu mana en lo seu
y allò que voldrà farà,
perquè tu ni yo ni el atre
no·ls ham de anar a arreglar.
- [p. 84]
100 Deixa que ells se divertixquen,
que este temps atre en durà;
perquè yo, tenint faena,
estic com un cheneral

13. El PCCD presenta 67 ocurrences en 38 variants, tot indicant la primera citació l'any 1803. Per exemple, el volum *Folklore de Catalunya. Cançoner*, de Joan Amades, esmenta que *ser de l'any de la Maria Castanya* tindria a veure amb el record d'una «barcelonina que [...] tragué la tannara qualificada de castanya que entre d'altres coses li donà popularitat» (1951, p. 1015). A més, el PCCD presenta com a sinònima l'expressió *ser de l'any de la picor*. Recuperat a l'agost de 2023, de https://pccd.dites.cat/p/De_1%27any_de_la_Mariacastanya

14. Tot i que aquests aliments són emprats en refranys, dites i cançons populars —*panses, nous i figues, són bones amigues* [<http://www.lapalanca.cat>]—, no hem trobat una expressió exacta ni per a aquest vers ni per al següent: «y els homs negres faran naps!». En tot cas, considerem que Branxat vol incidir en la 'poca possibilitat perquè un esdeveniment com el que descriu es produïska'.

15. Segons la 2a accepció del *DCVB*, que ahora coincideix amb la definició presentada pel *DNV*, *puto* significa «astut, hipòcrita, ple de malvolença dissimulada». Ara bé, el *DNV* en matisa el caràcter col·loquial. Martí Mestre també arreplega aquest mot, tot oferint un bon munt d'exemples (2006, pp. 461-462). El *DIEC*, en canvi, no el recull.

y casi millor que el rey.
 No tinc en res que pensar;
 105 fas anades a Mislon¹⁶
 y em lleve una arruga gran;
 tinc la família a la vista,
 que és lo que hu pot desichar;
 a la nit dorc com un cerdo¹⁷
 110 y quant be ya el sendemà,
 estic templat com un orgue¹⁸
 y me'n vach a treballar.
 Ara si que té hu pena
 per haver de demanar,
 115 enfadant a tot lo món.
 Però, què ham de fer, robar?
 Déu que me lleve la vida,
 primer que fer tal pecat!
 No y a més que fer això,
 120 perdent hu la llibertat,
*para secula sin fin?*¹⁹
 Y después a bon anar,
 te emboquen en un presiri,
 lo manco per a deu anys,
 125 [p. 85] o et porten a fer carases
 al pardal de Sen Chuan.

16. Ignorem què vol dir Branxat amb aquesta expressió.

17. La cultura popular arreplega una gran quantitat d'expressions tot fent servir el verb *dormir* (*dormir com un liró*, *dormir com un mort*, *dormir com un mussol*, *dormir com un parrac*, *dormir com un peix*, *dormir com un rabassot*, *dormir com un ruc*, *dormir com un sac*, *dormir com un sant...*), però no l'hem trobada en relació amb el *porc* («cerdo»). Fem compte que Branxat equipara els ronquits del personatge amb els grunys de l'animal.

18. *Més templat que un orgue*: locució adjectival per a «bon aspecte i bona salut» (*DNT*). El PCCD recull diferents ocurrencies amb el mateix significat, però per a la varietat oriental. És a dir, *estar trempat com un orgue*. Martí Mestre presenta *estar templat com un grill*, per a «ponderar la gallardia» (2017, p. 840).

19. Varietat que Branxat fa servir amb el sentit llatí de *in saecula saeculorum*, que la RAE presenta amb *in sécula*, *in sécula saeculorum*, *para sécula* o *para in sécula*.

Que honrra de choro²⁰ amic!
 Què en à tret hu de fer mal?
 Pedre sa casa y la vida,
 130 que és moltisim de estimar.
Hagamos alto un poquito,
 pasem ara a visitar
 al licor que es diu de Baco,
 que temps ha no l'am probat.
 135 Y crec que és molta raó,
 puix no podria parlar
 de la boca tan reseca.
 Begam, chiquillo, begam,
que este mundo, según creo,
 140 *otros lo han de heredar.*
 Serà presís que brindem
 perquè fasa Déu que en tant
 pose corrent la faena
 per a poder treballar.
 145 Però si yo no me enganye,
 per la porta vech entrar
 al tio Misèria.²¹ Ell és.
 Què és asò, tio? A on se va?
 MISÈRIA: Escusada és la pregunta,
 150 vehén-lo a hu así entrar.
 [p. 86] No vindré a fer oració
 ni a fer obres de christià,
 sinó a veure'm un gotet
 perquè la aigua me fa mal:
 155 *Mas vale escupir mosquitos*
*que ohir las ranas cantar.*²²

20. En castellà, *choro* seria sinònim de lladre, *chorizo*, en un context vulgar.

21. La incorporació del tio MISÈRIA estableix un xicotet gir en el discurs, en la mesura en què la conversa de tots tres els encamina a parlar tant del vi com dels bous.

22. Imatge poètica amb què autors del Siglo de Oro com Quevedo haurien escrit sobre aquesta beguda. Pot llegir-se la referència a la pàgina que Martín Criado ofereix a la CVC.

- Què tal os pareix la cosa?
Tinc raó o e parlat mal?
Per damunt del cap li salta,²³
no tinc res que criticar.
- 160 POCARROPA:
MISÈRIA: Si no, lo mateix tindries.
Y deixant asò a un costat,
vull que em digau de lo que
parlàveu quant yo he entrat.
- 165 POCARROPA: De les coses que en lo dia
en València estan passant.
MISÈRIA: De això tinc yo molt que dir
y no acabaré en un any,
però el primer fonament,
quin era vullc que em digau.
- 170 POCARROPA: El dels bous reals que han fet
y dels atres que es faran.
MISÈRIA: No hem desagrada la espècie,
per a poder raonar.
- 175 Así s'a de fer de nit,
com aplegue a comensar.
POCARROPA: Per mi ya té la llicència.
POCODINERO: [p. 87] Y per mi molt tarda ya.
MISÈRIA: Puix supuesto que ya tinc
180 permís vostre, ara vach
a contar-os en sustància
lo que hui en lo dia està passant
en València sobre els bous
y atres coses molt més grans.
- 185 Lo primer que ve a la vista
y causa més novetat,

<https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/poesia-popular-el-brindis/html> (recuperat a l'agost de 2023).

23. En relació amb *raó*, *saltar-li la raó per dalt del cap*. El PCCP també recull un bon nombre de variants (*per dalt del cap, del barret, del monyo...*). https://pccd.dites.cat/p/Saltar-li_la_ra%C3%B3_per_dalt_del_cap (recuperat a l'agost de 2023).

és el veure un espanyol
 ple de modes hasta el cap.²⁴
 Y estes no són del país.
 190 Puix ayxò és un gran pecat,
 anar vestit com se deu,
 a lo estrancher. Cosa gran!
 Yo hu à vist así en València,
 havent dos peses portat
 195 de aquell panyo²⁵ que en Alcoy
 fabriquen, que és arrogant:
 traure'n una de les dos
 només fora dels portals,
 después de un parell de mesos
 200 la tornaren a ficar
 atra volta en la botiga
 per a quant vinguera el cas
 de enganyar als currutacos,²⁶
 venen-los per llebre gat.
 [p. 88]
 205 Així mateix sosuí,
 com hu abia yo pensat,
 puix sent les dos igualetes,
 se n'anà ben enganyat
 el tonto del currutaco,
 210 pensan-se que per el mar
 habien dut el dit panyo²⁷

24. La crítica és evident i s'estén a la moda francesa, sobretot a partir del v. 192, en què Branxat escriu *lo estrancher*.

25. Mot que prové del castellà *pañó*, «teixit de llana, quasi sempre d'un sol color, perxat i enfeltrat fins a l'extrem de no veure's els fils que el componen» (*DCVB*). Martí Mestre en recull l'ús com a interjecció i, a més, documenta un valor d'intensitat (*repanyo*). Afegeix que l'aragonés emprà *pañó* com a exclamació o sorpresa (2006, p. 397). A més, inclou l'expressió de *panyó de amb valor despectiu*.

26. Segons el *DCVB*, «home excessivament donat a vestir segons la moda i a fer-ne ostentació (Barc., Tortosa, Val.)». En castellà, a més de *currutaco*, també *petimetre*.

27. Llevat del mot *panyo*, el vers es troba reescrit sobre un altre, del qual es pot llegir: [...] que [...] el [...].

y de Alcoy era portat.
 O badomia²⁸ de món!
 Habrà tontera²⁹ més gran?
 215 Que perquè són estrançers
 y de llunt els han portat
 han de tindre molt més mèrit
 que els que así s'an fabricat?
 L'an de tindre, sí senyor,
 220 si el món així està posat.
 A fe que si en mi pegaren,
 bé els deixaria chillant.
 Puix què direm dels sombreros?
 Si no són de Perpinyà
 225 o de atra terra de Fransa,
 ya no els vol ningú comprar,
 fent-los así en convenència
 y millor que en atres parts.
 Aquell que no porta gorra
 230 o barret negre hu fa mal:
 no és home com ha de ser
 y per goleta³⁰ el tindran.
 [p. 89] Com és moda afrancesada,
 la tenen per cosa gran.
 235 Y els que armorsen a les deu
 y no dinen hasta tart,
 despues que el sol ya s'a post?
 Els havien de premiar
 per fer tan gran homenia,³¹

28. *Bandomia*: «Despropòsit, idea desbaratada» (*DNV*). El diccionari valencià indica que aquest ús sol fer-se en plural, cosa que no ocorre en el text de Branxat.

29. *Tontera*: castellanisme, per a nosaltres *ximpleria*.

30. *Goleta*: com a substantiu, mot col·loquial, sinònim de manicomi, segons el *DNV*. No obstant això, ens interessa l'ús de l'adjectiu per a «simple, badoc». El *DIEC* recull el mot, però com a nau o eina de fuster.

31. *Homenia*: apareix tant al *DNV* com al *DIEC*, però amb diversos matisos. El primer prioritza l'ús d'*homenada*: «1. f. Acció pròpia d'un home. 2. f. Ostentació de virilitat o de

- 240 sent uns monos consumats.
Y les chiques de costura,³²
y encara algunes més grans,
que porten una gran bolsa,
moda indigna dels gabaigs?
- 245 Quant en veix alguna dic:
«Esta sens ducte vindrà
de la rasa de aquell Chudes³³
indignísim y arrastrat,
que per lo vil interés
- 250 als chodios entregà
a Christo, senyor Déu nostre,
y después se va penchar».
Gran honor els cau, amics;
són dignes de un premi gran.
- 255 No dic res, puix, de la roba
de seda. Si per a cas
va alguna currutaqueta³⁴
a algun puesto a demanar

poder» en les seues dues accepcions. Tanmateix, el *DIEC* defineix *homenada* només amb el sentit de 'virilitat'. El *DCVB* presenta cadascuna de les definicions anteriors.

32. Les observacions dutes a terme per *MISÈRIA* s'estenen a les dones, concretament a aquelles que tenen per ofici la costura, però també a d'altres més majors, cosa que ens fa entendre les primeres com a més jòvens. En aquesta línia, la crítica, que és misògina, serveix a Branxat per a tornar a la moda i, de retruc, a comparar les dones amb Judes. De fet, en el v. 254, irònicament, les assenyala per ser dignes de mereixer un premi com a conseqüència de vestir tal com ho fan.

33. *Chudes: Judes*, segons la Bíblia, apòstol que trairia Crist per trenta monedes de plata i el lliuraria als romans. Finalment, penedit, se suicidaria. Hi ha diferents dites que han passat a la cultura popular en què Judes es presenta com a referent, això sí, d'actes dolents. Per exemple, *ésser més dolent que Judes* o *de la pell de Judes*; *perdre's com l'ànima de Judes...* El PCDD presenta més de 40 paremiotipus per a aquest personatge. El que ací interessa és el vincle amb què Branxat connecta l'apòstol amb les dones. De fet, en la mesura en què avança el text, *SENTO* les compara amb els animals.

34. *Currutaqueta*: diminutiu de *currutaca*, «enamorada: dona estimada», segons el *DCVB*, que també inclou *currutaco*. Ens interessen les dues primeres accepcions de les quatre que s'hi presenten. La 1a, que ja hauria aparegut, seria per a «home excessivament donat a vestir segons la moda i a fer-ne ostentació»; la 2a, en canvi, per a «festejador o pretendent d'una

- 285 no y a que calfar-se el cap,
 puix al cap de la chornada
 crec que lo mateix tindrà.
 Os ha agradat, amigachos?
 No és la pura veritat?
- [p. 91]
- 290 Puix a fe que no és chiripa.³⁸
 Y tu, tonto, estàs pasmat
 de que no donen limosna
 y de que fassen bous reals?
 Repasa bé la memòria
 y voràs no molts anys ha,
 susuir lo que tu dius:
 entonces era gastar!
- 295 Hagué chupa en uns bollados³⁹
 que en un dineral va estar,
 capes riques, monteretes
 y atres coses a este igual
 y les senyores madames
 també eixien del regat.⁴⁰
- 300 En aquell temps se venien
 espills, taules, matalaps,
 cubertors, llansols en randa,
 camices en farfalans.⁴¹
- 305

38. *Chiripa*: castellanisme, segons la RAE, «f. coloq. carambola (casualidad favorable)». En valencià, *xiripa*, amb el mateix significat.

39. La RAE presenta tres accepcions per a aquest mot. La primera, en el sentit de *jaqueta*. La segona, per a 'mesurar líquids', però dins de l'àmbit lingüístic de Filipines. La tercera, en canvi, per a parlar de 'pluja forta amb una duració breu', *xâfec* o *arruixada*. Tanmateix, en la mesura amb què Branxat acompanya el mot amb el castellà *bollado* —«tr. Poner un sello de plomo en los tejidos para que se conozca la fábrica de donde salen», segons la RAE—, ens interessa la 1a accepció. Val a dir, però, que hi ha un joc en aquests versos, sobretot, si fem esment al mot *regat* («terreny aigualós, on afluïx l'aigua de les pluges», per al *DNI*) en el v. 302. D'aquesta manera, Branxat aconsegueix dibuixar una imatge que contraposa amb la del passat. De fet, en el v. 296, *MISÈRIA* advertia de la necessitat de fer memòria, en què el present que desitja el capellà és que siga lliure d'allò que França i la seua moda signifiquen.

40. *Eixir-se'n del regat*, loc. v. per a «eixir-se'n d'un assumpte o del lloc adequat» (*DNI*).

41. *Falfalans*: «Volant de tela amb què s'adorna un vestit, una falda, una cortina» (*DNI*).

guardapeus⁴² y atres alaixes
 per a anar als bous reals.
 Y per dir-o ya del tot,
 310 era un gastar sense igual.
 Però ara tot és pobra.
 Pareix que els dolga gastar.
 Però ya sé de a on dimana
 tota esta gran novetat:
 315 [p. 92] de haver estat any y mich
 els pícaros dels gabaigs
 saquechan-los els bolsillos
 y deixan-los badallant.
 Después, el puchar els preus⁴³
 320 a lo que no és regular
 y el no vindre forasters,
 com venien anys pasats,
 totes estes coses chuntes
 fan una masa molt gran.
 325 Quant s'a vist el estar buits
 casi tots los carafals?⁴⁴
 Si no hu vera no hu creguera!
 Puix a l'atra que faran...
 Que segons a mi m'an dit,
 330 vol el senyor cheneral
 fer una gran correguda
 molt barata y arrogant.
 Els toros dihuen ya els té:
lo que fuese, sonará.

42. *Guardapeu*: «falda llarga» (DNI).

43. Branxat fa referència a la inflació i, tot seguit, a la necessitat de forasters —turistes, en diriem actualment—, per tal de suportar el model de societat.

44. Els vv. 325-326 implementen la idea desplegada per Branxat en la *Comedia nueva patriótica*. De fet, si allà se'ns remetia a com les relacions amb el món francès esdevenien un maldecap i corrupció per als valencians, ara afegim que els ciutadans no tenen una renda suficient com per a poder gaudir de les festes, per estar, segons afirma MISÈRIA, buits els «carafals». L'autor no s'està d'opinar contra el balafament.

- 335 Con que, vechau si la chent
tan bona ocasió pedrà.
No els pegarà masa bé
als mandons de l'Hospital,
tenint la ganància a l'ull.
- 340 Paciència! Què li faran?
La codicia rompe el saco,
Y nunca se'ls lluirà.
Han volgut puchar-o als núbols
y s'an perdut. Bé els està.
- 345 Estic vehent m'allargue masa
y crec que serà molt tart.
Si aguera algo més que dir,
serà en la *Segona part*.
Achuntan-se así mateix,
hu podem bé relatar.
- 350 Què os pareix? Digahu-o pronte.
POCARROPA: Per mi, estic ya convidat.
POCODINERO: Y per mi no dic res menys,
puix en extrem m'a agradat.
- 355 POCARROPA: Y yo ya estic convensut
del meu modo de pensar.
MISERIA: Puix yo m'alegre moltísim
y ara per a arrematar
begam el últim tragueta
y en acabant pegarà
cada hu per allà a on vullga,
a buscar-se el què menchar.
- 360 POCARROPA: *Con cuidado* de fer falta,
que nos pegarà molt mal.
- 365 MISERIA: Si vosatros no la feu,
per mi crec no se farà.
POCARROPA: Així quedem, tio Misèria;
no y a més que raonar.
- MISERIA: Hasta la vista, chicots!
370 ELS DOS: Tio Misèria, *mandar*.

[p. 94]

[IX]

**DE LA CONVERSASIÓ QUE TINGUEREN EL TIO MISÈRIA,
POCARROPA Y POCODINERO, EN LA MATEIXA TABERNA,
SOBRE LES COSES QUE PASEN EN VALÈNCIA Y
DE LA SEGON CORREGUDA DE BOUS REALS**

SEGONA PART

- MISÈRIA: Donem-li gràcies a Déu,
que atra volta s'am chuntat
en aqueste mateix puesto
en tota salut y pau.
- 5 POCARROPA: Puix ya hauria més de un mes
que así no haviem estat.¹
- MISÈRIA: No se'n faltaria molt,
segons el conte que em fas.
Però ara m'au de dir
10 les coses que os han pasat
des de que faltem de así.
- POCARROPA: Una ne vach a contar
que se pasmarà de ohir-la.
Un dia me n'aní a Quart,

1. El·lipsi temporal explícita. Fa un mes que els personatges no s'han reunit, motiu suficient perquè inicien una nova conversa per a compartir les novetats. Com abans, serà POCARROPA qui comence la narració.

- 15 al que ya rallava² el dia.
Encara no hauria anat
tres credos,³ encontrí a hu
molt pobre y molt desgarrat.
Me digué: «A hon se va amigacho?».
- 20 [p. 95] Yo li responguí a l' instant:
«A lo mateix que vosté,
segon[s] el ayre que va».
«Puix si és això, anirem
chano chano raonant».
- 25 En el gran favor de Déu
ham de tindre hui, chermà,
un dia de *gaudeamus*⁴
y s'a de matar la fam.
Anem a casa el retor,
- 30 a on estic yo convidat;
y un convidat hasta set
pot si vol de portar
y ell despachar-los als huit.
Pero no sosuirà.
- 35 És condicipul y amic
y em mira com a chermà.
Con que manos a la obra
y no y a que desmayar,
que es pasará el dia bé».
- 40 Per fi vàrem arribar.
Nos recibí molt content

2. *Ratllar*: verb intransitiu que, segons el *DCVB*, significa «començar a deixar-se veure claror del dia; cast. *rayar*. “En ratllar l'alba” o “En ratllar el dia” (occ., val.)». A hores d'ara, la RAE també reconeix aquest ús. En canvi, no apareix ni al *DNV* ni al *DIEC*.

3. *Anat tres credos*: variant d'en *el temps de dir un credo*, ocurrència present al PCCD: «Ràpidament, en un espai molt curt de temps» i «en un tancar i obrir d'ulls», o «en un ai», com a expressió sinònima.

4. *Gaudeamus*: «Festa amb menjar i beguda abundants», segons el *DNV*, i amb definició quasi idèntica al *DIEC*, «àpat en què es menja i beu en abundància». El *DCVB* inclou l'etimologia «alegrem-nos».

y nos va fer asentar.
 Nos preguntà si volíem
 alguna cosa menchar.
 45 Vecha vosté si el bunyol
 la mel chelada voldrà!
 Nos tragueren botifarres,
 [p. 96] llonganises y alguns blancs,
 trosos de carn y renyons
 50 y moltes cabeses de alls;
 olivetes y formache,
 moixama, arencs y bon pa,
 y el vi era superior,
 de aquell que es cria en lo Pla.
 55 En una paraula: Férem⁵
*un almuerzo*⁶ *retoral*.⁷
 Al que ya aplegà michdia
 nos cridaren a dinar.
 No teníem chens de ganes,
 60 de tant que havíem menchat,
 però per fi se asentàrem.
 Tragueren per primer plat
 un gran cazolon⁸ de arròs
 en patos, molt ben guisat.
 65 En seguida un bon precenci⁹
 de pollastres aufegats.
 Después un poc de pernil
 en pimentó y forsa de alls;
 tomata y alguns pinyons
 70 per a desempalagar.

5. A l'original, *feren*.

6. Aquest mot, sobrescrit damunt la paraula *almorzar*.

7. *Retoral*: *rectoral*.

8. *Cazolón*: fem compte que es tracta d'un barbarisme. El mot no està recollit ni per *Autoridades* ni per la RAE. Ara bé, sembla evident que Branxat pensa en una 'cassola gran'.

9. *Precenci*: *principi*. No pot fer referència al plat principal, sinó a algun entrant de pollastre.

Feren un ansisamet
 en olives y all picat.
Pan y vino en abundancia
 y fruta hasta reventar.

75 [p. 97] Después que es va concluir,
 es posàrem a parlar.
 Me preguntà que de a on era,
 si era fadrí o casat,

80 el meu nom y a on habitava;
 y tot va ser per a mal,
 puix no savia en quin tuno
 me havia yo acompanyat.
 De pensar-o m'aborrone.
 Però hauré de contar.

85 Puix senyor, com ell tenia
 allí tanta llibertat,
*al descuido con cuidado*¹⁰
 dos onses li va furtar,
 pensan-se dingú hu sabria.

90 Però al tart o breu se sap,
 perquè Déu ya permitix
 ixca a lo públic la maldat.
 Quant el sol volia pondre's
 se'n vàrem eixir d'allà,

95 havén-se ya despedit
 del retor, el que es quedà
 molt placter y atra volta
 de nou nos va convidar.
 Els dos li dàrem les gràcies
 y vinguérem así abant.

100 Per lo camí, el gran guilopo
 de allò res me insinuà.

[p. 98]

10. Locució adverbial castellana. En tot cas, al text manca la conjunció: *al descuido y con cuidado*.

Aixina com aplegàrem
 ya nos vàrem separar:
 105 cada hu anà a sa casa
 a buscar-se el què sopar.
 Al que estava ya dos dies
 molt quietet y sosegat,
 me vech entrar per la porta
 110 un aguacil molt unflat
 y em digué: «Vosté és Juan Peña?»¹¹
 «Sí, senyor, no u puc negar».
 «Puix me mana el senyor chuche
 de este quartel avisar
 115 a vosté per a que vacha
 en punt de onse, demà,
 del matí allà a sa casa,
 que està en lo carrer de Dalt.
 Cuidado que fasa falta,
 120 que li pot vindre gran dany».
 Ell se n'anà y yo em quedí
 fent mil càlculos de cap.
 No vach dormir ni una gota
 ni tampoc volguí sopar,
 125 esperant a que vingueren
 les onze del sendemà.
 Per fi ya vingué la hora
 y me n'ani paca¹² allà.
 Les comes me tremolaven,
 130 de haber-me de presentar.
 Com nunca m'abia vist
 aixina, estava afrontat.
 Al que estava ya un ratet
 ya me varen fer entrar.

[p. 99]

11. Primera ocasió en què se'ns informa del nom de POCARROPA.

12. *Paca*: preposició. «Compost de *pac* a (*cap* a, cast. *hacia*)» i per *cap* (Tremp, País Valencià)» (DCVB). En tot cas, metàtesi *de cap*, per tal de dir *cap a*.

- 135 Em posí davant del chuche
y molt sério em preguntà:
«¿Usted se llama Juan Peña?»¹³
«Sí, senyor» —diguí a l' instant.
«Pues amigo, deve usted
140 *primeramente jurar*
dirá la verdad en todo
a los cargos que le harán».
Yo li vach dir: «Estic pronte.¹⁴
Ya poden escomenzar».
- 145 Dient y fent, tragué el notari
un roll de papers molt gran.
Me va fer moltes preguntes
y a tot li vach contestar.
Entre atres, me digué
150 si tenia yo amistad
en un tal Miquel Andreu,¹⁵
amic del retor de Quart.
Li responguí que una volta
en ell m'abia achuntat
155 [p. 100] y fon perquè l'encontrí
fora del portal de Quart.
Me preguntà que a on anava.
Li diguí que a demanar
limosna per tots los pobles,
160 puix me moria de fam.
Hu vach dir tot per menut,
del modo que me pasà.
Per últim me digué el chuche
que ya estaba despachat:
165 que me multava en dos duros

13. El jutge fa servir el castellà. Tanmateix, Branxat fa parlar l'agent en valencià en el v. 111.

14. *Pronte*: *prompte*, «que està disposat a fer una cosa» (*DNI*).

15. Nom del desconegut amb qui POCARROPA visita el rector.

per haver-me acompanyat
 en tan grandísim tunante.
 Podia gràcies donar
 que es quedava així la cosa
 170 mereixen un castic gran.
 Yo que vach sentir això
 em quedí tot escuallat.
 Li diguí al chuche: «Senyor,
 175 mire'm en ulls de pietat,
 que soc un pobre y no puc
 de ningun modo pagar
 eixa multa que me imposa».
*«Hijo,¹⁶ remedio no hay,
 aunque en mi padre pasara,
 180 la pagaría y tres más».*
 Al veure estava tan terc,
 [p. 101] hu doní y en prou pesar
 de veure lo que em pasaba
 per un lladre consumat.
 185 De allí en abant ya vach fer
 un churament, però gran,
 de no achuntar-me en dingú,
 puix quedava molt amarc.
 Li ha agradat el pasache?
 190 No·m ficaren en bon fanch?¹⁷
 Y vach tindre gran fortuna
 que no se va empichorar.
 MISÈRIA: Això, perquè tu volgueses.
 Per no saber parlar clar

16. Tot i que amb aquest vocatiu sembla que Branxat dibuixa un jutge amb un cert aire condescendent, no és del tot així. De fet, en breu s'evidencia que POCARROPA ha de pagar la multa sol·licitada.

17. *Ficar algú dins el fang*: «posar-lo en una situació difícil o perillosa» (DCVB). El PCCD mostra 10 ocurrences amb 6 variants. La dita és ben viva en tot el territori lingüístic del català. https://pccd.dites.cat/p/Ficar-se_en_el_fang (recuperat al setembre de 2023).

220

195

y haver dit lo que senties.
No t'agueren fet pagar
ni tan siquiera un diner.
Com en tu varen pegar,
que eres un gran tros de macho,¹⁸
la lley te varen posar.

200

Però deixem ara asò
y tornarem a agafar
el praticó¹⁹ que teniem
en nostra *Primera part*,
que és més important que asò
y més útil donarà.

205

Però sempre he sentit dir
que en desierto predicar

[p. 102]

210

es un sermón muy perdido,²⁰
encara que res li fa.
Si el mando²¹ en mi estaguera
pronte hu faria observar.
Què li faré? No-l puc tindre...
Paciència y toquem abant:
si en este món no se tolera,

215

18. *Macho*: *matxo*, *mul*. Segons Martí Mestre, per al context que ens interessa, «nici, curt d'enteniment» (2006, p. 349).

19. Per a la RAE, *practicón -ona*, amb la següent definició: «l. m. y f. coloq. Persona diestra en una facultad, más por haberla practicado mucho que por ser muy docta en ella». En tot cas, entenem que Branxat fa servir *praticó* amb el sentit de *plàtica*, que el *DNV* defineix com a sermó curt.

20. *Que en desierto predicar es un sermón muy perdido*: *Quien predica en el desierto pierde el sermón*, que, segons el CVC, significa la pèrdua de temps que pateix un orador davant un públic no massa intel·ligent. L'expressió més recurrent per al castellà seria *es como predicar en el desierto*. Tanmateix, amb el mateix sentit, el CVC afig tres enunciats més: *Es lavar la cabeza del asno, perder la leña y el trabajo; es perder el tiempo, querer volver blanco lo prieto i quien da pan a perro ajeno, pierde el pan y pierde el perro*. El *DCVB* defineix *predicar en el desert* com a «amonestar o aconsellar a qui no vol seguir consells ni obeir amonestacions; parlar sense eficàcia». A més, l'Alcover-Moll suma un refrany més, que s'usaria en el domini lingüístic del valencià: «En la vinya del desert, qui més hi fa, més hi perd».

21. *Mando*: castellanisme, *comandament*; 'exercici de l'autoritat damunt algú'. En els vv. 211-213, als personatges els agradaria ostentar-ne autoritat, un desig que esdevé frustrat.

- en l'atre no pasaràs.²²
 Anem ara, escomensem
 per lo més particular:
 el escàndalo que donen
 220 les madames en anar
 en part de la esquena a l'ayre,
 volent elles demostrar
 que per eixa porqueria
 els hòmens més les voldran;
 225 y viuen molt enganyades.²³
 Y pregunte, qui fa cas?
 Quatre monos²⁴ que s'alegren
 sinse to ni so pecar.
 Y encara sé atra coseta
 230 molt més pesada y no està
 decent per a que se diga,
 però se u poden pensar:

22. En els vv. 216-217, Branxat suggereix la dialèctica entre les diferents justícies a les quals hom s'exposa. D'una banda, la terrenal («si en este món no se tolera») i, de l'altra, la divina («en l'atre no pasaràs»). Aquest binomi pot trobar-se en els orígens teleològics de la religió catòlica, en què sant Agustí és un dels exponents més excepcionals.

23. La insinuació a les maneres de vestir no són originals, ja en el segle XIV sant Vicent Ferrer denunciava els costums d'abillar-se d'una manera determinada, per donar peu a pecar mitjançant la temptació i/o l'avarícia: «Si algú va ben vestit, ha bells fills, etc., e diu: "Oo, bé-m va, a mi ara!", açò és temptatio humanal; mas quan menysprees l'altre que no ha açò que tu has, pecques mortalment. *Item*, de avarícia» (en l'edició de Schib, SVF, III: 32).

24. El *DCVB* i la RAE (no el *DNV* ni tampoc el *DIEC*) inclouen aquest mot per a remetre a «bonic, formós» i «l. adj. coloq. Dicho de una persona: De aspecto agradable por cierto atractivo físico, por su gracia o por su arreglo y cuidado. *De niño era bastante mono. Así van muy monas*. 2. adj. coloq. Dicho de una cosa: Bonita o agradable de aspecto, generalmente por su factura o por la manera en que está adornada. *Un vestido mono. La sala ha quedado mona*», per al segon. Tanmateix, no són aquests els sentits que usa Branxat, sinó més aviat el d'«identificar o comparar qualsevol individu' —«Quatre monos»— amb l'animal del mateix nom, per a afirmar que no hi hauria massa gent —obedient, s'entén—, que evitaria pecar. Val a dir que Martí Mestre recull l'ètim *monot* com a «persona ridícula, grotesca» (2006, p. 364), tal com també apareix al *DCVB*, però, per a «persona que fa gestos semblants als d'un simi; cast. *mono*» i, a més, «beneïtot», emprat en la comarca de l'Empordà. Per al *DNV*, en la seua 2a acceptió, *monot* seria una «persona parada, embambada».

255 Que galera se'lse pert!
 Y que les feren filar
 cada dia lliura y micha
 de un cànem ben enredrat,
 260 palos de dia y de nit
 y el menchar que anara escàs.
 Tu vories com entonces
 [p. 104] anirien més aspay
 en fer eixes picardies
 Però no s'a de donar
 265 a elles tota la culpa:
 si gastaren serietat
 els hòmens, com és molt chust,
 tiran-les de así a·llà,
 no s'atribirien elles
 270 tan siquiera a resollar,
 miran-los en gran respecte.
 Però com ells nunca hu fan,
 els porten per allà a on volen,
 fen-los fer machades grans.
 275 A fe que en mi no hu farien!
 Si no, ya poden provar:
 del trumfo que portarien
 les tiraria a rodar.
 El món està molt perdut
 280 y la rata casa al gat.²⁸
 De cada dia molt més,
 puix se queda hu pasmat
 de veure unes mocosetes²⁹

28. Tot i que no hem trobat documentada aquesta expressió, entenem que s'adreça a una situació que pot presentar-se reversa i, per tant, no esperable, com si d'un món a l'inrevés es tractara. De fet, en el v. 279 s'inclou el mot «món».

29. *Mocosetes*: diminutiu per al femení plural de *mocosa*. Segons el *DNV*, *mocós* és un «xiquet o xic, especialment, quan pretén actuar com una persona major». A més, l'al·lusió a l'infant queda suggerida en el refrany del v. 285.

285 que encara poden mamar,
 tenint les corfes al cul,³⁰
 de l'ou, que diu el refrà,
 y les veu hu per València
 [p. 105] a tot hora provocant.
 290 Un dia van apanyades,
 atres en sabata arrastrant,
 atres pareixen marqueses
 y un atre moses de ostal.
 Y de asò qui té la culpa?
 295 Els hòmens que sempre van
 fen-los monades³¹ y no
 les tiren de así allà vaix.
 Deixem asò y pasem
 a una atra cosa que y a
 300 molt reparable y també
 se havia de remediar.
 Y és el luxò que en València
 y a, com en totes parts,
 puix nunca se pot saber
 la diferència que y a
 305 entre la noble y plebeya,
 entre el marquès y artesà.³²
 Y és una cosa que pronte
 se podia remediar.

30. Segons Gargallo, *tenir encara la corfa al cul* significa 'ser infant': <http://elrefranyer.com/ref/tenir-encara-la-corfa-de-l-ou-al-cul> (recuperat a l'agost de 2023). *Caure la corfa* significa 'espavilar-se'. A més, «la corfa és la part dura i externa d'un vegetal; la noció de duresa es relaciona metafòricament amb la ignorància i la totxesa» (Martí Mestre, 2017, p. 507).

31. *Monada*: en un ús col·loquial, «gest o posat ridícul o poc natural» (*DNV*). Resulta interessant que Branxat escriga el mot sense ometre la *d* intervocàlica, tal com podria escoltar-se en un context relaxat. Definicions semblants són recollides també pel *DCVB* i el *DIEC*. També queda arrel·legada per la RAE, amb el matis «acció graciosa de los niños», en la seua 2a accepció, i «acción afectada y enfadosa, impropia de una persona adulta y formal», en la 3a.

32. Entre els vv. 301-305, Branxat posa en veu de POCARROPA la dificultat amb què hom estableix les diferències entre classes socials, concretament ací, entre nobles i plebeus.

- 310 *A lo dicho me remito,*
que asò només és parlar,
gastar la pólvora en salves³³
y debades raonar.
Alto y pase la palabra
y tots el got agafar:
- 315 [p. 106] begam y deixem-la córrer,
que a l'últim ha de parar.
Matar-se per qui no's mata
és patarata molt gran.
Cada cabró que s'aregle,
que yo ayre em sabré donar.
- 320 Però abans que me se olvide,
os volia preguntar:
Els bohuets han segut bons?
Pregunte-u a qui hacha anat,
que eixa vista no m'agrada.
- 325 POCODINERO: Ya hu sé, perquè no y a archant.³⁴
MISÈRIA: Com *nosotros perdonamos*,
asò es pot acomodar
al cuento de la rabosa,³⁵
- 330 que, no podent alcanzar
els raïms, donava escusa
que eren verds. No és veritat?
Puix moltes voltes te he vist

33. *Salve*: «Oració a la Mare de Déu que, en llatí, comença amb les paraules *Salve Regina*, i en valencià per *Déu vos salve, Reina i Mare. Cantar la salve*» (DNI). El PCCD recull fins a 18 ocurrences amb 6 variants per a l'enunciat *gastar la pólvora en salves*. En resum, «actuar amb poca eficàcia», «emparar mitjans ineficaços per a aconseguir quelcom» o «molt de soroll per a no res», entre d'altres. https://pccd.dites.cat/p/Gastar_la_p%C3%B3lvora_en_salves (recuperat a l'agost de 2023).

34. *Archant*: *argent*, 'plata, diners'.

35. Intertextualitat que ens remet al conte popular de la *Rabosa i els raïms*, que MISÈRIA resumeix en els versos següents. Com ha estudiat Rafael Beltran, hi ha tres versions valencianes de la rondalla —i una a la Franja—, en què la més antiga és la que al·ludeix al raïm verd (Beltran, 2007, p. 39). Per tant, és aquesta la versió que Branxat referencia.

- 335 sentat en los cadafals
 en una bota entre cames
 y bastant que berenar.
 Què tal dic yo? Res o puche?
 Em pareix no hu negaràs.
- POCODINERO:
 340 No senyor, veritat és.
 Però ara el temps és mal.³⁶
 [p. 107] Està hu sinse faena,
 no tenint res que menchar.
 En aquell temps li sobrava
 a hu tot per dalt lo cap
 y es gastaven les pesetes
 sempre que venia el cas.
 345 *Dar tiempo al tiempo*, que diu
 el adagi castellà.
 Però ara, diga vosté
- 350 si és a cas que li han contat
 els bohuets com han segut.
 MISÈRIA:
 Un mich entre bé y mal.
 Però, què volen que fassen,
 si el fi de ells és el pillar
 355 els *cumquibus*³⁷ y res més,
 deixan-los a tots chillant?
 Si són els caballs ruïns
 y n'í haguera que mudar.

36. En el v. 340 i seg., assistim a una mirada nostàlgica. Així, per a Branxat, el passat sol evocar una situació millor, tant econòmica com de gaudi. En tot cas, les dificultats —també les de menjar— solen ser una constant. Amb l'excepció, és clar, de les referències als àpats i a la beguda amb què molt sovint clouen els textos del beneficiat. Potser POCODINERO, fent-se servir del refrany castellà del v. 347, no vulga perdre l'esperança. Ara bé, tot coneixent la moral religiosa de l'autor, la dita li pot servir per a emetre doctrina, perquè el personatge assumisca, amb resignació i determinisme, la vida que li ha tocat viure.

37. *Cumquibus*: «Diners, recursos pecuniaris; cast. *pasta, parrné* [...] Etim.: pres del llatí CUM QUIBUS, 'amb què, amb els quals' (locució usada en el prefaci de la missa: "*cum quibus et nostras voces...*")». La RAE, a més, detalla el caràcter col·loquial, tot afegint-ne dos matisos interessants. El primer, en relació amb *hacienda, fortuna*. El segon, com a *moneda corriente*, actualment en desús: <https://dle.rae.es/cumquibus?m=form> (recuperat a l'agost de 2023).

360 Puix en esta correguda
 me digueren hagué cas
 de estar parat un gran rato
 per no haber-ne dingú ya.
 No és valenta guilopada
 a tot lo món enganyar,
 365 pillant només les pesetes
 y fent els bobos de Quart?³⁸
 [p. 108] Desenganyeu-se, fills meus,
 que el món està depravat.
 Cada hu només procura
 370 veure com atre enganyar.³⁹
Y los padres de la patria?
 Si els preguntes, què diran?
 Que no se fiquen en res,
 que hu aregla el Ospital,
 375 quedant tot de una manera
 que no saps si és negre o blanc.
 Puix anem a l'atre punt,
 que és un poc més delicat
y el fundamento de todo:
 380 que és comprar els bous barats
 y al mateix temps chovenets,
 dant a entendre els han portat
 de allà de Sierra Morena.
 Y de a on són? De la marchal!
 385 Y per a no dir mentira,
 més de la machor part, del Grau.
 Puix a fe que no és chiripa

38. Expressió sinònima de *paréixer el tonto de Quart*. El PCCD recull tres ocurrencies amb dues variants, però sense esmentar el significat. En tot cas, *bobo* és un castellanisme.

39. El mossén valencià presenta l'engany com a *modus operandi* per a tothom, cosa que concreta en els vv. 380-383, quan, d'una banda, diu que els bous de la festa són barats, tot i que els festers els fan passar per bons i, de l'altra, en els vv. 391-396, en esmentar els gossos que es mostren a les corregudes «sinse fer res en chamay».

ni ells tampoc hu negaran.
 Anem al tercer puntet
 390 que no es pot pasar per alt:
 y és els gosos que allí trahuen
 [p. 109] sinse fer res en chamay.
 Y tu saps de a on dimana
 el fer ells tals desbarats?
 395 De comprar-o y achustar-o
 lo més ruïn y barat.
 Bona Sevilla y Madrit!
 Que vachen allí a enganyar...⁴⁰
 No así, que en panses y figues
 400 enganyen als valencians.
 Devades mallen⁴¹ en ells:
 allò que voldran, faran.
 Lo que volen són entrades
 y les han tengudes grans;
 405 lo demás poc els importa.
 Però asò és calfar-se el cap
 y no traure ningun fruit.
 Lo millor és agafar
 la bota y nunca deixar-la,
 410 que tot ya s'apanyarà.
 Estic vehent que és ya nit.
 Serà presís el anar
 cada hu paca sa casa
 o a·quell puesto que voldrà.
 415 Y digues, Pocodinerò:
 Què a tu res no t'a pasat?
 POCODINERO: [p. 110] Yo no só com Pocarropa,

40. Com déiem anteriorment, Branxat posa l'atenció en l'engany. De fet, apunta perquè la peripècia es duga a terme entre els sevillans i els madrilenys, però no amb els valencians.

41. *Debades malles*: locució oracional que s'utilitzaria per «a indicar que algú s'esforça inútilment» (*DNI*). Val a dir que ni el *DIEC* ni el *DCVB* la recullen.

- 420 que es calsiga⁴² de davant
un poquet l'escapulari.⁴³
Per això li va pasar
el chasquet⁴⁴ aquell de marres,⁴⁵
que ben calent va quedar...
Però, en totes les raons,
este vi s'a de quedar?
- 425 MISÈRIA: Conte fas de que no s quede
y pregunte: Què veuràs
por última despedida?
- POCODINERO: No estava ara en lo cas.
- POCARROPA: Este no és com Pocarropa,
ha segut sempre sagaz.
- 430 MISÈRIA: Deixeu ara de disputes,
cada hu té que callar,
puix may ningun cheperut
la chepa s'a reparat.⁴⁶

42. *Calcigar*: segons el *DCVB*, «1. Posar el peu damunt una cosa, per caminar-hi o per sostenir-s'hi; cast. *pisar*. Lo rey... calcigà e correch a sa guisa e a sa volentat Nauarra, Desclot Cròn., c. 130. [...] || 2. Esclafar o pitjar una cosa amb el peu; cast. *hollar*, *pisar*, *pisotear*. Cadeq prop de la uia e fo calcigad, Hom. Org. 2 vo. Los dits mercaders... calsiguen e dampnagen les pestures, doc. a. 1386 (Hist. Sòller, III, 285). a) Esclafar el raïm amb els peus (val.); cast. *pisar*». *Calcigar* és un sinònim de *xafar* (*DNI*).

43. *Escapulari*: «Tira de tela que es col·loca de manera que penge sobre el pit i l'esquena, especialment la que forma part de certs hàbits religiosos» (*DNI*). A més, el *Diccionari normatiu valencià* també arreplega la locució verbal *xafar-se l'escapulari* per a «fracassar, algú, en una cosa de l'èxit de la qual se n'havia vanagloriat». El *DIEC* i el *DCVB* també recullen el mot.

44. *Chasquet*: *xasco*. Castellanisme. Segons el *DCVB*, «broma o engany amb què hom sorprèn algú».

45. Locució calcada a la castellana *de marras*, amb el significat «que es conocido sobradamente». A més, existeix una altra variant, concretament, *lo de marras*, que, per a un ús col·loquial, vindria a designar «despectiva o humoristicamente algo consabido por el hablante y el oyente, ahorrando la necesidad de mencionarlo explícitamente»: <https://dle.rae.es/marras> (recuperat a l'agost de 2023).

46. El *PCCD* recull un bon nombre d'ocurrències i variants amb el mot *geperut*. Ara bé, no hi presenta l'escrita per Branxat. En certa mesura, aquesta s'assembla a «ningú veu els seus defectes», que, en relació amb *geperut*, es repeteix al web dedicat a la paremiologia catalana.

- 435 POCODINERO: Yo per mi ya he concluït.
POCARROPA: Y yo també fi he donat.
MISÈRIA: Puix anem-se'n ara tots
poc a poc a descansar.
Déu me fasa que atra volta
440 nos pugam así achuntar
en manco treballs que ara
y tingam que treballar.
POCARROPA: [p. 111] Déu que l'oïxca, tio Misèria,
y que fasa nos vecham
en pesetes y salut.
445 MISÈRIA: M'a gradat el teu pensar.
Pasehu-o bé, estigau bons,
que me'n vach sinse parar.
Hasta que es tornem a veure.
450 ELS DOS: Si no así, en la eternitat.

[X]

SOLILOQUI

PRIMERA PART

O estic fora de mon puesto
o he perdut del tot el cap.
Sí, senyor, aixina és,
puix estic ben enganyat.
5 Vullc casar-me. Què tenim?
*¿Es alguna novedad?*¹
Y en una chica ben guapa
que em porte forsa de archant,
que tinga les cames grosses
10 y el anar ben arrogant.
Cafall, que chica tindré!
Yo ya estic enamorat
hasta les gaches² y vullc

1. Tal com hem vist anteriorment, se'ns fa al·lusió a la novetat amb què s'inicia l'obra. Els personatges narren diferents notícies i, d'aquesta manera, el text compleix una funció clarament comunicativa.

2. *Gacha*: castellanisme que, segons la RAE, en un ús col·loquial, significa 'lodo' o 'barro'. Pel que fa a aquest context, entenem que el personatge estaria enamorat. L'expressió emprada pot ser sinònima de la castellana *estar enamorado hasta las trancas*. Ara bé, si pensem en la variant genuïna, en diríem *estar enamorat fins a les calces*. Vegeu https://pccd.dites.cat/p/Estar_enamorat_fins_a_les_calces (recuperat a l'agost de 2023).

- [p. 112] quant en ans³ matrimoniar.
 15 Vach a traure ya els papers
 y vore si puc lograr
 una per tres⁴ y que siga
 al mateix peu de l'altar.
 Demà vach a comprar l'or
 20 y tot lo que costum y a;
 a gastar-me cent doblons⁵
 y después Déu probirà.
 El dia que aplege a ser,
 tinc que fer un eixemplar
 25 y *aquello de un non plus ultra*.⁶
 Ma casa s'a de acabar.
 Les estrenes que farà
 en la yglésia així seran:
 al senyor retor una onza,
 30 que és el que té més treball,
 a l'escolà quatre duros
 y als acòlics⁷ la mitat.
 Des de la yglésia a ma casa
 No·s parará de tirar
 35 plata y or a borbollons,
 perquè això que els demés fan
 de tirar només confits

3. *Ans*: segons el *DCVB*, adverbí, preposició i conjunció, per a expressar anterioritat. Ací: *abans*.

4. Tot i que no hem localitzat l'expressió *una per tres*, interpretem que el personatge vol dir *a l'una*, açò és, tot a un temps o, inclús, *tot d'una*, per a *enseguida* o *de sobte*.

5. *Dobló*: «moneda antiga de valor doble del de la seua unitat» (*DNI*).

6. *Plus ultra*: locució adverbial amb el significat de *más allá* (RAE). *Autoridades* explica que l'origen cal buscar-lo en la llegenda d'Hèrcules, qui escriuria dites paraules a Gibraltar, per a indicar la fi del món conegut aleshores: <https://www.rae.es/dpd/non%20plus%20ultra> (recuperat a l'agost de 2023).

7. *Acòlic*: «1. m. i f. REL. Escolà que ajuda el sacerdot en la celebració de la missa. 2. m. [ant.] REL. Ministre de l'Església catòlica que havia rebut els quatre ordes menors i que servia l'altar» (*DNI*). Ens interessa la 2a acceptió. Per al *DCVB*, *acòlic* seria «escolanet; cast. *monaguillo*».

- y algun chavo⁸ entremesclat
 [p. 113] *es para la gente pobre*
 40 o que són interessats.
 Però no yo, que tinc onzes
 y les gaste quant ve el cas.
 Voran vostés de esta feta
 deixar nomenada gran.
 45 Lo mal és que tarda molt.
 Oxalà⁹ fora demà!
 Però no pot ser. Paciència!
 Hu serà quant Déu voldrà.
 Anem a previndre-u tot,
 50 que no em pille descuidat.
 Escomensem per la nóvia,
 que és la part més principal.
 Primerament li faré,
 per a que pegue¹⁰ colp gran,
 55 una pinta de or masís
 que li prenga tot lo cap;
 la ahulla y el rascamonyo¹¹
 à de anar al consonant;
 els barquillos y la creu¹²
 60 arrere no·s quedaran,

8. *Chavo*: normativament, *xavo*, «moneda de coure, que pesava deu grams i equivalia a deu cèntims de pesseta» (*DNI*). El *DCVB* presenta més matisos: «moneda antiga que valia la meitat del quarto, o sia, l'octava part d'una peça de quatre». A més, hi recull un bon nombre de refranys amb la intenció de connotar el mot amb alguna cosa o persona de poc de valor, per exemple, *per quatre xavos* (*DCVB*).

9. *Oxalà*: *ójala*, en castellà. D'origen àrab *law xa'a l-lāh*, que significa 'si Déu vol'.

10. *Pegar*: cal entendre aquest verb en el sentit arreplegat per Martí Mestre. És a dir, com a 'impressionar' o 'copsar' (2006, p. 410). El vers emprat vindria a dir alguna cosa semblant a 'impressionar de manera notable'.

11. *Rascamonyo*: «Agulla grossa amb una cabota guarnida de perles que les llauradores valencianes es posen en els cabells, sobretot en els caragols o rodelles laterals; cast. *rascamoño*» (*DCVB*). El capellà diferencia l'*agulla* del *rascamonyo*, per molt que aquest darrer mot incloga la primera en la definició.

12. Utensilis que les dones de l'època feien servir per als cabells.

- en perles fines de conte
 y moltíssims diamans.
 El collar de cada dia
 ha de ser molt especial:
- 65 [p. 114] de perles com a cigrons;
 y pendientes també iguals.
 Cotilla¹³ de tisú¹⁴ de or,
 del millor que es trobarà,
 perquè, sent bo lo demás,
- 70 si asò no és, dirà mal.
 El mocador ha de ser
 sancer, y ha de estar bordat,
 no de cotó, sinó de or,
 sense veure's chens de blanc.
- 75 La camisa de Corunya
 bordada de dalt a baix.
 Les sinagües del mateix
 llens, en son farfalà.
 El chipó serà de seda,
- 80 del color que ella voldrà.
 Els guardapeus de igual tela,
 en puntilla de or per vaix.
 Les calses de seda, fines;
 sabates de trafalgar.¹⁵
- 85 Asò és lo que a mi me toca,

13. *Cotilla*: per al *DCVB*, «faixa ampla de tela, reforçada amb branilles, amb les quals les dones s'estrenyen el cos per deixar ben dibuixada la corba de pits i ventre; cast. *cotilla*, *corsé*». El *DIEC* també presenta aquest significat, mentre que el *DNI*, tot i que ofereix una definició semblant, prioritza la forma *corset*. La RAE, en canvi, a més d'incloure el significat de *faixa*, que defineix com una mena d'ajustador, hi afeg l'adjectiu d'ús col·loquial, per tal de referir-se a una «persona amiga de chismes y cuentos».

14. *Tisú*: «Teixit de seda entreteixit amb fils d'or o de plata, que s'usa, generalment, en ornaments litúrgics» (*DNI*). Tanmateix, no apareix ni al *DIEC* ni al *DCVB*.

15. *Trafalgar*: castellanisme, 'tela de cotó'. Segons detalla la RAE, «especie de linón ordinario». El mot ja l'arreglega Escrig al seu diccionari. Vegeu: <https://archive.org/details/diccionariovalen00escri/page/1158/mode/2up?view=theater&q=trafalgar> (recuperat al març de 2025).

lo demás ells hu faran.
 Pasem ara al conviton
 que faré, y serà gran.
 En una gran casolota
 90 [p. 115] de arroz al forn rosechat,
 quatre barcelles¹⁶ y micha
 de gransa, el més especial.
 Una sopa dolsa en trosos
 que els deixe a tots emprendats.
 95 La olla serà una cosa
 que no la habran vista els nats;
 el perol se farà a posta
 en lo poble de Alaquàs:
 com ha de haver tantes coses,
 100 és presís que siga gran.
 Primeret quatre borregos
 y dos cabasos de naps,
 dos quartos de cansalada,
 de cherevies dos camps,
 105 dos barselles de sigrons
 y de fesols atres tans;
 setse gallines ben groses
 y atres tans pabos reals;
 un sentenar de chorisos;
 110 de botifarres y blancs,¹⁷
 setce dotcenes y micha;
 pilotes com lo meu cap

16. *Barsella*: correctament, *barcella*. Segons el *DCVB*, «mesura de gra, equivalent aproximadament a la sisena part d'una quartera; cast. *barchilla*. A les Balears es divideix en sis almuds; a la regió de València, en quatre». Al bell mig del centre de València, tot just darrere de la Catedral, hi ha un carrer que rep aquest nom. Si hom es fixa en la paret que es troba tot just abans d'arribar a l'arc en direcció a la plaça de l'Arquebisbe, a més de trobar una inscripció romana, veurà dibuixada una barcella, és a dir, la forma del recipient que es feia servir per mesurar el gra.

17. *Blanc*: «Embotit que es fa de carn magra i greix del porc, i és semblant a la sobrassada, però cuit» (*DCVB*).

- y s'an de posar en elles
 lo que vacha relatant:
 115 quatre cherres de sachi,¹⁸
 [p. 116] dos caixes de sucre blanc,
 quaranta dotcenes de ous
 y pinyons quatre millars.
 El pa que es posarà en elles
 120 ha de puchar per quintals.
 El tercer plat ha de ser
 de pollastres y de galls:
 huitanta de cada espècie.
 El atre que en seguida va
 125 ha de ser de colomins
 en picadillo de carn:
 en posarem uns docens;
 y trenta capons a l'ast.
 Huit terneres sanceretes
 130 que tinguen paca el quatre any
 s'han de fer en estofado
 y com se sàpien guisar,
 vint pernils de Extremadura
 en bons pimentons guisats
 135 y no n'ha de haber poquets:
 de arrobes dos centenars.
 Después un gran pasteló¹⁹
 com la o de Sen Chuan,
con todos los requisitos
 140 que se deixen olbidats.
 [p. 117] Ansisam en abundància
 per a desempalagar.

18. *Sachi*: *sagi*, mantega, greix d'animal.

19. *Pasteló*: «Coca de pasta de farina damunt la qual es posa un sostre de trossos de pollastre o de tords o de perdius, i tot això va tapat amb una altra rotllada de la mateixa pasta de farina i es cou al forn» (Mall.). Ni el *DNV* ni el *DIEC* recullen aquest mot.

- De pa dos o tres orons²⁰
 y de vi del Pla de Quart
 145 una bota sixantena:²¹
 si'n falta, se'n portarà.
 Coques fines de Manises
 sisentes vint se'n faran.
 Bocadillos y orelletes²²
 150 en abundància n'í haurà.
 Ayguardent de proba d'oli,²³
 sopades y menchar blanc,²⁴
 fruta de totes maneres,
 resoli hasta rebentar,
 155 peladilles y confits
 a taleques²⁵ se trauran.
 Em pareix no queda més.
 Si falta, disimular,
 que no té hu el cap de bronze²⁶

20. *Orons*: forma plural d'*oró*. El *DNV* presenta dues definicions que s'adeqüen al text: «1. m. Cabàs gran, generalment més alt que ample, de forma cilíndrica o un poc panxuda, que servix per a guardar grans, llegums o figues seques. 2. m. Depòsit cilíndric o quadrangular fet de ciment, practicat en un racó de l'andana o de la cambra amb un barandat, per a guardar blat o altres grans».

21. No hem trobat el tipus de bota a què es refereix Branxat, tot i que imaginem que «sixantena» remet a la quantitat de líquid que podria arribar a contindre, és a dir, 60 cl.

22. *Orelletes*: diminutiu plural d'*orella*, en aquest context, per *orelletes de porc*. Segons el *DCVB*, «que s'estenen molt en sentit lateral, penjant als costats del cap; també se'n diu *orelles de pàmpol* (mall.) o *de ventall* (or., occ.)».

23. El *DCVB* explicita el «vi i la brisa de raïms» com a elements principals de l'aiguardent. Per tant, l'oli esmentat per Branxat no hi apareix. En tot cas, hi presenta tres tipus: l'*aiguardent de brisa*, l'*aiguardent refinat* i l'*aiguardent de matapagesos*. A la comarca dels Ports s'hi pot degustar el licor d'oli.

24. *Menchar blanc*: *menjar blanc* o, directament, *menjablanc*. «Menja dolça, composta de llet, sucre, farina d'amidó i farina d'arròs, bullit tot plegat i deixat refredar i aprendre; cast. *manjar blanco*» (*DCVB*).

25. *Taleca*: «Bossa ampla i curta, de tela basta, on es tenen o es transporten cereals, llegums o altres coses» (*DNV*).

26. *Bronze*: aliatge de coure i estany. Ara bé, fem compte que allò que Branxat vol dir és *tindre el cap dur*. De fet, hi existeix la locució adjectiva *com un bronze*, amb el significat de 'consistent' (*DNV*). El PCCD arreplega una dita semblant, *tindre el cor de bronze*, per

- 160 per a tindre-u tot a mà.
 Però esta gran prevenció
 no sé per a què la fas:
 no tinc nóvia ni dinés
 y m'estic morint de fam.
- 165 De tot lo que damunt porte,
 [p. 118] dos chavos no m donaran.
 Per la mehua bella cara
 les dones no me voldran:
 si tinguera forsa de onses,
- 170 me farien la salà.²⁷
 De una manera està el món
 que no s'a vist en chamay:
 si hu té dinés el volen,
 si no·n té, no fan ya cas.
- 175 Con que lo millor de tot
 és el no calfar-se el cap,
 treballar si y a faena
 y en res de este món pensar,
 embiar-les noramala²⁸
- 180 y que vachen a filar.²⁹
 El bon casar-se és una onza:³⁰
 tindre-la per a gastar,

a 'insensible, molt sovint, en relació amb la pena dels altres': https://pccd.dites.cat/p/Tenir_el_cor_de_bronze (recuperat a l'agost de 2023).

27. *Salà*: pensem que pot tractar-se d'un mot antic que faria referència a una oració realitzada pels musulmans i que la RAE recull com a *azalá*. En català, apareix documentada en Eiximenis, concretament, en el Primer de *Lo crestià*: «Alt sobre les mesquites criden los lurs alfaquins la çalà» (DCVB).

28. *Noramala*: expressió emprada en el domini lingüístic valencià com a reducció d'*en hora mala* (DCVB).

29. *Filar*: junt amb el verb *enviar* del vers anterior, *enviar a filar* (*a algú*), per tant, locució verbal amb el significat de «manifestar-li disgust o deixar de relacionar-s'hi» (DNI).

30. Tal com havíem assenyalat, *onza* seria una «moneda d'or que pesava una unça i valia setze duros» (DCVB), o «que valia huitanta pessetes», segons DNI, entre altres accepcions. Considerem que el sentit del vers pot significar que 'casar-se és tota una sort, tindre diners i no deutes i, per descomptat, gaudir d'una vida tranquil·la', segons llegim en els vv. 182-184.

no deure res a dingú
 y viure ben sosegat.
 185 Si tots los hòmens tingueren³¹
 este modo de pensar
 no se burlarien elles
 com hu fan a cada pas.
 Con que aixina, fadrinets,
 190 ya podeu escarmentar:
 [p. 119] embieu-les noramala
 y no-s deixeu enganyar
 de elles, que són dimonis
 y no fan més que tentar
 195 per a lograr el seu gust
 y después fer-os penar.
 Yo parle per esperiència,
 no per lo que ara he contat,
 puix tot asò ha segut chanza,³²
 200 sinó lo que em va pasar
 uns cinc o sis anys arrere,
 quant me volia casar.
 És molt llarc. Hu deixarem
 y en l'atra *Segona part*
 205 hu contaré per menut,
 per a que es queden pasmats.
 Pasen-o bé, estiguen bons
 y sempre porten dabant
 el encàrrech que els he fet,
 210 perquè si no hu ploraran.

31. En el v. 185, s'esmenta un pensament misogin, que ja s'intuïa en el v. 171 i seg., en què, segons recita el personatge, les dones només es fixarien en els hòmens benestants.

32. *Chanza*: castellanisme, per a nosaltres, *xanxa*, «cosa dita per burla o per a fer riure» (*DNV*).

[XI]

SOLILOQUI

SEGONA PART

Ya està así atra volta, amics,
el que es volia casar,
no tenint dinés ni nóvia,
[p. 120] y fea tant de aparat.¹
5 Bé se'n recorden. Vach dir²
que només era pasar
un rato content y alegre
y llevar-se mals de cap.
No és aixina? Estan vostés?³
10 Puix ara atens me estaran
y ohiran aquell pasache
que en l'atra *Primera part*
els diguí que els contaria,
quedan-se tots admirats.
15 Allà vach. Déu que m'achude

1. *Aparat*: «Allò que dona pompositat a un acte o a una cerimònia» (*DNI*). En aquests versos, Branxat evidencia l'el·lipsi temporal entre ambdues parts. De fet, ens hi insisteix en el v. 12.

2. Remet al v. 199 de la part anterior.

3. Al·lusió explícita a l'espectador, a més, amb finalitat fàtica.

y no m'atolle⁴ en lo fanch.
 Han de saver que en un poble
 de l'Orta de esta ciutat
 festechí a una certa chica,
 20 filla de pares honrrats.
 Bonica com les estreles
 y que al sol fea parar,
 blanca com un cop de neu
 y fina com un coral;
 25 un coset com una ahulla
 y molt templada en anar,
 de modo que a tots portava,
 los de per allí, torbats.
 [p. 121] Era única y la volien
 30 sos pares acomodar
 en un fadrí que tinguera
 a lo manco un bon pasar,
 perquè ella estava molt rica
 y buscaven fora igual.
 35 En aquell temps m'encontraba
 en onses⁵ a demanar,
 arrendamens a montó
 y de propina el secà.
 Yo que vach veure la cosa
 40 tenia tan bon semblant,

4. *Atollar*: aquest verb transitiu significa, segons el *DCVB*, «aturar, dins d'un fangar o clot, d'on és difícil sortir». De fet, Branxat hi afegí «fanch». Ara bé, encara que el *DCVB* arreplega l'ús d'*atollar*, o d'*atascar* per al castellà, la RAE no recull dits usos. Només presenta el verb per al context de Costa Rica, amb el sentit de 'golpear' o 'meter en un enredo'. Val a dir, però, que tampoc no apareix ni al *DNV* ni al *DIEC*.

5. Hi ha un parell de dites que inclouen *onces* que ens criden l'atenció, per ser contràries, tot i l'estructura semblant entre ambdues. La primera, *estar en punt d'onze*, com a locució adverbial que significa estar ben mudat, amb roba bona i net (*DNV*). La segona, en canvi, *estar a les onze*: «estar mal posat» (*DCVB*). Fem compte que el sentit amb què Branxat escriu *onces* tindria a veure amb la primera, perquè el personatge, en aqueix moment, se'ns presenta com a benestant.

puse manos a la obra
 y escomensí⁶ a fer listats.
 Ella no·m dia que no,
 però, per a asegurar
 45 un poquet millor la cosa,
 me'n vach anar a buscar
 a una de aquelles dones
 que acostumen a tirar
*las mangas*⁷ *con gran salero*,
 50 y dient-o per lo clar,
 de les que fan de alcabotes.
 En ella em vach encarar
 y ans de descobrir-li el pit⁸
 li oferí fer-li un regal
 55 si mamprenia la cosa
 [p. 122] en un empenyo⁹ formal.
 Ella que es va ohir això,
 va posar molt bon semblant.
 Fent ademans de contenta,
 60 me va dir: «Senyor galan,
 escomense vosté a dir,
 que allò que voldrà es farà,
 puix yo desiche servir-lo.
 Mane'm vosté en llibertat».
 65 A l'ohir estes raons

6. *Escomensí*: *comencí*, per al passat simple; *vaig començar*, per al perifràstic. El primer és, ja se sap, característic del valencià central.

7. *Tirar la manga*: segons la RAE, «pedir dinero prestado», per a un ús col·loquial en Argentina i Uruguai.

8. Al PCCD es presenten ocurrencies per a l'expressió *descobrir son pit*, que tindrien a veure amb 'manifestar l'interior'. En aqueix sentit, Martí Mestre reflexiona com hom ha establert una relació entre cor i pit, concretament per a parlar-ne de coratge (2006, p. 432).

9. *Empenyo*: segons informa el *DCVB*, es tracta d'un castellanisme inacceptable, la forma correcta hauria de ser *penyora* o *empenyorament*.

- me vach posar molt ufà,¹⁰
 content com un rosinyol¹¹
 y en lo cor ben eixamplat.
 Al mateix temps, no atinava
 70 a dir-li res, capsagrat!,¹²
 de veure lo que em pasaba,
 puix m'abia figurat
 me eixiria mal la cosa.
 Per fi em vach determinar
 75 y li parlí de este modo:
 «En regular, no sabrà
 de lo que yo porte
 entre selles dies ha,
 perquè yo bulle a una chica
 80 que m fa anar mort y penat:
 guapa sens comparació.
 Si no ma aplegue a casar
 [p. 123] en ella, pedré els menuts
 y la mort me costarà.
 85 Roseta¹³ és la que yo vulle
 y en la que els ulls he posat,
 que és filla del so Ramon
 y de malnom el Rallat.
*Me muero por sus pedazos*¹⁴
 90 y nunca he pogut lograr

10. *Ufà*: tant el *DNV* com el *DIEC* recullen el mot, tot i que ambdós prioritzen l'adjectiu *ufanós -osa*, per a «que es glorieja d'una cosa» (*DNV*) o «que fa ufana d'alguna cosa, se'n glorieja, s'hi fa veure» (*DIEC*).

11. Segons Martí Mestre, els noms dels ocells s'apliquen metafòricament tant a la inexperiència com a la frivolitat (2006, p. 480). Hom sap que el rossinyol crida l'atenció pel seu cant, cosa que ací, junt amb l'adjectiu *content*, permet a Branxat dibuixar un home feliç i inexpert.

12. *Capsagrat*: interjecció eufemística (Martí Mestre, 2006, p. 144).

13. Primera ocasió en què el personatge anomena l'estimada.

14. *Morirse alguien por los pedazos de otra persona*, segons la RAE, locució verbal d'ús col·loquial que significa 'estar molt enamorat d'una persona'.

- el parlar un rato en ella».
 A l'ohir este romans
 me digué: «No tinga pena
 que yo tot hu e de arreglar.
 95 Deixaré de ser Antònia¹⁵
 si vosté despús demà
 no logra lo que desicha.
 Ara sinse parar vach
 a parlar-li boca a boca,
 100 deixant-o tot arreglat».
 Dién-me asò apretà a córrer
 y yo me quedí esperant
la venida del Mesías,¹⁶
 y com diu aquell refrà:
 105 *quien espera, desespera*.
 Lo mateix me va pasar
 hasta que Déu ya volgué
 que ixquera de aquell mal pas.
 [p. 124] Al sendemà de matí,
 110 quant estaba yo llaurant,
 me vech de un repent¹⁷ a Antònia,
 y en un ayre molt marcial¹⁸
 me digué: «Ya està servit.
 Esta nit sinse faltar
 115 le espera a vosté Roseta,
 allà después de sopar.

15. Es tracta del nom de l'alcaavota.

16. *Esperar algúen al Mesías*: tal com estableix la RAE, «loc. verb. *Esperar a algúen que ya llegó*».

17. *De un repent*: tant el *DNV* com el *DCVB* recullen *de repent* (adv.), amb el significat de 'de sobte', i, a més, *de repent* o *en un repent*, per a *tot seguit, sense pèrdua de temps*. No obstant això, no hi apareix literalment l'expressió usada per Branxat. *Repent* no apareix recollida al *DIEC*.

18. *Marcial*: paraula recollida pel *DNV*, pel *DIEC* i pel *DCVB* per a expressar característiques que recorden els guerrers i els militars. A més, el *DCVB* fa referència a l'*aire* per tal de relacionar dites característiques amb les de les marxés: «Caminar amb aire marcial».

- Sentada estarà a la porta.
 Pase vosté que ya el vorà».

Agraït de esta fineza¹⁹
- 120 sis duros li vach donar.
 Ella se n'anà contenta
 y yo me quedí asombrat
 de veure lo que·m pasaba:
 me va costar no dinar,
- 125 només pensant en lo rato
 que tindria, recafall!
 De esta manera estiguí
 hasta la nit, aguardant.
 Un poc ans de vindre l'ora
- 130 me posí de punt en blanc;²⁰
 aní y comprí un mocador
 fet un asqua²¹ de bordat,
 per a donar-li-lo en vindre
 [p. 125] el llans de haver-se parlat.
- 135 Per últim aplegà el plaso²²
 per a mi tan desichat:
 prenguí les cames al coll²³
 y me n'aní paca allà.

19. *Fineza*: castellanisme emprat per Branxat per a expressar bondat.

20. *De punto en blanco*: dita castellana per a indicar que algú vist molt elegant. La definició amb què la RAE dota aquesta locució queda reduïda a l'àmbit militar, per a «con punteria directa». Així, l'origen de l'expressió es trobaria en contextos bèl·lics medievals, tot just, en les armes blanques dels cavallers, és a dir, afilades: https://cvc.cervantes.es/foros/leer_asunto1.asp?vCodigo=45832 (recuperat a l'agost de 2023).

21. *Asqua*: normativament, per al castellà, *ascua*, «pedazo de cualquier materia sólida y combustible que por la acción del fuego se pone incandescente y sin llama». A més, la RAE recull l'expressió *ascua de oro*, per a afirmar una «cosa que brilla y resplandece mucho». Entenem que l'autor remet a un mocador bordat i cridaner.

22. *Plaso*: castellanisme de *plazo*. Sovint, col·loquialment, es fa servir *plaç*. Ara bé, la forma normativa és *termini*.

23. *Carregar-se les cames al coll*: el PCCD presenta una vintena d'ocurrències amb sis variants. El significat és obvi, 'posar-se a caminar, anar a peu, anar caminant'. Hi ha el cas *posar-se les cames dalt es coll* per al cas balear, és clar.

- Al que a la porta apleguí,
 140 ya me estaba ella aguardant.
 Imachinen-se vostés,
 si a cas tenen en l'ull sanch,²⁴
 quin llans més tendre seria.
 Havia per a plorar!
- 145 A l' instant que ella em va veure,
 rocheta se va posar.
 Yo no seria res manco:
 la terra me va faltar.²⁵
 Com poguérem se parlàrem,
 150 dién-se coses molt grans
*que por sabidas se callan*²⁶
 y que tot lo món hu sap.
 Después que parlàrem prou
 li vach donar el regal,
 155 el qual lo aprecià moltísim
 y les gràcies me donà.
 Dos hores casi estiguérem
 allí de ferm²⁷ raonant:
 com estàbem en tant gust,
 160 [p. 126] en un instant se'n pasà;
 hasta que li paregué a ella
 deixar-o perquè era tart,
 y al sendemà per la nit

24. *Tindre sang a l'ull*: «Ésser irascible o puntós» (DCVB). Apareix documentada en *Lo Crestià*: «Alcuns hòmens maliciosos hi'a que, si conexen que sien entre persones benignes, que's fan grans gallegos, mas si veen que y haja negú que'ls tingua l'ast al foch o que haja sanch en l'ull, tantost baxen lur gatzara, Eximenis, Terç, c. 121».

25. Expressió contrària, pensem, de *posar els peus en terra*, en el sentit de 'sostindre's'. Per tant, en el v. 148, entenem que el personatge tremola en dir «la terra me va faltar», sobretot si fem esment que els versos següents expliciten la dificultat que l'un i l'altre pateixen en començar a parlar.

26. Aquesta dita castellana suggereix que algú té algun secret. De fet, hi ha un refrany del segle XVII que té com a enunciat «La mujer y el niño, solo callan lo que no han sabido»: <https://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/ficha.aspx?Par=58882&Lng=0> (recuperat a l'agost de 2023).

27. *De ferm*: tal com recull el DNV, *intensament*.

tornar-o a continuar,
 165 no fora a cas que sos pares
 la encontraren a faltar.
 Per forsa nos despedirem,
 quedan-se els dos ben amars:
 no y a més que separar-se
 170 dos que estan enamorats.
 Ella se quedà molt trista;
 yo a casa me'n vach anar.
 No sopí chens ni miqueta
 y tampoc poguí apegar
 175 els ulls en tota la nit.
 Quant en ans em vach alsar,
 armorsí molt repoquet
 y me n'aní paca el camp.
 La galvana²⁸ que tenia
 180 era hasta a on pot aplegar,
 de modo que no pensava
 en la faena en chamay.
 Els meus pares ya parlaven,
 de veure'm a mi torbat,
 185 sinse fer chens de faena
 [p. 127] y sempre tan apanyat.
 Varen entrar en recel
 y es posaren a indagar
 per quin motiu hu faria
 190 y al fi hu varen lograr.
 Saveren que festechava
 y que duya albolotat²⁹
 el poble a on estava ella,
 fen-li albadés a grapats.

28. *Galvana*: peresa (*DNI*). De fet, en el v. 222 i seg., Branxat connecta la mandra amb el pecat i, sobretot, es permet comparar novament les dones, Roseta ací, amb els dimonis, que alteren els hòmens.

29. *Albolotat*: barbarisme d'*alborotado*. Per a nosaltres, *atabalat*.

- 195 Músiques totes les nits,
 posan-me en un perill gran
 a que haguera una camorra³⁰
 y que ixquera escalibat.
 Un dia per lo matí,
 200 acabantet³¹ de armorzar,
 em va cridar el meu pare
 y en l'estudi em va ficar.
 Em va fer un gran sermó,
 però mella³² no·m causà,
 205 perquè yo lo que volia
 era a Roseta, sagrat!
 Y haguera perdut mil vides
 y en tot haguera acabat
 ans que deixar-me-la a ella.
 210 Este festech va durar
 propet de tres anys y mich,
 sempre en este temps portant
 [p. 128] la vida alegre y contenta,
 sinse vindre'm may al cap
 215 el anar a fer faena.
 Y qui era de asò causant?
 El dimoni de Roseta,
 que me fea anar torbat.
 Y lo millor de la cosa
 220 és el pago que·m donà:
 y va ser que com yo fea
 ya·lgun temps el olgazà,
 tot se va llansar a perdre

30. *Camorra*: amb un ús col·loquial, tal com apareix al *DNV* i al *DCVB*, *baralla*. El castellà també fa servir aquest mot en el mateix sentit, això sí, tot remetent a la màfia napolitana. El *DIEC* no inclou el mot.

31. *Acabantet*: acabat de fa poc.

32. *Mella*: *hacer mella* com a locució verbal per a «causar efecto en alguien la reprensión, el consejo o la súplica» (RAE). Branxat empra el verb *causar* en la línia que recull el diccionari espanyol.

- y ma casa al baix anà.³³
- 225 Els abuelos se moriren
y yo me vinguí a quedar
a la luna de València,
fet un pobre mort de fam.
Vach pedre les confianzes,
- 230 puix vehén-me tan desdichat
era molt regular que ella
de mi no fera ya cas,
y més tenín-ne ya un atre
que la estava festechant.
- 235 Però yo per a probar-o
pensí anar-me'n cap a allà,
a veure lo que faria
per a estar desenganyat.
Aixina com hu pensí
- 240 [p. 129] me ixqué el asunte de mal:
me n'aní a parlar en ella,
més, qui de vostés creurà?
Es portà en mi de tal modo
com si fora el més estrany,
- 245 dién-me no-m coneixia,
que sens ducte havia errat
la casa. Que anara en Déu.
Vehén-me yo tan afrontat,
le dixé: «Desconocida,
- 250 *más que ingrata y desleal,*
más dura que un diamante,
que el bronce y el pedernal.
¿Así me dexas en blanco,³⁴

33. *Anar al baix*: «Anar en decadència, de mal en pitjor», «decaure, minvar», entre d'altres. L'equivalent per al castellà seria: *ir de mal en peor*. Vegeu el PCCD: https://pccd.dites.cat/p/Anar_al_baix (recuperat a l'agost de 2023).

34. Fins ara, sempre que el personatge masculí ha esmentat Roseta, ha fet servir el català. Tanmateix, quan s'adreça a ella, ho fa en castellà, potser perquè Branxat l'haja pensada

- sols perquè em falta el archant?»).
- 255 Posí terra de per mich³⁵
y al mateix temps vach churar
el no creure'm de ninguna,
puix estaba molt amarc.
Este és el pago que donen
- 260 les senyoretas, cafall!
Mal rayo que les partixca,
que a mi mal no me sabrà.
Chovenets y chovenetes,
bé es podeu escarmentar
- 265 y no es fiqueu en festechos;
[p. 130] mireu lo que m'a pasat:
que volguí anar per llana
y he vengut ben trasquilat.³⁶
Y vosatros que me ohiu,
- 270 digau-me, sinse adular,
què os ha paregut de asò?³⁷

com una dona de classe social superior. Aquesta idea pren força en el v. 254, no únicament perquè siga el moment en què es torna a fer ús del valencià, sinó perquè descobrim la seua situació econòmica: «sols perquè em falta el archant?». En tot cas, per a Branxat, ella és la causant —tal com feia entendre Jaume Roig en *L'Espill*— de les desgràcies de l'estimat. En definitiva, un nou cas de misogínia que incrementa el seu missatge en el v. 261 i seg.: «*Mal rayo* que les partixca».

35. Si Branxat al·ludia a la terra per fer-nos veure com de nerviós estava el xic en conèixer Roseta, ara diu «posí terra de per mich», per a *separar-se*. En tot cas, les expressions normatives serien *posar terra de per mig* o *posar-hi terra per mig*. Aquest enunciat pot usar-se també per a *anar-se'n* (sovint, molt lluny) o, inclús, *fugir*: https://pccd.dites.cat/p/Posar_terra_de_per_mig (recuperat a l'agost de 2023).

36. *Trasquilar*: segons el *DCVB*, *tosquilar*. Per al *DNV*, *esquilar*. De fet, en cercar *tosquilar*, el diccionari valencià ens remet a *esquilar*. El *DIEC* presenta ambdós mots a partir d'entrades independents. En canvi, el *DNV* estableix que l'ús d'*esquilar* està reduït a la ramaderia. És en un ús col·loquial en què aquest verb es refereix a les persones, «tallar arran els cabells». Al PCCD trobem *anar per llana i tornar esquilat* —no *trasquilat*, que escriu Branxat—, amb el significat d'«eixir perjudicat/ada d'un assumpte sense merèixer-ho»: https://pccd.dites.cat/p/Anar_per_llana_i_tornar_esquilat (recuperat a l'agost de 2023).

37. Tal com ocorria a l'inici d'aquest soliloqui, el personatge crida l'atenció de l'espectador. Així, si en el v. 9 demanava «estan vostés?», ara ho fa respecte al parer de

No ha segut bonico el cas?
 Puix ara me n'aniré,
 chano chano reventant,
 275 a mampendre bona vida
 y nunca en elles pensar,
 que són males com les beses,³⁸
 hu an segut, són y seran.
 Pobret del que pillen elles,
 280 que el deixen ben apanyat.
 Con que, adió. Pasar-o bé
 y de tot disimular.³⁹
 Hasta atra volta que Déu
 vullga en salut nos vecham
 285 aixina com estem ara.
 Y si és a cas s'am mort ya,
 el dia que s'achuntem
 en la Vall de Chosafat.
 Fi.

la història que ha contat. Aquesta estratègia serveix per cloure l'obra sense la necessitat d'esmentar cap tipus d'àpat. És la misogínia la que caracteritza l'acomiadament, alhora que es remet a Déu com a garantia d'una vida possible més enllà de la mort.

38. *Beses*: betacisme. La forma adient seria *vesses*, plural de *vessa*. Segons el *DCVB*, «peresa, desgana de treballar, de moure's o de fer alguna cosa». L'Alcover-Moll presenta una altra accepció per a *vessa*, però, provinent de *veça*, per a referir-se a una planta lleguminosa. En tot cas, Martí Mestre defineix «males com les veses» i «més mal que les veses» com a locucions per a «ponderar la maldat d'una persona» (2017, p. 1580). A més, n'existeix un ús no pejoratiu: «ser més honrada que les veces: ésser una dona molt honrada (val.)» (*DCVB*).

39. No deixa de ser curiós que el personatge de Branxat aconselle l'audiència a *dissimular* com una actitud per a la vida.

[p. 131]
[XII]

**PESA CHIQUETA NOVA, EN UN ACTE.
MÉS S'APRÈCIEN ELS DINÉS
QUE LA SANCH Y EL PARENTESC**

De don Vicent Branxat y Alfonso
Any 1817

Actors:

TIO MIQUEL, amo de casa.

TIA ROSA, sa muller.

DON PEDRO, amo de les terres del TIO MIQUEL.

DONYA NICOLASA, sa muller.

PEP y PASQUAL, parents del TIO MIQUEL.

BALTASAR, amic del dit.

MARGARITA, sa muller.

PEPA, neboda de la TIA ROSA.

AMBRÒSIA, cosina chermana del TIO MIQUEL.

MANUELA, criada.

SEBASTIÀ, criat.

(Al alsar el teló amaneixerà el teatro de cuina a la llauradora, del millor modo composta. La TIA ROSA estarà fent el armorzar; el TIO MIQUEL, sentat al foch, en la pipa en la boca; y MANUELA, agranant.)¹

- TIO MIQUEL:² La festa³ gran ya s'acosta
y tot està molt chelat.
- TIA ROSA: Tu t'aufegues en poc aygua.⁴
A on està Rosa Bornay
5 [p. 132] ya pot callar tot lo món,
que sempre en sol n'eixirà.
A tu no et toca arreglar-o.
T'as de ficar en los camps
y cuidar dels chornalers,
10 que tot ya s'apanyarà
en lo gran favor de Déu.
- TIO MIQUEL: Bé pot vosté perdonar,
senyoreta, perquè ho dia
yo per millor.
- 15 TIA ROSA: Molt bé està.
Si vols comprar-me la burra,
molt cara t'a de costar.

1. Si a *La comedia nueva patriótica* se'ns explicitava l'alçada d'un teló, la diferència la trobem ara en la paraula «teatro». De fet, és la primera vegada que apareix aquest mot. En efecte, l'expressió exacta és la de «teatro de cuina a la llauradora», per a referir-se a l'habitació com al lloc en què esdevé l'acció.

2. MIQUEL ja havia aparegut en *De la conversació que tingueren el Tio Bernat...*, per tant, és obvi que Branxat té predilecció per repetir els noms d'alguns personatges, tal com fa també amb BALTASAR O MANUELA.

3. La festa és el motor perquè es desenvolupe l'acció, perquè els personatges del món rural contacten amb els amos, que, d'una banda, són aliens a aquest entorn —independentment, és clar, de ser els posseïdors de la terra— i, de l'altra, parlen en castellà. Si fins ara havíem trobat intromissions d'aquesta llengua en els textos valencians de Branxat, el pes del castellà ací caracteritza alguns personatges, alhora que fa que la resta use dita llengua per tal d'adreçar-se a ells. El valencià roman supeditat a la intimitat i als contextos més familiars; el castellà esdevé la llengua del poder i, per tant, és l'emprada en les esferes benestants.

4. L'autor dona veu a TIA ROSA i ho fa per a caracteritzar TIO MIQUEL, que, als ulls de la seua muller, s'atabala amb facilitat.

- 20 TIO MIQUEL: Quina burra ni quin aca?
En prop de trenta-nou anys
que portem de matrimoni,
no he pogut may recabar
que te llesves eixe cheni.
Dona'm, dona'm a armorsar
y deixem estar asò,
25 puix veix que parará en mal.⁵
No devades estàs flaca.
- TIA ROSA: Puix que tu tan gros estàs?
TIO MIQUEL: Encara que no hu estic,
30 sempre he tengut el chenal
de no replicar a res
y he segut molt estimat.
- [p. 133] És menester que les dones
se sàpien millor portar,⁶
no tan sols en sos marits
35 sinó en tots en cheneral.
- TIA ROSA: Puix que yo tan mal me porte?
Qualsevol que et sentirà
es pensarà que yo soc
de aquelles que en lo Mercat
40 venen después de les onze.⁷
Aspay, so Miquelo, aspay,

5. *Parar en mal*: segons el PCCD, equivalent literal a l'expressió castellana. El web de paremiologia, a partir del *Diccionario catalán-castellano-latino* d'Esteve, Juglà i Font, equipara l'enunciat amb el llatí *Infaustum exitum habere*.

6. Les paraules inicials de TIA ROSA serveixen per a desencadenar tota una sèrie de vituperis per part de TIO MIQUEL, que van des de les actituds fins al físic. De fet, aquesta trama no fa sinó contrastar amb el matrimoni més benestant de l'obra, el de DON PEDRO i DONYA NICOLASA. En efecte, no trobarem cap discussió que afecte la relació sentimental entre aquests personatges. Ara bé, també és cert que DONYA NICOLASA només hi intervé una única vegada.

7. Entenem que Branxat es refereix a «per voltar més tard de les onze s'ha de tenir nas de bronze», que, segons el PCCD, evoca el temps en què les latrines de la ciutat es buidaven, tot fent que la mala olor s'escampara amb facilitat i, per tant, era necessari tapar-se el nas. També podria ser que l'expressió suggerira el moment en què les prostitutes rondaven pel Mercat. En cas que siguin vàlids l'un i l'altre sentit, l'atreuiment del capellà residiria en què siga una

- 45 TIO MIQUEL: que soc muller de vosté,
y tingam la festa en pau.
Eixe cheni del dimoni
que tens, no te'l llevaràs,
y me esposas cada dia
a que fera un mal cuinat;
però ara és temps de festes
y tot se pot tolerar.
- 50 Pasem a raonar ara
de aquells que ham de convidar,
puix la festa ya sa acosta
y el temps chustet nos vindrà:
A don Pedro y sa muller,
- 55 al tio Pep y Pasqual,
Margarita y son marit
y a Pepa, del Cabanyal,
a ma cosina Ambrosieta,
que, si nos, se enucharà...
- 60 TIA ROSA: [p. 134] Y eixa dona, per a què?⁸
A que nos vinga a afrontar
tota feta un pendarajo?
No cregues la deixes entrar.
- TIO MIQUEL: Torna-li la trompa al chic,⁹

veu femenina la que enuncie dites paraules: https://pccd.dites.cat/p/Per_voltar_m%C3%A9s_tard_de_les_onze_s%27ha_de_tenir_nas_de_bronze (recuperat a l'agost de 2023).

8. És TIA ROSA qui esmenta AMBRÓSIA, cosina de TIO MIQUEL, per criticar-la i per tindre por perquè s'hi presente, com diu a continuació, «tota feta un pendarajo». No hem localitzat el significat exacte de *pendarajo* (XII, v. 62), però fem compte que no deu tractar-se de cap mot afectuós. De fet, les paraules de TIA ROSA suggereixen que la neboda no pot tindre res de positiu. També TIO MIQUEL ens fa entendre que la relació entre ambdues no és bona. Allò que importa, tal com es desprèn del títol, és el binomi diners-família; però també l'enveja, un dels set pecats capitals.

9. *Torna-li la trompa al xic*: segons el *DNV*, locució que «s'usa per a posar en relleu la cabuderia d'una persona que reincidix a voler fer una cosa o a repetir alguna cosa insistentment». El PCCD ofereix 52 ocurrences i 21 variants, i data la primera citació en 1910. Amb el text de Branxat, és clar que aquesta expressió —viva encara— té un origen anterior; de fet, la *Pesa chiqueta* és de 1817. Martí Mestre recull diferents entrades amb el

- 65 que dos dinés li ha costat.
No, senyor, no trauré fruit,
ni may esmena tindrà.
La pobreta, què t'a fet,
que nunca la pots tragar?
- 70 Puix no és la nostra parenta?
Què tens ya més que parlar?
TIA ROSA: Que siga parenta o no,
yo no la vullc al dinar.
- 75 TIO MIQUEL: *A fortiori*¹⁰ l'as de tindre,
puix ella és la mehua sanc.
Ya me'n vach a convidar-la,
que te pegue bé o mal.
En ma casa dingú mana
y allò que voldré es farà.
- 80 TIA ROSA: Ves-te'n y fes lo que vullgues.
TIO MIQUEL: Sí que hu faré, ya me'n vach.
(*Se'n va y se queden la tia ROSA y MANUELA, criada.*)
TIA ROSA: Tu acabes de sentir, Nela,¹¹
lo que el teu amo¹² ha parlat,
sinse mica de sustància?
- [p. 135]
- 85 MANUELA: Senyora, no fasa cas,
que tal volta a l'hora de ara
potser li hacha penat.

mot *trompa*, sobretot, fent una comparació entre l'instrument i el beure, tot considerant el col·loquialisme castellà d'aqueix mot per a *embriaguez* i *borrachera* (2006, p. 531). Ara bé, el text de Branxat continua amb «que dos dinés li ha costat», cosa que recorda la cançó infantil: «Torna-li la trompa al xic, / que li costa molts diners, / que li l'ha comprat son pare / i sa mare no sap res»: <http://www.canpop.org/fitxa.php?id=300> (recuperat a l'agost de 2023).

10. *A fortiori*: «amb més raó» (DNI).

11. *Nela*: acurtament de *Manuela*.

12. TIA ROSA, en relació amb la dependència de MANUELA, fa ús de la paraula *amo* per a remetre a TIO MIQUEL. De fet, més endavant dirà *ama*. L'interés rau en com el matrimoni del món rural té una serventa (valencianoparlant) que fa de confident de TIA ROSA. L'escena queda dibuixada gràcies a les entrades i eixides dels personatges. Una altra cosa és la maduresa literària de Branxat en escriure teatre, ja que l'entrada de MANUELA és una miqueta forçada, com també ho és l'eixida de TIO MIQUEL.

- 90 TIA ROSA: A mi molt poc me s'hi dona
si li vol durar dos anys.
Per això no deixaré
tots los dies de menchar,
pasechar-me y dormir bé,
que crec ell farà atre tant.
- 95 MANUELA: Així hu à de fer vosté,
y en això nunca pensar,
puix si s'aplega a morir
un atra ne buscarà.
No, senyor; pensar en viure
y al que li parega mal,
que compre cordell y es penche
y estarà ben apanyat.
- 100 TIA ROSA: M'acomoda lo que has dit.¹³
En la vida m'a agradat
que dingú es riga de mi
y ara vullc per lo pesar
fer deu hores.¹⁴ Què et pareix?
- 105 MANUELA: Y què vol vosté menchar?
TIA ROSA: Dus-me un tros de cansalada
y fica-me-la entre el pa,
y voràs com me la menche
- 110 [p. 136] a la salut del bergant.
Neleta,¹⁵ de tot asò,

13. Aquesta rèplica de TIA ROSA evidencia la complicitat entre ambdues.

14. *Fer deu hores*: «Menjada lleugera acompanyada d'una tumbola de vi, que els treballadors del camp fan devers les deu o les onze del matí per descansar de la feina i cobrar forces per a continuar-la fins a migdia (Cerdanya, Plana de Vic, Ribagorça, Pallars, Pla de Lleida, Pla d'Urgell, Cast.)» (*DCVB*). El PCCD presenta una definició semblant: «Fer un descans i menjar una bocinada els treballadors del camp, devers mitjan matí, cap a les deu o les onze»: https://pccd.dites.cat/p/Fer_deu_hores (recuperat a l'agost de 2023). Si ens hi fixem, és DONYA ROSA qui sol·licita l'esmorzar tal com abans havia fet TIO MIQUEL amb ella. Per tant, el dibuix que del personatge femení fa Branxat és clar: és ella qui menja. El «no debades estàs flaca», verbalitzat per TIO MIQUEL en el v. 26, no pot ser sinó irònic. En tot cas, se'ns evidencia la relació de TIA ROSA amb el menjar.

15. Acurtament i diminutiu de Manuela: *Manuela* > *Nela* > *Neleta*.

- 115 MANUELA: con cuidado tu de anar
a contar-o quant ell vinga,
perquè en casa no estaràs.
Senyora, vosté se burla.
Lleve-se-u vosté del cap,
que en ma vida he fet tal cosa.
- 120 TIA ROSA: Asò no és dir que hu faràs,
però no és mal el previndre-u.
Ara ves, fes el dinar,
y después se n'anirem
cap a l'orta a pasechar,
a que em pegue un poc en ayre
125 puix tinc molt calent lo cap
y és presís que me'l refresque.
A la nit quant ell vindrà,
tornarem a les cantades¹⁶
y molt més mal em farà.
- 130 MANUELA: Té vosté molta raó.
Corrent el vach a arreglar.
Ahí es queda vosté a soles.
No tinga que cabilar,
puix al cap de la chornada
135 crec que lo mateix tindrà.
Hasta después, senyora ama,
vach a arreglar-o a l'instant. (*Se'n va.*)
- [p. 137] (*La TIA ROSA es queda a soles.*)
TIA ROSA: Chesús, Chesús, quina història
ha mogut el condenat!
140 Si no u vera, no u creguera!
Y per qui ha segut, al cap?
Per un pendó de galeres¹⁷

16. No hem localitzat l'expressió *tornar a les cantades*, però n'hem trobada una que podria ser equivalent, *tornar a les cançons*. Segons el DCVB, vol dir «insistir en el mateix tema».

17. *Galera*: és clar que com a substantiu remet a un vaixell antic. Ara bé, com a adjectiu, segons el DIEC (el DNV no recull aquest ús), seria una «persona que té cura dels diversos

que nos vindria a afrontar.
 Y què diria don Pedro,
 145 ell que és en tot tan mirat?¹⁸
 Diria que tots som uns.
 No consentiré en chamay
 que sosuïxca tal cosa.
 Però, a què prevalicar?
 150 A posta perquè no vullc
 ell así la ficarà.¹⁹
 Lo millor de tot és fer
 la tonta y així provar
 si el pensament que tenia
 155 en obra l'abrà posat.²⁰
 Així que vinga, faré
 el rostro alegre y chovial
 y vorem de esta manera
 si a cas el puc conquistar.
 160 No y a remey. Ya està fet.
 Què en trauré de replicar?
 A bones serà millor
 y a males parará en mal.
 Lo primeret m'acomoda.
 165 Pose Déu sa santa mà

[p. 138]

actes d'una festa major o d'una festa de carrer». Si no anem errats, potser Branxat remeta a un terme a mitjan camí d'aquestes dues accepcions. Allò interessant és que TIA ROSA fa un retret a TIO MIQUEL, tal com ell havia fet prèviament. Ara bé, si el to que l'un i l'altre empen pot ser diferent, la tírria sembla ser compartida.

18. Als ulls de TIA ROSA, contraposició entre l'amo («és en tot mirat») i el seu marit.

19. En aquest apart, TIA ROSA evidencia que no vol que AMBRÓSIA assistisca a la festa.

20. *Posar en obra*: expressió que també es troba en castellà com a equivalent a la llatina *exequi*, tal com recullen Esteve, Juglá i Font. Vegeu https://pccd.dites.cat/p/Posar_en_obra (recuperat a l'agost de 2023). La RAE recull una variant, *poner por obra algo*, com a locució verbal amb el significat d'«emprendre-lo, darle principio». També hi ha una altra semblant al *DNV*, *per obra de*, amb el sentit de «per mitjà de l'acció de». En tot cas, el *DCVB* assenyala «*posar* (ant. *metre*) en obra o per obra: executar una cosa, donar-li realitat. *Del cor ixen totes les obres que són feïtes, primerament són pensades e pux són messes en obra*», exemple documentat a les *Homilies d'Organyà* (*DCVB*).

- y m'achude en esta empresa.
- (Yx MANUELA.)²¹
- MANUELA: Senyora, ya està el dinar.²²
- TIA ROSA: Puix anem, chiqueta, anem,
que crec que ya tinc molta fam.
- 170 MANUELA: Això és lo que és menester.
Lo demés, deixar-o estar,
que en el gran favor de Déu
les coses sa apanyaran.
Ficar-se en un matrimoni
- 175 és tonteria molt gran.
Cada dia hu estem vehent,
que ya rinyen ya fan pau.
- TIA ROSA: Tens moltíssima raó.
Nunca millor has parlat.
- 180 Però estic vehent, Neleta,
que fa un orache molt mal
y en lloc de posar-me bona
vech que vach a empichorar.
Lo millor que podem fer,
- 185 en acabant de dinar,
és repasar la memòria²³
de lo que els ham de donar,

21. Si ens trobàrem al davant d'una peça teatral més contemporània, potser llegiríem *entra* Manuela i no *ix*, assumpte que ens fa pensar en la dimensió escènica de Branxat en escriure l'obra. Amb aquesta fórmula, el capellà entén que el personatge *ix* d'allà on estava, per tal d'entrar —encara que no ho verbalitze— a l'escenari. Actualment, hi ha l'expressió *ix a escena*, sent necessari l'ús de la preposició *a*, tot just, per a indicar el moviment, el trajecte des d'una posició *a* una altra.

22. Gràcies a aquesta intervenció de MANUELA, junt amb la rèplica següent, ens adonem d'una el·lipsi temporal, marcada, sobretot, per les menjades. És a dir, des de l'esmorzar que la criada hauria preparat a les deu —*fer les deu*, comentàvem— i l'hora de dinar. Aquest *entre* temps hauria estat la solució dramàtica perquè TIA ROSA hi poguera romandre sola i, així, dur a terme l'apart i reflexionar sobre la relació amb l'home. Per tant, és entre menjades que Branxat disposa TIA ROSA a *rumiar* la seua situació.

23. Acció i paraula tenen lloc deixant a part el menjar. És a dir, no a taula parada, sinó després.

- [p. 139] el dia de la funció,
als que tindrem convidats.
190 Ya veus que don Pedro és hu
dels hòmens més delicats,
y a part de asò, que és el amo
y el deu hu més cortejar.
Per los atres no tinc pena,
perquè són al sa y al pla.
195 MANUELA: Tonta és vosté de matar-se
ni tampoc calfar-se el cap,
que havent forsa de gallines
y patos en lo corral,
200 pronte està la cosa feta
y tots quedaran ben farts.
Aquell dia li encarregue
que em deixe fer el dinar,
que no vecha dingun bulto
205 per así, que em sabrà mal.
Més m'estime fer-o a soles
que no veure'm per dabant
y darrere uns o atres.
TIA ROSA: Dona, lo que tu voldràs.
210 Si ta atrevixes a fer-o,
per això no quedarà.
Però, si yo no m'enganye,
el teu amo ha vengut ya.
En casa de Roc Polseres
215 [p. 140] ara mateix s'a ficat.
Per a res ha donat temps.
En les bragues en les mans²⁴
nos pilla, que diu el dicho.

24. *Amb les bragues en les mans*: segons el PCCD, ocurrencia variant d'*amb els trumfos a la mà*, en el sentit de 'tindre seguretat de guanyar'. Val a dir que aquest significat no ens acaba de convèncer, almenys en aquest context. De fet, entenem l'expressió com a sinònima de la castellana *con las manos en la masa*. És a dir, com una locució per a referir-se a un

264

245

TIA ROSA:

250

TIO MIQUEL:

255

260

265

[p. 142]

270

ni que el mormure, sagrat.
Allà van tots en malícia:
puto a qui es pot enganyar.
Digues, Miquelo, com és
que tan enhorn has tornat?
M'as fet estar en cuidado.
Conta'm lo que t'a pasat.
Com ya saps tu que en València
tenen el estil posat
de dinar después de dos,
y·a hu li incomoda tant,
per això quant apleguí
a l' instant me'n vach anar
a casa el senyor don Pedro,
perquè no vinguera el cas
de que se n'haguera eixit.
Com yo me la vach pensar
me va sosuir la cosa:
al que vach arribar dalt,
ya·l pillí que se n'anava.
Així que em va veure entrar,
se detingué y em va dir:²⁷
*«Tío Miguel, donde va
a estas horas por mi casa».*
Yo li diguí: *«Es de estrañar
que yo venga tan temprano.
La causante la sabrá:
y es el hacer una fiesta
en mi pueblo muy marcial,²⁸*

27. Inici d'estil directe de TIO MIQUEL, en un castellà mal parlat, per a l'encontre amb DON PEDRO.

28. Si en una ocasió anterior Branxat havia fet servir el mot *marcial* dins de l'àmbit lingüístic militar, ara l'empra en el context d'una festa, potser amb un significat més proper al que la RAE presenta per a l'adjectiu *gallardo* o *garboso*. En tot cas, ni el *DNV* ni el *DIEC* ofereixen aquesta accepció.

275 *y vengo a que su mercé,²⁹*
e igualmente los demás
de casa, me favorezcan
en comer la sopa allá.
Espero de usted el sí.
Ya ve usted mi voluntad».

280 Me preguntà que qui eren
 els que anaven a dinar.
 Yo li responguí que tots
 eren parens y amics grans,
 que no tinguera reparo,
 285 puix may l'abia causat
 en coses de tal calibre,
 que no·m fera quedar mal.
«Pues, hombre, si es eso, iré
—me respongué molt chovial—,
 290 *pues nunca he tenido genio*
de a ninguno sonrojar.
Sólo tengo de advertir
 [p. 143] *que los que vayan allá*
no me hagan cumplimientos,³⁰
 295 *pues me sabrá mucho mal.*
¿Y quando se hace la fiesta?».
 Li diguí: *«Ella se hará*
este domingo que viene».
«Pues, hombre, está cerca ya.
 300 *Con todo, no haremos falta,*
bien puede usted descansar».
«Pues, señor, si eso es,
no tenemos ya que hablar.
Usted se quede con Dios,

29. *Mercé*: *merced*. Tractament de cortesia, segons el diccionari espanyol, que «se usaba con aquellos que no tenían título o grado por donde se les debieran otros tratamientos superiores» (RAE).

30. De manera explícita, l'amo descrit per Branxat no vol ser afalagat.

305

*que me voy a combidar
a los demás que me faltan».*

Ell me va dir, enfadat:³¹

310

*«Eso no, tío Miguel,
usted hoy se ha de quedar
a comer la sopa aquí,
y si no, no voy allá».*

315

Com poguí el vach convèncer,
después que vàrem estar
pleitexan un molt gran rato,
deixant-lo molt conortat,
molt content y satisfet,
y yo me n'aní a dinar
a un bodegó perquè estava
de tanta fam clarechant.

320 [p. 144]

Acabant que vach omplir
la panxa només tal qual,
aní a fer la cercavila,³²
deixant a tots convidats.

325

Per això he vengut tan pronte,
puix si m'aguera quedat
en casa el señor Don Pedro,
de nit haguera aplegat.

330

Ya no queda més que dir
de tot lo que m'a pasat
des de que me ausentí d'así.³³

31. Si suara hem assenyalat que DON PEDRO no vol compliments, és ell qui insisteix a convidar TIO MIQUEL. Per tant, l'amo fa d'amfitrió, encara que TIO MIQUEL preferirà menjar en un bodegó.

32. *Fer la cercavila*: segons el DCVB, tot partint d'Aguiló, «passejar sense objecte, andoiar». Tanmateix, independentment d'aquest significat, TIO MIQUEL té com a objectiu convidar la gent a la festa.

33. TIO MIQUEL narra les diferents peripècies amb què s'enfronta, açò és, allò ocorregut mentre no estava en escena. Amb aquesta estratègia, tant l'espectador com la resta dels personatges assumeixen la informació al mateix temps. Per tant, Branxat desenvolupa una freqüència temporal, encara que en algunes ocasions la faça més explícita que en altres.

- Ara és precis abreviar
la cosa en gran manera,
puix el temps chustet vindrà:
veure lo que y a en casa;
335 lo que falte, Sebastià³⁴
hu portarà de València,
y asò s'a de fer a l' instant,
sinse pedre chens de temps.
- TIA ROSA: No et tingues que sofocar,
340 que *un pasito tras de otro*,³⁵
tot a son punt estarà.
Les coses que es fan de presa³⁶
sempre se solen errar.
Aspay, que dingú nos corre.
- 345 Tu, Nela, ves a agafar
tots los patos y pollastres
que encontres en lo corral.
[p. 145] En seguida que ya els tingues,
te'ls posaràs a matar.
- 350 TIO MIQUEL: Dignes, Rosa, que no ve
dinguna dona a guisar?
TIA ROSA: No, perquè m'a dit Neleta
que ella s'u vol arreglar.
No vol bultos per así,

34. El text omet una acotació per a la presència de SEBASTIÀ, un criat sense cap intervenció en tota l'obra. Ara bé, tot i que les paraules de TIA ROSA ens fan entendre la situació, deduïm que cal una acotació, ja que TIA ROSA s'adreça a ell perquè s'encarregue d'unes tasques a la ciutat: «Tu, Sebastiano, a portar / lo que falte de València». Com més va més, la teatralitat presenta una evolució dramàtica en comparació a la d'altres textos més primerencs, però, encara no és madura. La *Pesa chiqueta* s'encamina cap al sainet, tot i que ha de recórrer encara un bon trajecte. Estem al davant d'un punt teatral iniciàtic d'allò més que interessant, si fem compte que ens trobem als primers anys del XIX, tot tenint la Renaixença a tocar, i encara lluny de la renovació teatral europea que es durà a terme al segle XX, sobretot, a partir de les avantguardes.

35. *Un pasito tras de otro*: castellanisme per a expressar 'una cosa rere l'altra'.

36. Expressió sinònima de les paremiològiques *de presa i corrents* i *feina feta de pressa, mal fet*. <https://pccd.dites.cat/?mode=&cerca=cosa+presa&variant=&mostra=50> (recuperat al setembre de 2023).

268

355

TIO MIQUEL:

perquè tot hu enredraran.
M'acomoda, però vech
que et poses a molt treball.

MANUELA:

Diga'm vosté, senyor amo:
ha de plorar l'auxiliant,
sinse plorar el que penchen?

360

TIO MIQUEL:

Això no t'ú puc negar.
Si tu hu vols, no y a què fer.
Ma atenc a l'antich refrà:

«*carga con gusto no pesa*».³⁷

365

TIA ROSA:

Y és la pura veritat.
Deixem-se estar de rondalles³⁸
y anem tots a treballar,
que la festa ya s'acosta
y crec que és despús demà.³⁹

370

Tu, Miquelo, du-nos llenya.
Tu, Sebastiano, a portar
lo que falte de València.

[p. 146]

Nela y yo anirem dalt
a arreglar les demés coses,

375

però em tem que ham de pasar

37. *Carga con gusto no pesa*, per a la catalana *càrrega que plau no pesa*. A més, sinònima de *sarna con gusto no pica*. Segons el CVC, podria afegir-s'hi una rèplica, *pero mortifica*, per a indicar que l'esforç suggerit pot produir alguna cosa dolenta. Vegeu https://pcced.dites.cat/p/C%C3%A0rrega_que_plau_no_pesa i <https://go.uv.es/eUI1ObW> (recuperat al setembre de 2023).

38. *Rondalla*: ha d'entendre's com a conjunt de paraules sense massa importància, segons expressa el *DCVB* en la 2a acceptió. Aquest sentit ja apareix documentat en el *Tirant*, concretament, «sens dir tantes rondalles, e no abundar en paraules, dich com a gran traydor haeu mort a mon sobiran Rey, Tirant, c. 73»: <https://dcvb.iec.cat> (recuperat al setembre de 2023).

39. És gràcies a un vers com aquest que Branxat situa el temps dramàtic: el moment en què la festa tindrà lloc. És a dir, la projecció a la qual els personatges es dirigeixen des de l'inici, no tant mitjançant les accions, sinó amb les paraules amb què les primeres són descrites i narrades.

- estes dos nits toledanes.⁴⁰
- 380 TIO MIQUEL: Per a què és menester tant?
Demà ya vindrà Pepeta
y en algo os achudará.
Però, si yo no me enganye,
a la porta estan tocant.
Nela, ves corrent a obrir.
- MANUELA: Qui és?
- 385 BALTASAR: Neleta, chent de pau.
Obri que fa frescoreta.
- MANUELA: Oy, el tio Baltasar
y la tia Margarita!
- (*Yxen el tio BALTASAR y la tia MARGARITA.*)
- BALTASAR: Què és asò? Molt ocupats
esteu en la vostra festa!
- 390 TIO MIQUEL: Y què ham de fer, Baltasar,
si no seguir este rumbo
que de costum és posat?⁴¹
Y gràcies que només és
una volta al cap de anys!
- 395 BALTASAR: Déu que te done salut
per a que pugues tornar
a fer-la del mateix modo,
que crec serà bon senyal.
- [p. 147]
- 400 TIO MIQUEL: Y a tu que t'u deixe veure
ben ple de felicitat

40. Segons recull la RAE, amb un ús col·loquial, *noche toledana* fa referència a la nit en què hom ha estat en vigília: <https://dle.rae.es/noche#8UaPdQi> (recuperat al març de 2024). En tot cas, segons el *Vocabulario de refranes y frases proverbiales y otras fórmulas comunes de la lengua castellana...*, de Gonzalo Correas (1571-1631), l'expressió remet a «la escucha que hacían mozas necias, noche de San Juan, de la palabra primera que oían dadas las doce en la calle, pensando que con el que se nombrase se habían de casar» (1924, pp. 344-345).

41. És evident que se'ns remet a la relació entre la festivitat —qualsevol festivitat, de fet— i la tradició. En efecte, les festes en general, els seus ritus sagrats, tal com estudia Eliade, no fan sinó donar sentit al calendari cíclic (1992, p. 63). Ara bé, la festa que Branxat presenta ací és la d'homenatjar l'amo, simplement, pel costum de fer-ho.

- y en la nostra companyia.
Ara acostem-se a calfar
un poquet. *Luego después*,
se n'anirem a achudar
405 a la ama y a la criada,
que ya estaran blasfemant.⁴²
- MARGARITA: Vosatros quedeu-se ahí.
Yo me'n pucharé allà dalt
a achudar a aquelles pobres,
410 que ya tenen bon treball. (*Se'n va.*)
- BALTASAR: Ves y fes allò que vullgues,
que yo no vullc perdonar
el pegar una calfada.
Què tal, Miquelo? Què tal?
415 TIO MIQUEL: A mi me pareix molt bé.
Nosatros és enredrar
en faena de les dones.
Però em pareix que han tocat
segona volta a la porta.
(*Obrin e ixen el TIO PEP y PASQUAL, son fill.*)
- 420 TIO PEP: *Buenas noches, caballeros.*
M'alegre que rebentant⁴³
en bona salut estiguen.
Y Roseta, per a on va?
- TIO MIQUEL: [p. 148] Està dalt, arreglant coses
425 per a el dinar de demà.⁴⁴

42. Amb paraules com aquestes el capellà insisteix en com els personatges femenins —TIA ROSA i MANUELA; ama i criada, respectivament— malparlen dels masculins, en trobar-se sense la seua presència. El missatge s'estén al comportament de les dones en general, almenys tal com les entén Branxat, sempre que poètica i pensament hi coincidisquen, com sembla ser el cas.

43. *Rebentant*: tot i que la gran majoria de significats que presenta el verb tenen a veure amb *rompre, trencar, deixar-se sentir, morir* o *manifestar violentament una idea*, l'ús que fa Branxat implica el desig que el personatge sent en saludar els amics perquè gaudisquen de molta alegria. Tanmateix, no hem trobat cap accepció en aqueixa línia ni al *DNV* ni al *DIEC*, ni tampoc al *DCVB*.

44. De nou, referència temporal explícita que ens situa en relació amb la festa.

- Com à de vindre don Pedro
és presis: s'a de mirar
la cosa més seriament.
TIO PEP: M'acomoda eixe romans⁴⁵
430 y és molt chust que se'l cortege.
Oy! Adió, so Baltasar.
Y la tia Margarita?
- BALTASAR: També està ocupada dalt,
achudant a aquelles dones.
(*Tornen a tocar e ix PEPA de Cabanyal.*)⁴⁶
435 PEPA: M'alegre que estiguen bons.
Y ma tia, per a on va?
- TIO MIQUEL: Dalt està y a deixat dit
que puchares a l' instant.
- PEPA: Si no m'enganye, ya baixa:
440 m'a estalbiat el puchar.
(*Yx la TIA ROSA.*)
- TIA ROSA: Bona família y a así.
No deixaran de criar
unes molt bones gandumbes.⁴⁷
445 Tinc raó, so Baltasar?
- BALTASAR: Raó tens, però nosatros,
a què habiem de puchar?
- [p. 149] A donar pena? No és chust.
En ma vida m'a agradat

45. *Romans*: romanç, però, en un sentit figurat, com a sinònim de conversa o assumpte. El *DCVB* ja recull aquest ús en Arnau de Vilanova: «No em té de venir ab romansos, Vilanova, Obres, IV, 12» (*DCVB*).

46. L'acotació fa referència a «tornen a tocar», però, és la primera vegada que això ocorre. En tot cas, açò no lleva que un personatge haja tocat la porta abans o, inclús, puga esmentar-se que s'òbriga, tal com passava amb l'entrada de BALTASAR. Tanmateix, les observacions que duem a terme tracten de reflectir l'escriptura dramàtica, cosa que no resta mèrits a la possible posada en escena. De fet, el text presenta elements teatrals més que suficients perquè aquesta haja pogut produir-se.

47. Castellanisme d'ús col·loquial. Segons la RAE, com a adjectiu, «haragán, dejado, apático», mentre que, per al femení plural, «testículos». Fem compte que aquest darrer ús remet als testicles com a glàndules.

- 450 ficar-me allà on no-m toca.
 TIA ROSA: Lo que és molta veritat,
 que vosté és pare còmodo,⁴⁸
 y crec no s'a incomodat
 en la vida per dingú.
- 455 Puix, quin atre sacristà,
 el so Miquelo Planelles,⁴⁹
 espòs que Déu m'a donat
 per a pedre la pacència,
 la que no he tengut en chamay!
- 460 TIO MIQUEL: Ya parles masa, Roseta.
 Podies només mirar
 que estem damunt de⁵⁰ la festa
 y que y a así convidats.
 Si m'u digueres a soles,
 un poc podia pasar.
- 465 Digues, Pepa, yo no he vist
 a ton marit así entrar.
 Per quin motiu no ha vengut?
 Yo també el vach convidar.
- 470 PEPA: Ya sap vosté el seu cheni,
 que en la vida li a gradat
 estar entre complimens.
 De això no n'à de fer cas.
 [A] ell, li agrada en los amics
 anar-se'n a vora mar,
 a menchar y riure's prou.
- 475 [p. 150]
 TIO MIQUEL: Si és això, Pepeta, abant.

48. A partir de TIA ROSA, Branxat estableix un joc de paraules entre *còmodo* (castellanisme de *còmode*) i *incomodat*. Ara bé, si a la llista inicial BALTASAR apareixia com a amic de TIO MIQUEL i MARGARITA era la seua muller, ací, gràcies a la informació oferida per TIA ROSA, més aviat sembla que siga el sagristà que els va casar. De fet el joc esmentat —*còmodo* i *incomodat*—, implicaria no haver trobat cap impediment per a l'enllaç. Fem compte que els versos doten l'escena d'una lleugera comicitat.

49. Primera ocasió en què coneixem el cognom de TIO MIQUEL: Planelles.

50. *Estar damunt de*: en aquest context, 'tindre la festa a tocar'.

- Yo hu à dit perquè a ta tia
molt bé no li ha de pegar.
- 480 TIA ROSA: Què esteu raonant ahí?⁵¹
TIO MIQUEL: Me estaba Pepa cantant
el motiu que no ha vengut
son marit, y és per lo clar
no li agraden complimens,
485 sinó tindre llivertat
y broma en los seus amics.
- PEPA: No se tinga que enfadar
per això, senyora tia,
que vosté el té ben pulsats,⁵²
490 un poquet millor que yo.
- TIA ROSA: Això sí que és veritat,
però em sap mal que no estiga,
podent tindre el gust cabal.
- (*Tornen a tocar atra volta e ix la tia AMBRÒSIA.*)⁵³
- AMBRÒSIA: Alabat siga el gran Déu.
495 M'alegre que novetat⁵⁴

51. Tot i que no hi cap indicació al cos del text, aquests personatges mantenen una certa distància respecte a TIA ROSA. L'acotació escènica no impedeix que esmenten la seua posició en l'escenari, estant, com llegim, TIO MIQUEL i PEPA una mica separats de TIA ROSA, perquè puga demanar què diuen. En aquest punt, per poc que siga, uns personatges saben més que els altres, mentre que l'espectador ho coneix tot, cosa que dona pes a la comicitat suggerida, sobretot si TIA ROSA acaba per no assabentar-se de la conversa de la resta.

52. *Pulsat*: de *polsar*, verb transitiu amb el significat de 'prendre el pols a algú', però també, segons el *DCVB*, en un sentit figurat, d'«observar discretament, amb precaució».

53. En aquesta acotació, el verb *tornar* sí que té sentit. Ara bé, tal com déiem abans, una cosa és la informació que obtenim gràcies a les indicacions i, l'altra, la proporcionada pels personatges, sobretot perquè sovint les intervencions fan referència a converses amb altres amb qui intercanvien parers i comuniquen notícies. En definitiva, parlaments i rèpliques on l'acció, hi insistim, roman majoritàriament en la paraula, mentre que el lector o l'espectador només saben allò que escolten i veuen. I és d'aquesta manera en què s'estableix el pacte de la ficció. En certa mesura, i salvant les distàncies temporals, estem al davant de la mirada que, per al teatre contemporani, Sanchis Sinisterra recull d'Austin, que el porta a afirmar que dir és fer (March, 2014, p. 47).

54. L'absència de la novetat esmentada per part d'AMBRÒSIA remet a la salut del marit de PEPA. En tot cas, la notícia ens informa que continua viu.

- no y acha entre tots vosatros.
 TIA ROSA: Calle y fuixca de dabant
 y tinga més mirament.
 [p. 151] Podia considerar
 500 que y a una gran diferència...⁵⁵
 TIO MIQUEL: Tinga'm esta festa en pau.
 No dones lloc a que fasa
 lo que tinc ara en lo cap.
 505 Qui no ha tingut mirament
 eres tu. Deixa pasar
 la festa, que yo et promet
 no et tornaràs a ficar
 en camisa de once vares.
 510 A tu et toca averiguar
 faenes que són de dones.⁵⁶
 En lo demés, en chamay.
 No et penses só bolchacut⁵⁷
 y de mi t'as de burlar,
 perquè si agarre un bastó...
 515 BALTASAR: Miquelo, no tant, no tant.
 Baste un poquet per a chanza.
 TIO MIQUEL: És que plou sobre banyat,
 y esta és ya segona bolta.
 BALTASAR: Puix, vamos, ya s'a acabat.
 520 Yo me pose de per mich.

55. En aquest vers (v. 500) i en el v. 514, al ms. 661, Branxat finalitza la ratlla amb huit punts suspensius, que potser siga un senyal per a indicar una pausa major.

56. Referència explícita a les tasques domèstiques, concretament, per tal de remetre-les a les dones.

57. *Bolchacut*: augmentatiu a partir del substantiu *butxaca*. Segons el *DNV*, *ser un butxaques* significa «fer les coses de qualsevol manera, amb negligència». Tot i que el *DCVB* sí que presenta diferents usos amb valor d'intensitat, no recull aquesta locució, com tampoc ho fa el *DIEC*. En canvi, per a *bolchaques*, Martí Mestre esmenta que el seu ús s'aplica a l'home que es deixa dominar per la muller. Un exemple recollit d'Escalante seria: «—Si ell no fora un calsonassos... / —Calsonassos. No diu mal! / Bolchaques de pa florit / li diuen en lo veïnab». En tot cas, entre les diferents mostres documentades per Martí Mestre hi trobem *bolchacotes*, per a un «home fluix de caràcter» (2006, p. 91).

- TIO MIQUEL: No m pareix quedaré mal.
Puix basta que tu te empenyes.
Tu, Ambròsia, pucha-te'n dalt.
Encara que ella te diga,
525 no respongues en chamay.
- AMBRÒSIA: [p. 152] Allò que vullgues faré,
que Déu per mi ya tornarà (*Se'n va.*)
- TIO MIQUEL: Esteu tots a la talaya,⁵⁸
que em pareix no tardarà
530 a vindre el senyor Don Pedro,
puix les huit ya habran tocat.⁵⁹
Però, si yo no me enganye,
a la porta s'a parat
coche, calesa o tartana.
- 535 Nela, ves sinse tardar
y veches si són els amos
y avisa-nos a l' instant.
- (*Yx corrent MANUELA.*)
- MANUELA: Sí, senyor, els amos són,
y se estan allí esperant.
- 540 TIO MIQUEL: Du una cadira, Neleta,
per a poder abaixar.
- MANUELA: Así està ya la cadira.
- TIO MIQUEL: Puix, anem, porta-la allà.
Quando quiera usted, señor,
empezarán a baxar.
- 545 DON PEDRO: *Yo, por mi, a la vela⁶⁰ estoy.*
Los demás ya seguirán.

58. *Talaya*: *talaia*. Segons el *DNV*, la locució verbal *estar a la talaia* (*d'alguna cosa*) significa «tindre'n compte, vigilar-la».

59. De nou, referència temporal per tal de situar l'espectador, tant pel que fa al temps com pel que fa a l'acció dramàtica.

60. *A la vela*: locució adverbial castellana que expressa que hom està a punt. De fet, la *RAE* la defineix així: «Con la prevención o disposición necesarias para algún fin».

(*Van baxando y salen, DON PEDRO, DOÑA NICOLASA, acompañados de todos, y estando en la entrada de la casa, se sientan.*)⁶¹

- TIO MIQUEL: *Tomen ustedes asiento,
que cansados estarán.*
[p. 153]
- 550 DON PEDRO: *Lo estamos, tío Miguel,
y eso que lexos no está.
Como está el camino malo,
le hace a uno cansar más.
Al caballo del Retiro
555 son capaces de amolar⁶²
los tumbos de la tartana.⁶³
Pero dexando esto estar,
celebraré que no haya
en ustedes novedad.*
- 560 TODOS: *A servir a sus mercedes
estamos dispuestos ya.*
- DON PEDRO: *Agradesco la fineza,
y de mí pueden contar
un seguro servidor:
565 Yo no voy con falsedad.*
- TIO MIQUEL: *Usted se burla, señor.
Ninguno ha pensado en tal,
pues muy al contrario ha sido.*
- DON PEDRO: *Diga, Miguel, ¿donde está*

61. Si ja havíem advertit l'ús del castellà en els personatges benestants, també aquesta llengua apareix en l'acotació.

62. *Amolar*: verb transitiu per a «sacar corte o punta a un arma o instrumento en la muela». La RAE recull dos significats interessants. El primer, per a *adelgazar* o *enflaquecer*; el segon, per a un ús col·loquial: *fastidiar*, *molestar con pertinacia*. És evident que Branxat suggereix les dificultats que el carruatge pateix per tal d'arribar al seu destí. En resum, les diferències entre la ruralitat i la ciutat s'apliquen també a les vies de comunicació.

63. *Tartana*: mot femení per a remetre a «carruaje con cubierta abovedada y asientos laterales, por lo común de dos ruedas y con limonera» (RAE). El *DNV* presenta una definició semblant i explícita que seria de tipus lleuger i amb dues rodes, cosa que també fa el *DIEC*, en la 2a accepció. No obstant això, la 1a del *DCVB* (i també la del *DIEC*) defineix *tartana* com una «embarcació petita, d'un sol pal i de vela llatina, baixa de popa i de proa». En tot cas, és clar que estem al davant d'un castellanisme.

- 570 *la tía Rosa, su esposa?*
TIO MIQUEL: *Por arriba creo irá
componiendo los manjares
y como ella es tan formal
todo lo quiere tener
al punto del mercolat.*⁶⁴
- 575 DON PEDRO: *Malo me save que tenga
tan grande incomodidad.*
TIO MIQUEL: [p. 154] *Siento que usted diga eso.
Me ha pegado muy mal.*
- 580 *Conforme son los suetos,
así se deven tratar,
y a más, ustedes son amos
que es otro grano de sal.*⁶⁵
- DON PEDRO: *Es verdad. Pero yo siempre
585 he tenido un natural
de nunca ser soberbio;
humilde a más y no más.
Varios suetos conosco
de muy diverso pensar
590 hinchados como una bota,
y para hacerlos hablar
es menester agujijones.*⁶⁶

64. *Mercolat*: mot no recollit al *DNV* ni al *DIEC* ni al *DCVB*. No obstant això, a partir d'Eduard Escalante, Martí Mestre n'ofereix un parell de definicions. La primera per a «vi bo, de qualitat». La segona, per a un ús figurat, que parteix de la dolçor del vi per a dir que tot està enllestit (2006, p. 355). En tot cas, el *DNV* recull *melcolat* com a una «espècie de xarop».

65. *Con su grano de sal*: locució adverbial que, segons la RAE, serveix per a tractar i governar algú en moments difícils: «Dicho de tratarse y gobernarse, especialmente un punto arduo y delicado: Con prudencia, madurez y reflexión». Ara bé, si, d'una banda, DON PEDRO admet ser l'amo, de l'altra, defuig la supèrbia. El dibuix que de l'amo fa Branxat incideix en algunes característiques que ens són conegudes. En efecte, en el passatge en què TIO MIQUEL visitava València, DON PEDRO es presentava afalagador cap al subordinat.

66. És evident que, amb *agujijones*, DON PEDRO remet a la violència. *Autoridades*, tot esmentant la relació d'aquest mot i la punxa de les abelles, hi afeg un parell d'exemples en què remet a les armes i als vassalls: «Por esto las abejas eligen un Rey sin agujijón: porque no ha menester armas quien ha de ser amado de sus vassallos. ESPIN. Escuder. fol. 15.

- 595 *Nunca he podido tragar
a esa clase de suetos.
Si llegase a mandar,
bien compuestos quedarían.*
- BALTASAR: *Eso suele dimanar
de tener poca crianza.
Pero, dexando esto estar,
quisiéramos nos contase⁶⁷
aquello que en la ciudad
hubiese sobre noticias.*
- 600 DON PEDRO: *Tocante a particular,
no ocurre ninguna cosa.
Hay diversa variedad.
Aquí traygo la Gasete⁶⁸
Veremos lo que dirá.
Quando subí en la tartana,
acababa de llegar
el cartero y la traía.
No me burlo, aquí está ya.
Pongan ustedes ohido
un rato y se leerá.*
- 605 [p. 155]
- 610 TIO MIQUEL: *Quando quiera su mersé.
Por nosotros puede ya.*
- 615

Las abéjas pican à su gusto; pero dexan el aguijón y la vida»: <https://apps2.rae.es/DA.html> (recuperat al setembre de 2023).

67. Les demandes de notícies són una constant. En aquest cas, és BALTASAR qui pregunta a DON PEDRO per la situació de la ciutat, cosa que permet que l'amo diga que porta un periòdic. Per tant, els quefers —la comunicació, en general— són recurrents, ja que és així com Branxat sol organitzar les trames. A diferència d'altres obres del mossèn valencià, la premsa té ací un pes ben notable. Es presenta com a document que, en un mateix nivell, informa tant els personatges com els possibles espectadors de l'obra.

68. Referència explícita al periòdic.

(Lee.) *Berlín, 25 de mayo. Si dice por muy cierto haberse trabado un terrible choque entre los naturales de esta y los dinamarqueses. Veremos el resultado, etcétera. Representa:*⁶⁹

Esto no tiene substancia.

620 *Veamos si lo demás
está por el mismo estilo.*

(Lee.) *Ebesdorf, 26 de mayo. Se han empleado en reparar los puentes (los de la rompedura del 22) todo el día 23, la noche del 23 al 24 y todo el día 24. Al rayar del día 25, estaban ya habilitados, etcétera.*

625 *Westfalia: Magdeburgo, 16 de mayo. El señor general gobernador de esta ciudad está dando todas las disposiciones necesarias para mantener la tranquilidad y aquietar los ánimos, etcétera.*

630 *España: Madrid, 25 de mayo. El 3 de los corrientes falleció en esta corte, a los 106 años de edad, el excelentísimo señor don Juan [p. 156] de Peñaflores,⁷⁰ caballero del hábito de Santiago, conde del Pino Ancho y marqués del Caño, varón insigne en letras y armas, etcétera.*

635 *(Representa.) Todo va por un igual,
aunque me he dexado mucho.
Y ahora, por rematar,
leamos esto que queda.*

640 *(Lee.) Se emplaza dentro del preciso término de quatro meses para fuera de España y tres para dentro a la persona que tenga derecho a la herencia de don Anselmo de Mendoza, brigadier de los reales éércitos, natural del lugar de Moncada, en el Reyno de València, que*

69. El mot *representa* resulta interessant, atés que es tracta d'una obra teatral. A més, la paraula apareix en una acotació, cosa que, d'una banda, augmenta la teatralitat de la lectura duta a terme per l'amo i, de l'altra, la distingeix de l'actuació. Per tant, el «representa» implica que el personatge *abandone* el text, però, per tal d'interpretar-lo, encara que lectura i actuació siguin ja una mateixa cosa.

70. Tot i que Branxat esmenta, entenem, el comtat de la Casa «Peñaflores», títol nobiliari creat per Felip IV, no ens quadren les dades en relació amb l'existència d'un don Juan traspassat a 106 anys. És clar que també hi va existir el marquesat de «Peñaflores», però, tot i així, les dades que l'autor ofereix al seu text tampoc no ens coincideixen.

falleció en el Perú, a 29 de enero de este año, para que acuda a la
 645 escribanía de don Luis María Ortega, escribano real de esta corte,
 donde, manifestando los papeles de su pertinencia se le entregará los
 bienes pertenecientes a la testamentaría del citado don Anselmo.
 Consta su herencia de 40.000 & pesos fuertes en metálico, sin contar
 los bienes raíces que se le darán de manifiesto al interesado o
 interesada.

650 [p. 157] (Representa.) ¡Y qué suspensos están!

Mucha novedad ha hecho.

TIO MIQUEL: Señor Don Pedro, es verdad,
 no sé lo que por mi pasa.

DON PEDRO: Dígalo usted y se sabrá.

655 TIO MIQUEL: Es ponderar lo contento
 y placentero que está
 mi corazón al oír
 la cosa tan singular
 que acaba usted de leer,
 660 no teniendo que dudar
 que aquella que usted ve allí
 es la heredera formal
 del difunto don Anselmo,
 no habiendo ninguna más
 665 sobrina que se le oponga,
 pues por línea sanguínea
 le compete aquese derecho,
 siendo en todo natural.

670 El citado don Anselmo
 nunca se quiso casar;
 con que, muriendo soltero,
 segura entra a heredar
 Ambrosia, mi prima hermana.
 ¿Es verdad, chica, es verdad?
 675 ¿No es hermano de tu padre?

AMBRÓSIA: Sí, no lo puedo negar.

DON PEDRO: Pues no está mala la burla.

¡Buen pedacito de pan

- [p. 158]
- 680 *tiene usted a la vegez!
Ahora sí que le harán
toditos la rendibú.⁷¹*
- AMBRÒSIA: *En eso se quedarán.
Yo ya sé lo que da el mundo.
Siempre hacen la salá*
- 685 *A-quel que tiene cumquibus,
y le tiran de aquí a allá
al pobre que no los tiene.
No sé si me entenderá
alguno de mis oyentes.*
- 690 TIO MIQUEL: *Ambròsia, déxalo estar;
que Dios ya ha vuelto por ti.
Ahora, no más pensar
en comer y beber bien,
en dormir y pasear;*
- 695 *en darle gracias a Dios
de que se ha dignado dar
lo que tu nunca pensabas.*
- AMBRÒSIA: *Miguel, es mucha verdad.
Grandes bueltas dan las cosas.*
- 700 *¿Quien se había de pensar
que mi tío don Anselmo
se le había de encontrar
una hermosura como esa,
y en mí había de parar?*
- 705 DON PEDRO: *Pues por eso es menester
nunca en Dios desconfiar:
Dexar que corran las cosas,
que ellas vendrán a parar
donde tienen su destino.*
- [p. 159]
- 710 *Creo que en mal no saldrán,*

71. *Rendibú*: gal·licisme de *rendez-vous*. A hores d'ara, encara recollit per la RAE per a «acatamiento, agasajo que se hace a alguien, por lo general con la intención de adularlo».

*pues aquel que las gobierna
ni ha errado ni puede errar.*

(Sale MANUELA.)

- MANUELA: *Señor, ya está la comida.*
- 715 TIO MIQUEL: *Pues vamos, que ya estarán
sus mercedes desmayados.*
- DON PEDRO: *Un poquito, porque y a
algunas horas que estamos
sin comer. Razón será
que tomemos alimento.*
- 720 TIO MIQUEL: *Todo preparado está.
Quando quiera su mercé.*
- DONYA. NICOLASA: *Por mí, vamos sin tardar.
Celebremos las funciones.
La una digna de admirar
por ser un caso muy raro
y una gran casualidad.⁷²
La otra no es tanto, porque
es de mucha antigüedad.*
- 725 TIO MIQUEL: *Tiene usted razón, señora.
Pasemos a celebrar
de una via dos mandados,
el portento singular
en muchos años no visto.*
- 730 DON PEDRO: *Doña Ambrosia, ¿donde está?*
- 735 AMBRÓSIA: *Aquí estoy para servirlo.
[p. 160] Ahora y siempre estará
esta humilde servidora
disponida a su mandar
no tan sólo la persona,
sino todo lo demás.*
- 740 DON PEDRO: *¿Para qué tanto, señora,
hoy me quiere usted honrrar?*

72. Aquest vers apareix escrit damunt el següent: *La otra no es tanto, porque.*

- TIO MIQUEL: *Señor Don Pedro, a comer,
que ya enfriado estará.*
- 745 DON PEDRO: *Yo ya voy sin detenerme,
los demás ya seguirán. (Váse.)*
- TIO MIQUEL: *Con todos hablo, señores:
si algú vol vindre a dinar,
entre y no tinga vergonya,
750 que per a tots n'i haurà.
No se pensen que els llaurons
hu fan com els valensians,
que prometen y no donen
y es pensen fer favor gran.*
- 755 *Y así sa acaba la pesa:
en ella habran reparat
que s'aprècien els dinés
molt més que la pròpia sanch.
Y ara demane el perdó
760 dels errors que han encontrat.
Fi.*

[p. 161]
[XIII]

CONVERSASIÓ
QUE TINGUEREN TOFOLET, DEL LLOC DE RUSAFA,
Y TONET, LLAURADOR, CRIAT DE UNA CASA DE ESTA CIUTAT,
SOBRE LA FUNCIO DE TIRAR UNA BOLA EN LOS CARAFALS,
EN LO DIA 28 DE SETEMBRE DE ESTE PRESENT
ANY DEL SENYOR 1817

De don Vicent Branxat y Alfonso
Any 1817

	TOFOLET:	Què fas, Tonet, per así? Ara vens de pasechar? Que no me tornes resposta? <i>¿Estás mudo, cap sagrat?</i>
5	TONET:	Calla, calla, Tofolet, ¹ que estic moltísim pasmat de veure lo que han segut els espanyols y seran: estuche ² de moneries

1. Ús de diminutius, característics del valencià central i del conjunt del domini lingüístic del català occidental.

2. *Estuche*: castellanisme d'*estoig*. La RAE recull *ser alguien un estuche*, una locució verbal emprada que en un ús col·loquial significa 'tindre habilitat per a fer coses diferents'.

- 10 des de els peus hasta lo cap.
 TOFOLET: Ara te'n recordes tu?
 Ya és molt antich eyxe mal,
 y lo que és pichor de tot:
 que remey no n' i haurà.
- 15 Si els antichs resusitaren,³
 se quedarien pasmats
 de veure la chent de ara
 [p. 162] fets uns monos consumats,
 vestits a lo bolantí,⁴
- 20 en més gallardets posats
 que una festa de carrer.
 Elles també són igual,
porque estaría mal hecho,
 no anar a lo estravagant.
- 25 Les unes porten la bolsa,
 per no dir la machor part,
 semechant als peluqueros
 quant anaven anys pasats
 a pentinar a les cases.
- 30 Atres, escandalisant,
 amostrant esquena y pits;
 les atres, al meu pensar,
 només porten la basquinya⁵
 y camisa a tot tirar.

Pel context literari, s'entén que dita habilitat és vista pejorativament, cosa que deixa els espanyols en mal lloc per no conservar la tradició.

3. Una vegada més, als ulls de Branxat, oposició entre un passat gloriós i l'actualitat.

4. *Bolantí: volantí*. El beneficiat fa referència als *volants* tèxtils, a les teles plisades amb què es pot adornar un vestit. Tal com llegim als versos següents, la crítica a la moda esdevé present.

5. *Basquinya*: segons el *DNV*, «Falda de merino negre que portaven les dones en dies de festa». El *DCVB* recull la paraula amb una definició idèntica. A més, detalla *basquiña* per al castellà, que, segons la *RAE*, seria la «saya que usaban las mujeres sobre la ropa para salir a la calle, y que actualmente se utiliza como complemento de algunos trajes regionales». El *DIEC* no recull el mot.

35 Y después volen collites...
 Un *mal rayo* es donarà
 el Senyor, que pronte els mate.
 Y tot asò, per què hu fan?
 Per a anar a lo estrancher,
 40 com el país és pecat.
 També estic de llunt vehent
 y crec que no tardarà
 el que ya no serà moda
 el parlar en castellà:
 45 [p. 163] la hu parlarà en tudesc,
 l'atre en francès o alemà,
 l'atre en grec o a lo moruno
 y al fi ningú se entendrà.
 Sosuïrà com Babel,
 50 segons am sentit contar.
 Molt abatut està el món
 y mudat de dalt a baix.
 Però anem a lo que importa
 y deixem-se-u asò estar.
 55 M'as de dir, esta vesprada,
 en quins puestos has estat?
 TONET: Vaig a complaure't el gust,
 posa atenció y hu sabràs.
 Puix senyor, este matí,
 60 quant vach anar a comprar
 per a la casa que estic,
 viu un paperot posat
 al cantó del carrer Nou.
 Mogut de curiositat
 65 m'acostí a veure lo que era
 y vach veure allí pintat
 una bola molt bonica
 en ademà de puchar,
 pintada de molts colors
 70 y tenia vaix penchant

[p. 164]

75 una barca chicoteta,
dos banderes als costats,
pintades totes de groc.
A este temps un astudiant
estava també mirant-o
y li vach dir: «So chermà,
vosté em dirà què és això?».
«Albercoc, no hu veu pintat?».
Enfadat me respongué.
80 «Ya hu vech, senyor astudiant.⁶
Si a cas l'a agraviat, perdone,
crega que m'a sabut mal».
Entonces me respongué:
«És molta barbaritat
85 fer preguntes d'eixe modo.
Puix vamos, què li farà?».
Li responguí molt mollet:
«Confese som animals
*desde la cruz a la fecha.*⁷
90 Ara ha de pendre el treball
de explicar-me-u per menut,
que después ya conte fas
de donar-li alguna cosa,
puix en chamay m'a gradat
95 que me fassen res debades».
Al sentir este romans
se posà molt alegret
y paca mi es va chirar.
[p. 165]
100 Em digué: «Vach a explicar-li-u.
Pose'm atenció un instant.
Lo primeret que ahí diu

6. Si en *De la conversació que tingueren el tio Bernat...* BERNAT remetia a un estudiant, ara és TONET qui ho fa. El diàleg i l'estil directe informen sobre un cartell. A més, tal com DON PEDRO llegia en la *Pesa chiqueta*, se'ns presenta, novament, l'acte de lectura.

7. *De la cruz a la fecha*: locució adverbial per a «desde el principio hasta el fin» (RAE).

- en lletres com lo meu cap
 és que es fa saber al públic
 lo que s'a d'eyxecutar
 105 esta vesprada a les quatre
 y micha en los carafals.⁸
 Qui és el autor de la bola,⁹
 la grandària y també el gas
 que li han de posar dins de ella.
 110 Después, lo que ha de muntar,
 segons la graduació.
 Ans de asò diu que y aurà
 una gran cordà y castell.
 Asò se eyxecutarà
 115 al so de una gran música
 que en son puesto ya estará
 posada per a el intent.
 La entrada és a dos reals
 de velló; y si a cas vol
 120 estar en comoditat,
 prenint alguna cadira,
 un doble li costarà.
 Asò és lo que el paper diu,
ni dice menos ni más.
 125 [p. 166] Ya queda vosté servit.
 Té vosté res que manar?».
 «Sols el servir-lo, y ahí té
 asò per a refrescar».
 Vach tirar mà a la bolchaca
 130 y li doní deu reals
 y estos eren de velló.
 TOFOLET: Tonet y quant franc estàs!

8. Com en altres ocasions, remissió explícita a la temporalitat.

9. Per *bola*, Branxat remet a *petard*, en què el *gas* del vers següent és el fluid produït per la pólvora.

- Volguera saber llechir¹⁰
 y anar sempre al teu costat
 135 per a en vindre la ocasió
 saber-la molt bé lograr.
 Encara que yo no estranye
 la tehua garbositat,
 una estant dins de València
 140 y atra en la casa que estàs,
 que allí y a diner a bondó.¹¹
 Bona diferència va
 de mi, que soc un pobret!
 TONET: Heu, yo encara no t'amprat¹²
 145 ninguna cosa en ma vida,
 no me tingues que plorar!
 TOFOLET: Y que si hagueres de menester
 en este mateix instant
 una onza, bé podia
 150 favorir-te sinse anar
 [p. 167] a ma casa y remèdiar-te.
 No te penses que és engany.
 TONET: *Se agradece la fineza,*
 com si la tinguera ya.
 155 TOFOLET: Això és en calma, Tonet.
 Bé te pots arromangar,¹³
 que si em vols comprar la burra
 molt cara t'a de costar.
 Tornem ara a lo que estàvem
 160 y proseguix en contar

10. És gràcies a aquest vers que el nom de TOFOLET cobra més sentit.

11. *A bondó*: locució adverbial per a *en abundància* (*DNV* i *DIEC*).

12. *Amprat*: participi d'*amprar*, en el sentit de «prendre prestada (alguna cosa)» o «obindre (per a si)» (*DNV*).

13. Com a verb a pronominal i amb un ús col·loquial, «posar-se amb decisió a fer una faena» (*DNV*). *Autoridades* (*Tomo 1*) recull *arremangar*, però, com a transitiu, per a «recoger las mangas hácia arriba la mugér ò el hombre para poder trabajar y hacer sus haciendas con mas liberalidad, limpieza y aséo».

- el pasache de la bola,
 que crec que molt bo estarà.
 A presa, que es fa de nit¹⁴
 y tancaran el portal.
- 165 TONET: Ya te'n recordes diguí
 lo que al bo de l'astudiant
 li doní per arguïlando.
 En seguida aní a comprar
 les coses que me faltaven
- 170 y a casa me'n vach anar.
 Busquí una bona ocasió
 de què fera bon semblant
 el meu amo per a dir-li
 si me deixaria anar
- 175 a veure la gran funció.
 Com hu pensí, hu vach lograr:
 Me va donar la llicència
 y acabantet de dinar,
 [p. 168] me posí terné¹⁵ com veus
- 180 y me'n vach vindre a buscar
 puesto bo y acomedit,
 puix no volia, pagant,
 estar de mala manera.
- 185 Un·hora¹⁶ estiguí esperant
 a que obriren les portetes:
 ya me se n'anava anant
 la paciència a tota presa,
 que en mi era molt de admirar.
 Però al fi ya aplegà la hora

14. De nou, remissió a la freqüència temporal.

15. *Terné*: entenem que es tracta de l'adjectiu castellà *terne*, que, segons la RAE, en un ús col·loquial, significa «que se jacta de valiente o de guapo» o, inclús, «perseverante, obstinado» i «fuerte, tieso, robusto de salud».

16. *Un hora*: una hora. Branxat trasllada a l'escriptura l'elisió de la vocal recomanable en la pronúncia.

190 de què yo poguera entrar.
 Doní ma micha peseta
 y me'n puchí paca dalt.
 Acabant que ya estiguí
 molt quietet y sosegat,
 195 me chirí paca la plaza
 a veure si el astudiant
 se havia burlat de mi.
 No senyor, pint¹⁷ y parat.
 Sinse haver ni més ni manco
 200 de com hu va relatar.
 Les hores me pareixien
 millions de sigles, sagrat!
 [p. 169] De veure no escomensaben,
 no'm paraba de chingar,
 205 de quant en quant, per si estava
 en lo palco el machistrat.
 Per a no pensar en res,
 vach comprar que berenar,
 que varen ser dos cocots¹⁸
 210 y vi que no pot faltar.
 M'u menchí a mon plaer,
 ben fresc y ben regalat,¹⁹
 mirant com la chent entrava
 y s'anava acomodant.
 215 Heu, no et penses que era molta!
 Només va ser un tal qual.
 La sombra estava molt clara,
 en lo sol poc va faltar
 a omplir-se, com és sabut,

17. *Pint*: *pinto*, adjectiu castellà en desús. Tal com prescriu el *Diccionario de la lengua española*, s'aplica en animals i coses per a afirmar que tenen diferents colors.

18. *Cocot*: segons el *DCVB*, «espècie de panada de farina farcida de peix —especialment tonyina—, carn i tomata frita (Val., Alcoi); cast. *pastel de pescado*».

19. *Regalat*: *a la regalada, regaladament*, «que està [...] ple de comoditats» (*DNV*).

- 220 per anar molt més barat.
Les cadires, casi totes,
des de la naya²⁰ de baix;
de la de dalt ne faltaren.
- 225 No senyor, fon regular
la entrada, perquè la chent
disfruta de poc archant,
per lo molt que va sufrir
en los malditos gabaigs.
- 230 [p. 170] Per fi va aplegar la hora
de que es fera el pa rallat,
puix no mereix atre nom.
Feu la senya el machistrat
y escomensaren els fochs,
els que foren molt fatals.
- 235 La cordà, molt chicoteta,
però no y a què estranyar:
conforme el ase, l'albarda,
que diu el antich refrà.
- 240 Com era la entrada curta,
la funció ha segut igual.
Después que ya s'acabaren,
va entrar el manipulant
a fer la gran cagerada,
pengan-se el gran guilopàs²¹
- 245 que nunca habiem²² sentit
campanes o per a cas
s'abriem criat en montes
o en les Yndies Orientals.
Escomensà sa faena,

20. *Naya: naia*. Tal com recullen l'Alcover-Moll, el *DNV* i el *DIEC*, «passadis porticat». De fet, el *DCVB* agafa aquest mot del *Tirant*, concretament, del capítol XLVIII: «Havia entorn *nayes* hon se mostrauen àngels vestits de blanch». La cursiva és nostra.

21. És obvi que, amb el «gran guilopàs», Branxat parla de Napoleó.

22. A l'original, *habien*.

294

250

que fon posar-li lo gas.
La bola estava penchada
de una corda molt tirant,
sostenguda de dos fustes.

255

[p. 171]

Vaix de ella li va posar
un muntó de palla ensesa
per a poder-la provar
a veure si se'n puchava.

260

Molt rato estigué mallant
y la bola no s'umflava.
Ya pots tu considerar
les serones²³ que tindria
per si a cas l'ixia mal.
Però de poc li va valdre,
que empastrat se va quedar.

265

Al fi ya volgué el Senyor
que ixquera un poquet del fanch.²⁴
Va pegar una embestida
que casi lloch no donà
a que tallaren la corda.

270

Molt poc a poc se'n puchà.
Al que va estar a la alsada
un poc més dels carafals,
es quedà un rato parada.

275

Tots estaven esperant
el resultat que tindria,
però, bobos valencians,²⁵

23. *Serones: cerones*. No recollit pel *DNV* ni pel *DCVB* ni pel *DIEC*. Tanmateix, hi apareix com a plural per a remetre a la *por*. Les *cerones* serien «un tipus de cera de qualitat inferior», que es relacionarien «metafòricament, pel seu color i textura, amb els excrements» (Martí Mestre, 2006, p. 167).

24. Si moltes de les expressions amb què Branxat ha fet servir el mot *fanch* tenen a veure amb *ficar algú dins del fang*, l'enunciat actual és el contrari, *sortir del fang*, *eixir del fang*, pot imaginar-se, per a «sortir feliçment de grans dificultats o perills» (*DCVB*).

25. Si recentment Branxat esmentava el *ruc* i l'*albarda*, en aquests versos substitueix *ase* per *valencians*, alhora que acompanya dit mot amb l'adjectiu *bobos*. L'objectiu final és

que mereixeu una albarda
 y que os munten a caball:
 que no sabeu que el guilopo
 280 només volia lograr
 el traure-os les pesetes?
 Que quedara bé o mal...
 [p. 172] El efecte que va tindre
 va ser tirar-se a un costat,
 285 abayxar molt poc a poc
 y caure allà enmich de un camp.
Un gran premio se merece
 per la acció que ha fet tan gran.
 Yo habia de ser el que
 290 li l'abia de donar:
 de docens no abayxaria,
 en la esquena ben pegats,
y que agradezca el empeño
 si no el portava al Mercat
 295 a què li fera carases
 al pardal de Sen Chuan.
 TFOLET: Ma acomoda el pensament.
 Com un sant en un altar
 estaria el gran guilopo.
 300 Y sempre sosuïrà
 así, no en atre puesto,
 perquè els tenen ya pulsats²⁶
 y saben d'a on coixexen
 els tontos dels valensians.
 305 La hu porta una marmota,
 l'atre ve fent chocs de mans,

tornar a remetre a Napoleó («el guilopo») com a saquejador dels diners, cosa que, de retruc, ens porta a la *Comedia nueva patriótica*.

26. *Pulsats: pulsats*. Segons la 2a accepció que el *DNV* presenta per a *pulsar*, «considerar (un assumpte o una situació) per a decidir la manera de tractar-los». Als ulls de Branxat, els valencians serien els afectats.

l'atre fa el bolantinero,
 y tots en el fi danyat
 de traure-los les pesetes
 y deixar-los enganyats.
 A fe que si tots tingueren
 el meu modo de pensar,
 no s'atrivirien ells
 a fer picardies grans.
 M'atenc a lo que diguí
 al principi del romans:
 que eren un ato de monos,
 de aquells més acrisolats,²⁷
 que en ser cosa del país
 ya no la volen comprar.
 Amen més a lo estrancher
 y se'n porten chascos grans.
*Pongamos punto redondo*²⁸
 y anem-se'n a retirar,
 cada hu paca sa casa,
 sempre portant al davant
 no creure's dels embusteros,
 embian-los tots a l'all.²⁹
 TONET:
 Puix, senyor, hasta la vista.
 Sent molt no poder anar
 en ta companyia a veure
 a casa de Papalà.
 Per a el dumenche que ve
 te quedes ya convidat.
 Un recado a ta muller,

27. *Acrisolat*: castellanisme d'*acrisolar*, per a «depurar, purificar en el crisol por medio del fuego, el oro y otros metales». El terme que recull el *DNV* és *acresolat*.

28. *Punto redondo*: per a la RAE, expressió d'ús col·loquial que significa 'acabar una discussió o una conversa'.

29. *Enviar a l'all*: expressió sinònima d'*anar a l'all*, *enviar algú a mal viatge* (Martí Mestre, 2006, p. 35).

340 TOFOLET: sinse olvidar a Pasqual.
De part tehua. Estigues bo.
M'alegre del teu estar.
Hasta que vinga el dumenche
y nos tornem a chuntar,
si no así, serà en lo cel,
per tota una eternitat.³⁰
Fi

30. Cloenda recurrent amb què l'escriptor fa referència a la vida més enllà de la mort.

[p. 175]
[XIV]

CONVERSASIÓ
QUE TINGUEREN SENTO DE BENIMACLET
Y PEPE DE ALBORAYA,
EN LO BANC DEL CONSULAT,
SOBRE LES MODES RARES QUE SE USEN EN VALÈNCIA

De don Vicent Branxat y Alfonso
Any 1818

SENTO: O els ulls me fan patarates¹
 o el cel ha vengut al baix.
 No y a remey, és un fet
 y és la pura veritat.
5 Y encara y a qui hu consenta,
 sinse voler castigar
 a esta rasa tan indigna?²
PEPE: Sento, què has perdut lo cap

1. Segons recull el *DCVB*, *patarata*, «Cosa mancada de substància, que no mereix esser presa en consideració; cast. tiraña, frusleria». A més, tal com recorda Martí Mestre, aquest mot també pot llegir-se en un sentit metafòric, concretament, per a «miratge» o «visió» (2006, p. 406).

2. Amb «aquesta rasa tan indigna», Branxat remet a tots aquells que no combreguen amb la seua ideologia. A més, n'és un exemple clar la persona que es deixa influir per la moda, tot obviant la tradició.

o et figures que en lo llit
 estàs ara ensomiant?
 10 SENTO: Calla, Pepe, calla, calla,
 que bé diu aquell refrà:
 «*este mundo es un fandango*».³
 Y aquell que no vol ballar
 15 el tenen per un gran tonto.
 Yo me calfe molt lo cap
 y és debades, Pepe meu.
 El partit més adequat
 20 [p. 176] és deixar-o y fer el tonto;
 si no, sens ducte anirà
 el que hu fasa a criar malbes⁴
 o a les gàvies a rabiari.
 No, senyor, no y a que fer-o.
 25 Yo tinc per més asertat
 viure per a veure coses
 y no voler-se estrellar
 per ningú. Yo tinc raó
 que em salva per dalt lo cap.⁵
 30 PEPE: Hem comfirme en lo que he dit
 y hem torne a retificar
 que has parlat a troche y moche⁶

3. El refrany castellà complet és «este mundo es un fandango, y el que no baila, un asno». El capellà, mitjançant el personatge de PERE, usa la música per a criticar els canvis que no li agraden. A les darreries del XIX, Luis de Larra y Ossorio va escriure un sainet filosòfic amb al·lusió directa a dita expressió: *La rueda de la fortuna o Este mundo es un fandango*: <https://refranescortos.com/este-mundo-es-un-fandango-y-el-que-no-baila-un-asno> El sainet pot consultar-se en https://bibliotecavirtualmadrid.comunidad.madrid/bvmadrid_publicacion/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1191087 (recuperat al setembre de 2023).

4. *Fer (o criar) malves*: locució verbal que significa «ser, algú, mort i soterrat» (DNI). Tant el DCVB com el DIEC, que també recullen l'expressió, només la presenten amb el verb *fer*.

5. El PCCD presenta l'enunciat *salvar el cap*, amb el sentit de «sortir il·lès o sense perjudici d'una situació compromesa»: https://pccd.dites.cat/p/Salvar_el_cap (recuperat al març de 2024).

6. *A troche y moche*: segons la RAE, de *trocear i mochar*. Es tracta d'una locució adverbial, que, en un registre col·loquial, ve a dir «disparatada e inconsideradament».

sinse atar ni trasquilar
 y sens ningun fonament
 y si no, a la clara està.
 35 Sempre que ha de parlar hu,
 per màxima ha de portar
 que le entenguen lo que parla
 per a poder-li tornar
 les respostes conveniens
 40 a lo que estan conversant.
 En tu hu à vist al contrari,
 puix de tot lo que has parlat
 no t'a entés cosa dinguna,
 per estar tan enredrat
 45 [p. 177] *y así explicarte más claro.*
 Vorem si a cas al remat
 li podré traure al capdell⁷
 el cap que és tan desichat.
 Con que així, escomensa pronte,
 50 no me fases delirar.
 SENTO: Estic mirant, so Chusep,
 que tu molt sàbio seràs,
 però diu aquell adagi:
 «diu el mort al degollat...».⁸
 55 Estudia o li crema llibres
y al cabo lo entenderás.
 Què tal, chic? M'explique bé?
 Crec que el forat⁹ t'a ncontrat:

7. *Capdell: cabdell*. Bola de fil. Tanmateix, per a aquest context, «situació complicada, embolic» (*DNI*).

8. *Diu el mort al degollat: qui t'ha fet eixe forat?*: expressió amb què hom critica els defectes d'altri.

9. *Forat* sol emprar-se metafòricament per als deutes. Metonímicament, pot usar-se per a referir-se a l'anus i a la vulva. Podria relacionar-se amb una situació amb què hom no reconeix els defectes.

60 *teniendo tu capis fustis,*¹⁰
me vens ara a criticar?
Home, per l'amor de Déu!
Considera som chermans
carnals per Agan y Seva¹¹
y per línia transversal.
65 Deixem ara esta rondalla
y pasarem a explicar
lo que tu tens tanta gana
de saber. No és veritat?
Posa'm un rato atenció
70 *y todito lo oirás.*
[p. 178] Ya temps ha que estic vehent
y a fondo considerant
que el món està hui en lo dia¹²
a lo sumo depravat,
75 insolent y escandaloz
des de Ponent a Llevant.
L'atre dia de vesprada
me'n venguí así a la ciutat
a veure la provesó
80 que tots los anys per lo maig
li fan a la nostra Mare
ab títul dels Mamparats.
Correguí tota la volta,
quedan-me molt admirat

10. *Capis fustis*: expressió recurrent que, en alguns sainets (també castellans), s'acompanya del mot *cudolaris* : *capis fustis cudolaris* . Vegeu, per exemple, *Un aprenent de lletí: juguete valenciano en un acto y en verso* (1879), de José Ovara. Entenem que el significat seria el de *cap de fusta* o *cap de suro* , per tal de dir que algú no és massa intel·ligent. Vegeu https://bivaldi.gva.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?posicion=7&path=1002727&presentacion=pagina®istrardownload=0 i https://pccd.dites.cat/p/Cap_de_fusta (recuperat al setembre de 2024).

11. Fem compte que es tracta d'un joc de paraules per tal de remetre a Adam i Eva, amb la intenció de produir alguna comicitat.

12. De nou, el capellà critica els valors de la seua època.

- 85 de veure als homes¹³ y dones
com anaven de apanyats.¹⁴
Quant de luxu en lo vestir,
però molt extravagant!
Plens de flocs¹⁵ com a bohuets
- 90 y per a dir-o abreviat,
ansisam de totes herves¹⁶
o aquell que en capuchins fan.
Totes les chens no paraven
de fer-se creus a grapats,
com si veren al dimoni:
- 95 [p. 179] poca diferència va.
Per a que hu sàpies bé tot,
ara te hu vach a explicar
per menut, cosa per cosa,

13. Aquest mot es llig clarament. Tanmateix, l'autor oblida la grafia *n* (hòmens), que utilitza en altres casos.

14. *Apanyat*: en el sentit de 'resultar agradable', tal com esmenta el *DNV* per a un ús col·loquial.

15. *Floc*: «Llaç o cinta que adorna un vestit o una cortina». No hem trobat documentada l'expressió «plens de flocs com a bohuets», però fem compte que pot tindre relació amb l'extravagància del vers anterior. En definitiva, allò que col·loquialment entendriem per *criданer* en el sentit, entenem, de 'cutre'.

16. *Enciam de totes herbes*: fraseologia no recollida pel PCCD, però sí pel *DCVB*. En tot cas, l'Alcover-Moll també es fa ressò de la variant *encisam de caputxins*, tal com apareix reflectida al següent vers. Ara bé, la definició del *DCVB* ens trasllada a una barreja d'herbes molt exquisides. Dita expressió abasta el context del valencià i l'ús de Branxat seria més aviat figurat. Martí Mestre defineix *encisam* com a «barreja desordenada o confusa de diverses coses o persones» (2006, p. 223). En aquesta línia, Branxat parla dels gustos de la gent i el vestir. Escorihuela va escriure una obra de teatre, amb el títol *Col·loqui de col·loqui o encisam de totes les herbes* i, segons Sansano, *enciam de totes herbes* remet al *Col·loqui de col·loquis*, «el qual té els antecedents més llunyans en la sèrie de romanços o peces breus que s'estructuren a partir dels títols d'altres obres precedents, com per exemple, l'*Entremès de los romances*, de Miguel de Cervantes, o en la tradició dels *romances con títulos de comedias i ensaladas semblants*» (Sansano, 2010a, p. 12). El narrador d'aquesta obra decideix fer un col·loqui, tracta d'iniciar-lo, però afirma haver-lo oblidat, cosa que el porta a dubtar. Per tant, l'objectiu esdevé entretenir el públic, alhora que fa creure que pensa que declamar: «Habrà memòria més mala? / No és bo, que tot lo sabia / i no em pot vindre paraula! Unflat com un gos lo ventre... / no té remei, tinc molt flaca / hui la memòria» (Sansano, 2009, p. 72).

100 quedan-te ben admirat.
 Comensem primer per elles,
 que y a molt que reparar.
 El cap el voràs a voltes
 que el duen tot repelat,
 105 aixina com habràs vist
 als locos de l'Ospital¹⁷
 y semechant a les mones,
 causant una risa gran.
 Atres voltes cabellera,¹⁸
 110 duent el monyo al terrat,¹⁹
 conpost de molts clavellets
 ab una pintasa gran.
 Al front els penchen a totes
 caragols moltíssim llars,
 115 que pint y parat pareixen
 destapadors de barrals.
 «Tiragusons»,²⁰ crec que es dihuen,
 inventats per Satanàs.²¹
 En lo bascoll també porten
 120 una cosa singular,
 que «arrepentimiento»²² es diu,
 però no és el dels pecats.

17. A l'original, *del l'Ospital*. Fem compte que Branxat al·ludeix a l'antic Hospital dels Ignoscents, folls e orats, primer centre de salut mental d'Europa, que inspiraria Lope de Vega a escriure *Los locos de Valencia*. Vegeu <https://www.cervantesvirtual.com/obra/los-locos-de-valencia> (recuperat a l'agost de 2023).

18. *Cabellera*: «cabells llargs» (*DCVB*).

19. *Monyo al terrat*: per contraposició amb el vers anterior, 'portar el monyo en un punt del cap ben elevat'.

20. *Tiraguson*: castellanisme de *tirabuzón*, per a nosaltres, *tirabuixons* o *caragols*, tal com usa Branxat tres versos més amunt.

21. El dimoni fa referència a Napoleó, a qui presenta com a extensió del mal.

22. No hem pogut localitzar el mot *arrepentimiento* en l'ús emprat per Branxat, açò és, segons el text, com una 'mena de caragol que no forma part ni de de la cua ni dels cabells lligats'. A partir d'aquest vers, el beneficiat critica extensament tant la forma de vestir com el físic de les dones.

[p. 180] És un caragol chiquet
 però el tos ben repelat.
 125 En la cara, la que és llecha
 se sol posar a grapats
 colors per a fer-se guapa
 y es fa més llecha, cafall!
 130 Mocador totes ne duen,
 però els pits tots destapats:
 com és moda escandalosa
 la abrasen de molt bon grat.
 La esquena per consiguient
 la porten al consonant,
 135 sinse reparar la que és
 ben negra de calitat.
 En una ullera no llarga²³
 estic molt temps ya mirant²⁴
 que el cul ha de vindre dia
 140 que també la amostraran:
 grande alaja para un conde,²⁵
 que dihuen els castellans.
 Les calses porten calades,
 totes plenes de forats:
 145 gran dicha per a les puses,
 puix entren en llibertat
 a picar-los bé les cames.
 Millor eren alacrans

23. *Ullera no llarga*: ‘ulleres de vista’, és a dir, no prismàtics (de llarga vista).

24. *Temps ya mirant*: reescrit a l’interlineat.

25. No hem trobat dita expressió, tot i que entenem que el terme *alhaja* («alaja» al text), associat a *comte*, haurà de remetre a alguna cosa de valor, que l’autor equipara amb la classe social. Segons *Autoridades (Tomo i)*, *alhaja* és «nombre genérico, que se dá à qualquiera de las cosas que tienen alguna estimación y valor; pero mas contrahidamente à todo aquello que esta destinado para el uso y adorno de una casa, ù de las personas: como son colgadúras, camas, escritórios, &c. ò vestidos, joyas, &c»: <https://apps2.rae.es/DA.html> (recuperat a l’agost de 2023). Tanmateix, el mot *alhaja* ja el recollia Maians i Siscar com a mot aràbic: <https://archive.org/details/orgenesdelalengu00maya/page/190/mode/2up> (recuperat al març de 2025).

[p. 181]

150 o tàbens de aquells ben grosos
 que les feren bé rabiari.
 Però encara en tot asò
 no se podria lograr
 que es deyxaren de estes modes:
 és en desert predicar.

155 Com el cheni el tenen mono,
 monos y mones seran.
 Anem ara a les basquinyes
 que tenen un què mirar:
 unes van de Nasareno

160 en un vestit tot morat;
 les atres molt al contrari,
 de negre, y són semechans
 als bous que ixen a la plaza
 en lo enflocades que van.

165 Totes porten guarnicions²⁶
 en la basquinya, per vaix.
 Unes blanques, atres grogues
 y atres de color de sanc:
 pareixen bolantineres
 o loques de l'Ospital.²⁷

170 Puix quin·atra cosa digna
 de no poder-se ocultar,
 ni menys deixar-se de dir
 que és eixa moda tan gran

175 [p. 182] que han tret ara anar de viudes,
 sinse poder-se aclarar
 qui serà el que se'ls s'a mort?
 Y de asò res han guanyat,
 puix si tingueren vergonya

180 no hu avien de portar:
 cada hu lo que li toque,

26. *Guarnició*: tal com recull el *DCVB* per a aquest context, es tracta d'un adorn que s'afig a una peça de vestir «per donar-los més bella parença i més riquesa».

27. A l'original, *del l'Ospital*.

segons siga el seu estat.
 Pasem abant el asunte
 que és molt llarc y fa plorar.
 185 Ara ve la gran bolsota
 que elles porten en la mà,
 semechans als peluqueros
 que anaven en anys pasats
 a pentinar per les cases.
 190 Y si no, per atra part
 es fan parentes de Chudes,
 aquell lladre condenat
 que vené a nostre Senyor
 y después se va penchar.
 195 Gran cara els cau a les tontes,
 de tindre un parent tan gran,
 puix per lo vil interés
 està en l'infern condenat,
 que vechen si'l poden traure.
 200 Devades han de mallar.
 [p. 183] Ara entren les zabates,
 que per a seguritat,
 no els caiguen may del taló,
 una moda han inventat,
 205 y és el portar-les nugades
 en trabes, com si per cas
 foren bèsties y estigueren
 en casa del menescal.
 Esta moda l'a inventada
 210 alguna *no puedo más*,
 puix de unes zabates belles
 les fan novetes flamant,
 portant tres o quatre vares
 de llista a lo minyonat.
 215 Asò és una Babilònia!²⁸

28. *Ser una Babilònia*: enunciat recollit pel PCCD per a 'una situació confusa, per haver-hi molta gent en algun lloc'. A més, el web de paremiologia catalana inclou l'equivalent llatí:

Cabró el que es vullga casar:
 per molta renta que tinga
 sempre es morirà de fam;
 y pobret si no hu consent,
 220 que molt car li costarà.
 Entrem ara en los anells,²⁹
 que es duen descompasats:
 en cada dit dos o tres,
 la que no pot molt gastar.
 225 La senyora que és senyora
 o està en vespres de aplegar,
 ne porta micha dotcena
 en cada dit de la mà.
 [p. 184]
 Un burro de quinquiller³⁰
 230 no les iguala, sagrat!
 O parada de encantillo³¹
 de les que y a en lo Mercat.
 En seguida se presenten
 en la gran calor en guans.
 235 És milacre que elles tenen
 fret, quant tots rostín-se estan.
 Com és moda, consentigen
 millor anar-se abrasant.
 Puix què direm de les fundes
 240 que porten, amples y grans,
 a manera de taleques

hominum multitudinem confusionem parere. En l'antiguitat, Babilònia fou una ciutat molt important, situada a la riba de l'Èufrates i poblada per gent de moltes nacions.

29. Hi ha una dita valenciana que diu «anell en dit, honra sens profit», per a parlar d'adorns o cerimònies inútils (*DCVB*). En efecte, en els versos següents, Branxat critica les dones, especialment, pels anells que porten a la mà. Entre d'altres, opina sobre els mals usos d'aquelles a punt de casar.

30. *Quinquiller*: castellanisme de *quincallero -ra*, persona que fabrica o ven *quincalla*.

31. Derivat d'*encant*, tot afegint el sufix diminutiu *-illo* per a referir-se a alguna botiga cridanera d'un mercat, que atrauria l'atenció de la gent i, més concretament, segons Branxat, de les dones.

y dins els braços ficats?
 Tindran por que no se chelen,
 si a cas són de tafatà
 245 o de atra roba de seda?
 Li han posat un nom estrany,
 que es diu «a lo mameluco»,
 cosa que és molt de apreciar
 per ser moda que ha vengut
 250 de terra de condenats.
 Gran honrra de choro és esta!
 Y asò és terra de christians?
 Me confirme en lo ya dit:
 que és en desert predicar.
 255 [p. 185] Si són de gasa o de humo,
 de atra tela o trafalgar,
se llaman «las mosquiteras»,
 nom propi que li han donat
 no sé yo per quin motiu.
 260 Si hu preguntes no hu sabràs.
 Anem a lo últim de tot
 y en lo que fi es va a posar,
 que són les mantellinetes
 o deuqués³² posats al cap,
 265 puix per molt tapat que el porten
 sempre el duen destapat,
 de manera que pareixen
 un ninot vestit y armat.
 És moda, està concluït.
 270 No té hu boca en què parlar.
 Què t'a paregut de asò?
 No és la pura veritat?

32. *Deuqués*: considerem que Branxat escriu imitant el francès, concretament, el mot *duchesse*. En tot cas, la 3a accepció que ofereix la RAE per a *duque -esa* remet a un ús col·loquial, al «pliegue que las mujeres hacian en el manto, prendiéndolo en el pelo y echando después hacia atrás la parte que caía por delante».

- Són verdaders els meus dichos?
 Puix no està ahí tot lo mal,
 275 que a les filles les amostren
 a vestir com elles van,
qualis pater talis filius,³³
 que en llatí diu el refrà.
 A fe que si yo manara
 280 no hu farien en chamay.
 PEPE: [p. 186] Raó tens, Vicent meu,
 y ara et confese de pla³⁴
 que el Evancheli del dia
 has dit y molt m'a agradat.
 285 Ara descansa un poquet
 y después me contaràs
 lo que queda sobre ells,
 del vestir seu tan estrany.
 SENTO: Vach a contar-o en seguida,
 290 puix yo no res me he cansat.
 Asò és convidar-me a bodes³⁵
 y nunca me se fa tart,
en hablando de la anguila.³⁶
 Posa'm atenció un instant.
 295 El vistuari dels hòmens,
 si molt bé és considerat,
 és engerto de nacions
 des de els peus hasta lo cap.
 Les sabates són de ruso,

33. Per al català, *tal pare, tal fill*.

34. *De pla*: el *DNV* arreplega dues definicions per a aquesta locució. La primera, «ràpidament, sense grans formalitats». La segona, en canvi, «sense amagar res». És clar que l'opció que ens interessa és l'última.

35. *A bodes em convides*: expressió per a 'manifestar satisfacció a l'hora de dur a terme una proposta'.

36. *Parlar (o raonar) de l'anguila*: segons Martí Mestre, «parlar d'alguna cosa que interessa». N'hi ha diferents variants, *anguila* com a sinònim de *faixa*, de *penis* o, entre d'altres, de *diners* (2006, p. 43).

300 els saragiüells de ytalià,
 les calses a lo moruno,
 el chupetí a lo alemà,
 casaca a lo yngleset,
 tirans de napolità,
 305 el sombrero de francés,
 [p. 187] el cabell de condenat,
 botes a la faralà
 o a la bombé, cap sagrat!
 Puix no són menys les capetes
 310 que molts de ells solen portar
 aplegan-los al chenoll.
 Ara ves considerant
 lo que se taparan en elles
 els grandísims desollats.
 315 Mereixien que els portaren
 sens detenció a l'Ospital.³⁷
 Encara y a atres coses
 que per no ser tan cansat
 me les calle y no les dic
 320 y masa al públic estan.
 PEPE: M'a agradat en gran manera
 tot lo que m'as relatat.
 No hem pensaba yo que tu
 estabes tan enterat
 325 en coses perteneixents
 a lo vestir y calsar,
 però segons crec, encara
 una cosa t'as deixat,
 que interessa molt que es diga
 330 y que no se pot callar.
 Y és una moda que han tret³⁸

37. A l'original, *al l'Ospital*.

38. A partir d'aquest punt, PEPE aprofita la temàtica desenvolupada per SENTO per a donar la seua visió sobre les hores i la seua relació amb el menjar, que connecta amb saltar-se les

- [p. 188] *los que pretendiendo están,*
o volen ser caballers,
en lo dinar y sopar,
335 y és que tenen molt a gala
y encara per gran pecat
el no dinar a les dos
o encara un poquet més tart;
el sopar después de dotce
340 o quant se volen alsar
els demás a fer faena,
dient impropis grans
a tot home que seguix
allò que Déu a manat.
345 A estos els dic «*sangre azul*»,³⁹
tenín-se a menys el tratar
en atres personas que
tal volta millor seran
que els tals, y no per ayxò
350 tenen chens de vanitat.
O badomia de món!
Y al cap tots se moriran
y aniran segons les obres
bones o males faran.
355 Estic mirant, so Vicent,
que el sol se vol amagar:⁴⁰
anem a fer la estasió
y a veure de rescatar
[p. 189] a un pobret que està en poder

rutines i, per extensió, amb el fet de no ser eficients en el treball. D'una banda, per no ser exigents; de l'altra, per malparlar.

39. Encara que simbòlicament la sang blava s'ha associat amb els llinatges monàrquics, l'ús de Branxat té a veure amb les aparences, ja que es refereix a com les classes populars, influenciades per altri, no fan allò que s'espera.

40. La posta de sol permet a l'autor esmentar la freqüència temporal; també preparar l'espectador per a la cloenda. Com en altres ocasions, també s'hi referencia la vida més enllà de la mort.

- 360 de un taberner y tancat
 en una bota hasta que
 el posem en llibertat.
- SENTO: Ma acomoda el teu parer,
 alsem-se d'así quant ans,⁴¹
- 365 anem paca allà y vorem
 lo que y acha que comprar
 per a fer un poc de boca
 si no el vi nos farà mal.
 Què et pareix? Tinc yo raó?
- 370 PEPE: Que te salva per lo cap.
 La paraula de la boca
 segurament m'as llevat.
 Si per sort és atra cosa,
 amarc m'agueres deixat.
- 375 Toca, anem y no et detingues
 que encara queda que anar
 y después no podré veure
 al meu clavellet de maig.
 Em costarà no dormir
 y después no treballar.
- 380 SENTO: Bon tonto seràs de fer-o.
 No te calfes chens el cap
 y embiar-les a que filen,
 sinó ya te penarà.
- 385 Una onseta en la bolchaca
 és lo que tu has de buscar,
 puix elles donen mal pago.
 Tu veches lo que pasà
 en lo fill de la Papuda:⁴²
- 390 si sa aplega a descuidar
 o se queda en lo carrer

41. *Quan ans: com més aviat millor.*

42. Entenem que usa *Papuda* com a malnom. En tot cas, el mot és sinònim de *puput*, l'au insectívora de color marró, bec encorbat i cua ratllada blanca i negra.

o el porten paca el fosar.
 Un dimoni per a elles!
 Si a cas tenen molta fam
 395 de casar-se, que es roseguen
 els punys y entonces voran
 com el[s] sap molt bé, de perles,
 y no hu tornen a pensar.
 Anem pronte que em pareix⁴³
 400 l'asunte se va allargant
y el cuerpo me pide guerra.
 PEPE: Ya te'n pots anar anant
 paca la Seu y aguardar-me,
 que allí ya faré yo cap.
 405 SENTO: Cuidado de tardar molt.
 PEPE: *En breve estaré yo allá.*
 SENTO: Hasta la vista, chiquet.
 PEPE: Adiós Sento, Déu te quart.

43. Si en versos anteriors se'ns permetia intuir la cloenda, és ara quan aquesta pren forma definitiva.

[p. 191]
[XV]

SOLILOQUI

De don Vicent Branxat y Alfonso
Any 1819

- M'alegre que tots estiguen
en gran salut reventant;¹
igualment la parentela
de todos en general.
- 5 Yo estic gros, guapo, lluït
y terné com sempre he estat.
Vostedes regularment
a mi no·m coneixeran.
A l' instant els hu diré
- 10 y s'an de quedar pasmats,
no tan sols de qui soc fill
sinó de atres coses grans.
Mos pares, segons contaven,
desendien de gran sanc,
- 15 *de una estirpe esclarecida*²

1. Al·lusió directa al públic. La interpel·lació inicia la narració de les peripècies. Aquest soliloqui fou transcrit per primera vegada per Vicent Simbor (1980, pp. 68-75).

2. En relació amb *estirpe*, cal entendre el mot castellà *esclarecida* com a sinònim d' *il·lustre*.

que en lo món no ha·gut igual:
 el que no morí en presidi,
 de forca no s'escapà.
 A mi hem dihuen Choro el Guapo,³
 20 fill de Pere el Rematat
 y de Roseta la Bruta,
 [p. 192] filla de Toni el Pelat.
 Mon pare feu la carrera
 al que tenia trenta anys:
 25 corregué tots los presidis
 que en tota l'Aspanya y a.
 Per últim se'n pasà als moros
 y va morir renegat.⁴
 Ma mare, per alcabota,
 30 estigué més de deu anys
 en la galera, que dihuen,
 però nunca se esmenà,
 de modo que hazta la mort
 de presó en presó va anar.
 35 Un mal tenien els dos:
 que es valien de les mans,
 en particular mon pare,
 puix que de poc se escapà
 que no anà a fer-li carases
 40 al pardal de Sen Chuan.⁵
 A mi també me coneixen

3. Tal com hem vist en altres ocasions, el personatge usa malnoms per a remetre al seu llinatge. A més, el fet que s'esmenten noms concrets dota el text de versemblança.

4. Tenint en compte el context en què ens trobem —Branxat acaba d'al·ludir als moros en el vers anterior—, *renegat* significa «abandonar la pròpia religió per adoptar-ne una altra». Aquest mot apareix documentat ja al *Llibre de l'ordre de cavalleria*, de Ramon Llull, concretament, en el cap. XXVIII: «Aquell caualler qui fa si mateix enjuriós..., renega e menyscreu l'orde de cauaylaria» (*DCVB*).

5. Una vegada més, estem al davant del pardal de l'església de Sant Joan del Mercat o dels Sants Joans.

en Sent Arsís⁶ y en Serrans.
 He segut governador,
 que és empleo molt honrrat:
 45 el donen a certs suchectes
 que els tenen ya ben pulsats
 [p. 193] y venen de bona casa,
 com vostedes hu an vist ya.
 També pretenguí un empleo
 50 que se dona en lo Mercat,
 el ser cap de la quadrilla
 dels pillos més arrogans:
 sinse parlar a dingú
 me'l donaren a l' instant,
 55 de modo que tots los dies,
 sinse costar-me l' archant,
 portaba uns cabasos plens
 de tot modo de menchar.
 Mos pares per atre puesto
 60 no paraven de agenciar:
 s'encontravan moltes coses
 y eren per casualitat,
 sinse pedre-les els duenyos.
 Feen hazanyes molt grans.
 65 De asò trac la conseqüència
 y no hem queda que ductar
qualis pater talis filius,
 ya tinc a qui semechar.
 En los presidis també
 70 en bons ulls me miraran:
 en sentir el meu llinache
 pronte me coneixeran.
 [p. 194] Lo que és tindre bona fama...

6. Novament, el clergue valencià parla de sant Narcís, però no del patró venerat —sobretot a Girona—, sinó de la presó esmentada en la *Comedia nueva patriótica*, que fou centre penitenciarí fins que els presoners foren traslladats a les Torres dels Serrans.

75 Per això diu el refrà
 tin-la y chitat a dormir
 y trone si vol tronar.⁷
 Tampoc conec la vergonya.
 Com no la vach heretar
de mis ya difuntos padres,
 80 no la he perduda en chamay.
 Un paset molt rebonico
 els tinc ara de contar,
 que me pasà así en València
 y estaguí tan apretat
 85 que de poc no me donaren
doscientos ben criminals.
 Y el asunte fon per poc.
 Atenguen-me y lo oïran.
 Ya se'n recorden vostedes
 90 que diguí no ya molt ha
 que era cap de la quadrilla
 dels pillos que y a en lo Mercat.
 Puix senyors, un dia estava
sentado en mi tribunal
 95 *que havia para el efecto*
 en lo banc del Consulat,
 quan me vech que venen dos
 de aquells meus comisionats
 [p. 195] y me avisen de que anara
 100 corrent a una certa part
en que havia un castellano
 que acababa de cobrar
 moltíssima plata y or.
 Sens tardansa em vach posar

7. *Tin-la y chitat a dormir / y trone si vol tronar*: el PCCD recull *cria fama i posa't a jeure*, expressió sinònima de la presentada per Branxat. Hi ha més de 150 ocurrencies d'aquest enunciat, amb un bon munt de variants com *cria fama i gita't a dormir*. Vegeu https://pccd.dites.cat/p/Cria_fama_i_posa%27t_a_jeure (recuperat al setembre de 2023).

- 105 en camí per a la empresa.
 Mich·ora nos va costar
 de encontrar al dit suchecte.
 Per fi el vàrem atisvar,
 que estava en una botiga,
 110 a la manera comprant
 allò que li faltaria
 per a mich dia al dinar.
Puse manos a la obra,
 ordení la chent en tant,
 115 vach donar disposicions
 molt séries, amenant
 li llevaria la vida
 al que se fera cobart.
 Aixina que varen veure
 120 que molt sério anava el cas,
*por Saturno se pusieron*⁸
 en los puestos senyalats.
 Yo, com a quefe,⁹ a la porta,
 a veure eixir el pardal.
 125 [p. 196] *De dónde, cómo ni cuándo*
 ell havia de pensar
 l'asquadra que l'esperava
 de *ligeros* gavilans?
 Ixqué el infelíz de allí
 130 y al punt se quedà cercat.
 Cadascú fea el paper
 que devia. Mentrestant
 yo fea la gusarapa¹⁰

8. *Saturno* no remet directament al planeta, més aviat es tracta d'una interjecció semblant a *per Déu* o *por Dios*, en castellà; o *pardiez* (*par dios*), o alguna altra per l'estil.

9. *Quefe*: segons el *DCVB*, castellanisme de *jefe*: «cap, persona que té autoritat, que comanda».

10. *Gusarapa*: tal com recull l'Alcover-Moll, es tracta d'un «fantasma; ésser nocturn imaginari amb què es fa por a les criatures», sobretot dins del domini lingüístic de l'Empordà (*DCVB*). Ara bé, el *DNV* ens remet a *butoni*, amb una definició semblant. El *DIEC* també

- per a afianzar el sac
 135 *que estava muy escondido.*
 Sens deixar-lo respirar,
 aixina com lo atisbí,¹¹
 em vach posar a pensar
 de quin modo li'l trauria
 140 que fora disimulat.
 A este temps el Castellano
 estava tot asorat,
 sens saber lo que faria
 per a eixir-se'n d'aquell llans.¹²
 145 A mi no me estava a conte
 que es fera el asunte llarc;
*diles ánimo a las uñas*¹³
 y molt sério em vach posar,
 no fora que se escapara
 150 [p. 197] el gat, tenín-lo davant.
 Fiu la senyal a la chent
para empezar a atacar,
 que fon tirar-se damunt
 sens deixar-lo resollar.
 155 Del tiró que li peguí
 corrent li vach traure el sac.
 Prenguí les cames al coll
 y me n'aní com un llam.
 Però de poc me valgué,

la recull. La RAE defineix el mot com a «animal de pequeño tamaño, con forma de gusano, que se cría en un líquido».

11. *Atisbar*: «Aguaitar, observar d'amagat» (*DCVB*). La RAE també el presenta, però per a 'mirar amb cura'.

12. Si seguint el *DCVB* hem entés *llanç* com a «ocasió, oportunitat de fer alguna cosa», en aquest cas la paraula té a veure amb una altra accepció, concretament la 4a, amb el sentit d'«esdeveniment».

13. Mossegar-se les ungles, tal com pareix suggerir Branxat, es relaciona amb 'patir disgustos, estar distret o nerviós'. És en aquesta línia que la RAE recull la locució verbal d'ús col·loquial *comerse alguien las uñas*.

- 160 puix l'asunte s'empastrà.
 Em va eixir el porc mesell
 y en la mama se cagà el gat,¹⁴
 com diu aquell dicho,
 y no és per a menys el cas.
- 165 Com el pobre Castellano
 se quedava tan amarc,
 escomenzà a pegar crits
 a totes parts sens parar,
diciendo: «Favor! Al rey!
 170 *que me acaba de robar*
un pícaro tunantón
que va corriendo acia allá».
 Al que chirava un cantó
 me se posaren dabant
- 175 [p. 198] dos soldats y me digueren:
«Téngase al rey! ¿Dónde va
corriendo de esa manera?».
 La llengua me se trabà
 al sentir eixes paraules.
- 180 A més de asò, el castellà
 aplegava al mateix temps
 y el pasteló destapà.¹⁵
 Escomenzà de bell nou
 a dir: *«Señor militar,*
 185 *ese es el ladrón que ahora*
me ha acabado de robar.
Escondido lleva el saco.
Regístrenlo y lo verán.
Todos lo[s] que están aquí

14. *Cagar-se el gat en la mama*: «Acabarse la cosa en que se trata» [sic] (Adell, 1997, p. 50).

15. *Descobrir el pastís*: expressió viva en el domini lingüístic del català que, segons el PCCD, presenta diferents ocurrences i variants, com *destapar l'olla* o, inclús, *tirar de la manta*, per al context castellà.

- 190 *son testigos, ¿no es verdad?».*
 Es va fer lo que ell digué
 y m'encontraren el sac,
 que el duya vaix del capot.
 Com pesava y era gran
- 195 en atra part no l posí.
 Bé és verdader el refrà
 molt antiquísim que diu:
 «per a aquell que és desgraciat,
*todos los días son martes».*¹⁶
- 200 [p. 199] A l'últim se li tornà
 el seu sac al Castellano,
 que habia desconfiat
 de tindre-lo, y agrait
les dió para refrescar.
- 205 Ells se quedaren contens,
 yo me quedí tremolant,
 esperant lo que hem farien,
 quant vech que un dels dos soldats,
 tragué un cordell y me nugà.
- 210 Diguí entre mi: «Cap sagrat!
Tengo casa para días,
com yo la sepa guardar».
«Ten buen ánimo, Choret,
 que ya te van a posar
- 215 *un buen calzado de hierro*¹⁷
que no te lo quitarás».
 Me nugaren com un gos
 y entre mich dels dos soldats
 me portaren a les torres

16. *Dar a alguien con la del martes*, que col·loquialment significa 'produir un mal físic o moral' (RAE).

17. *Calzado de hierro* suggereix unes manilles metàl·liques, tot i que, segons la RAE, la locució adjectiva *de hierro* implica molt fort i resistent, inclús, metafòricament. En tot cas, és clar que les manilles a les quals al·ludeix el personatge són d'aqueix material.

- 220 que se apelliden de Quart.
 Aixina com allí entràrem
 me prengueren a l' instant
 la filiaió, per *si forte*¹⁸
 me volia yo escapar.
- 225 [p. 200] Me posaren la cadena
 en un atre emparellat.
 Aquella nit la pasí
 tota plena de treballs.
Me dieron pan de mani
- 230 y un exelent matalap
 de una llana de recholes¹⁹
 en el que dorguí molt pla.
 Al sendemà de matí,
 al que foren tres y quart,
- 235 *tocaron a levantarse.*
 Aixina que el capataz
 nos pasà la llista, anàrem
 chano chano caminant
 paca l' Alameda Nova,²⁰
- 240 tot lo dia a treballar.
 Ya tiràvem cabasets,
 ya nos feen arruyxar
 y atres diferents coses
 que manava el capataz.
- 245 El treball no'l vach sentir
 però em va pegar molt mal
 que la chent que estava allí
 me estaguera mormurant.

18. Simbor, en la seua transcripció, escriu *pronte* (1980, p. 73). De fet, al ms., la paraula no es llig bé, també podria tractar-se de *forte*, adverbi llatí que significa *per casualitat*. També existeix l'expressió *si forte*, amb un sentit semblant, *si per casualitat*: <https://latinonline.es/diccionario-latin-espanol/pagina-386> (recuperat al març de 2024).

19. Normativament, *plana de rajoles*. Segons el *DCVB*, es tracta d'una 'eina formada per una làmina de ferro i una ansa de fusta, emprada per a lluir, entre d'altres, les parets'.

20. Entenem que Branxat remet a l'actual albereda de València.

- La hu dia: «Este és Choro,
 250 [p. 201] fill de aquell gran tunantàs
 que va córrer els presidis
 per ser un lladre afamat».
 L'atre dia: «Quin milacre
 habrà fet el guilopàs,
 255 *que le han dado tan gran premio*».
 A tot estava callant
 y fent de les tripes cor,
 puix dien les veritats.
 Quant va ser boqueta nit
 260 nos tornàrem a chuntar
 y a pasar la segon llista
 per lo mateix capataz.
 Se'n tornàrem a les torres
 a sopar y a descansar.
 265 De esta manera estaguí
 hasta cumplir els quatre anys.
 Una semana fa hui
 que me varen desferrar²¹
 y em donaren la llicència.²²
 270 Però en mi esmena no y a,
que pies que a-ndar están hechos
 són difícils de parar.
 Ara ya estan sabedors
 de la mehua hazanya gran
 275 [p. 202] y també de qui soc fill.
 Ara els tinc de demanar
 la llicència²³ per a anar-me'n,

21. *Desferrar*: «Llevar a una persona o animal els ferros (cadenes, grillons) que el subjecten» (DCVB).

22. *Llicència*: en aquest context, «llibertat de fer o de dir alguna cosa en virtut d'un permís donat» (DNI).

23. Sinònim de *permís*, que, dins de l'àmbit legislatiu, significa «permís per a absentar-se d'un treball o d'una activitat militar» (DNI).

puix la gola ya em fa mal.
Con que, aixina, estiguen bons,
280 *que no tengan novedad,*
com desiche per a mi,
y may deixar-se arrastrar
*del gran pecado del hurto,*²⁴
que si no hu pasaran mal.

Fi del primer tomo.

24. Branxat no s'està de cloure, amb un missatge moral, amb el seté manament de Déu: no robaràs.

Referències bibliogràfiques

- Adell, Vicenta (1997). *Recull de refranys valencians*. Denes.
- Alba López, Almudena (2023). Historiografia sobre el Concilio de Nicea: el Concilio de Nicea a la luz de sus historiadores. *Anuario Historia de la Iglesia*, 32, 19-48. <https://doi.org/10.15581/007.32.003>
- Alcover, Antoni M., & Moll, Francesc de B. (1930). *Diccionari català-valencià-balear*. Editorial Moll. <https://dcvb.iec.cat>
- Alonso i López, Jesús Eduard (2009). Guerra i ciutat. La invasió napoleònica i el final del poder senyorial. *Revista de la Safor*, 1, 21-46.
- Alzamora Bisbal, Jaume (2008). *Espigolant dins l'antigor: Refranys i dites de la nostra terra*. Editorial Moll.
- Amades i Gelats, Joan (1951). *Folklore de Catalunya. Cançoner*. Editorial Selecta-Catalonia.
- Anguera, Pere (1997). *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*. Empúries.
- Anguera, Pere (2000). *Els precedents del catalanisme. Catalanitat i anti-centralisme: 1808-1868*. Empúries.
- Aracil, Lluís Vicent (1997). Història inèdita de la llengua catalana. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 21, 185-190. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/7349>
- Associació Cultural la Palanca. <http://www.lapalanca.cat>
- Bacardit, Ramon (2011). El teatre català del segle XIX i la realitat catalana de l'època. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 50, 113-138. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/4720>
- Barceló, Carme (2010). *Noms aràbics de lloc*. Institut Interuniversitari de Filologia; Edicions Bromera.

- Beltran, Rafael (Ed.). (2007). *Antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*. Publicacions de la Universitat de València.
- Beltran Calvo, Vicent, & Segura-Llopes, Carles (2018). *Els parlars valencians*. Publicacions de la Universitat de València.
- Biblioteca Valenciana Digital. Generalitat Valenciana. <https://bivaldi.gva.es/va/inicio/inicio.do>
- Blasco, Ricard (1983). *Col·loquis i raonaments*. L'Estel.
- Blasco, Ricard (1988). Llengua i pàtria al País Valencià durant la Renaixença. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 4, 43-67. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/7695>
- Broch, Àlex (2018). *Història de la literatura catalana. Literatura contemporània (t). El Vuit-cents* (Vol. v, pp. 127-198). Enciclopèdia Catalana; Editorial Barcino; Ajuntament de Barcelona.
- Cahner, Max (1998-2005). *Literatura de la Revolució i de la Contrarevolució (1789-1849)*, 4 vol. Curial Edicions Catalanes.
- Cançoner Popular Valencià. Universitat d'Alacant. <https://web.ua.es/canpop>
- Casanova, Emili, & Martínez, Francesc A. (2001). La guerra i la paraula. Sobre els sermons patriòtics en valencià durant la Guerra de la Independència. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 31, 213-240. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/4953>
- Centro Virtual Cervantes. Instituto Cervantes. <https://cvc.cervantes.es>
- Comas, Antoni (1985). *Història de la literatura catalana* (Vol. vi, part moderna). Ariel.
- Correas, Gonzalo (1924). *Vocabulario de refranes y frases proverbiales y otras...* Tip. de la Rev. de Archivos, Bibliotecas y Museos. <https://links.uv.es/ePQG0jI>
- Diccionari de la llengua catalana*. Institut d'Estudis Catalans. <https://dlc.iec.cat>
- Diccionari normatiu valencià*. Acadèmia Valenciana de la Llengua. <https://www.avl.gva.es/lexicval>
- Diccionario de Autoridades* (1726-1739). Real Academia Española. <https://apps2.rae.es/DA.html>
- Dizionario Internazionale*. <https://dizionario.internazionale.it>
- Duran, Eulàlia (1988). Les perplexitats de Joan Fuster. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 24, 117-124. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/7308>

- Eliade, Mircea (1992). *Lo sagrado y lo profano*. Albor.
- Escartí, Vicent Josep (1993). Joan Fuster i la Decadència. Dins Antoni Martí Monerde (Coord.), *Fuster entre nosaltres* (pp. 109-113). Generalitat Valenciana.
- Escartí, Vicent Josep (1994). Sobre morfologia i fonètica del valencià del segle XVII i l'actual. Dins *Miscel·lània 94. Estudis sobre morfologia valenciana* (pp. 31-75). Marfil; Generalitat Valenciana.
- Escartí, Vicent Josep (1997). Pregar en valencià al segle XVIII. *Saó*, 212, 33-35.
- Escartí, Vicent Josep (2012). Decadencia y literatura de la Edad Moderna en las tierras valencianas. Dins *From Renaissance to Renaissance. (Re) creating Valencian Culture (15th. - 19th. c.)* (pp. 213-247). Publications of eHumanista; University of California; Oro de la Noche.
- Escartí, Vicent Josep (2017). Ideologia política i llengua en les obres (1808-1820) de Manuel Civera. *eHumanista/IVITRA*, 12, 299-315. <https://www.ehumanista.ucsb.edu/ivitra/volumes/12>
- Escartí, Vicent Josep (Ed.). (2019). *Nunc dimittis. Estudis dedicats al professor Antoni Ferrando*. Publicacions de la Universitat de València.
- Escartí, Vicent Josep, & Roca, Rafael (1997). Ideologia en l'obra de Vicent Manuel Branchat. Dins F. Carbó, R. X. Rosselló & J. L. Sirera (Eds.), *Escalante i el teatre del segle XIX (precedents i pervivència)* (pp. 57-84). Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Escartí, Vicent Josep, & Roca, Rafael (2010). El clérigo valenciano Vicent Manuel Branchat contra Napoleón. Ideología, literatura y lengua. *Cahiers de civilisation espagnole contemporaine. De 1808 au temps présent*, 6. <https://doi.org/10.4000/ceec.3180>
- Escriu Martínez, José (1887). *Diccionario valenciano-castellano*. Libreria Pascual Aguilar Editor. <https://archive.org/details/diccionariovalen00escr/mode/2up?view=theater>
- Esdaile, Charles, & Tusel, Javier (2007). Época contemporánea. España 1808-2004. Dins John Lynch (Dir.), *Historia de España* (Vol. vi, pp. 13-72). Editorial Crítica.
- Español Avanzado*. <https://www.espanolavanzado.com>
- Ferrando, Antoni (1987). La literatura popularista al País Valencià durant la Decadència. Dins Rafael Alemany (Coord.), *Estudis de literatura*

- catalana al País Valencià* (pp. 55-74). Universitat d'Alacant; Ajuntament de Benidorm.
- Ferrando, Antoni (2004). L'obra literària de Pere Jacint Morlà (ca. 1600-ca. 1656). Dins Vicent J. Escartí (Ed.), *Escriptors valencians de l'edat moderna* (pp. 161-176). Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Ferrando, Antoni (2012). Una revisió crítica del barroc valencià. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 52, 113-152. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/4701>
- Ferrando, Antoni, & Nicolás, Miquel (2016). *Història de la llengua catalana*. Universitat Oberta de Catalunya.
- Fuster, Joan (1962). *El País Valenciano*. Destino.
- Fuster, Joan (1968). *Obres completes 1. Llengua, Literatura, Història: La relació cultura-societat en les èpoques medieval i moderna*. Edicions 62.
- Fuster, Joan (1976). *La Decadència al País Valencià*. Curial Edicions Catalanes.
- Fuster, Joan (1979). *Nosaltres, els valencians*. Edicions 62.
- Fuster, Joan (1994). *Escrits sobre llengua*. Tàndem.
- Fuster, Joan (2012). *Correspondència 13. Max Cahner*. Càtedra Joan Fuster de la Universitat de València; Edicions Tres i Quatre; Institut d'Estudis Catalans.
- Gargallo Gregori, José (2008). *El refranyer. Dites, refranys i maneres de dir*. <http://elrefranyer.com>
- Ginebra, Jordi (1999). Problemes de la història social de la llengua dels segles XIX i XX. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 27, 13-31. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/6762>
- Gramàtiques normatives valencianes* (2006). Acadèmia Valenciana de la Llengua. <https://www.avl.gva.es/gnv>
- Grandi Dizionario Italiano*. Hoepli. <https://www.grandidizionari.it>
- Guerra e Historia Pública (GeHP). Universitat d'Alacant. <https://www.guerra-historia-publica.es>
- Gutiérrez del Caño, Marcelino (1913). *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia* (Vol. I, pp. 129-131). Librería Maragat.
- Historia National Geographic*. RBA. <https://historia.nationalgeographic.com.es>

- Labov, William (1983). *Modelos sociolingüísticos*. Càtedra.
- Lacreu, Josep (2017). *Manual d'ús de l'estàndard oral*. Publicacions de la Universitat de València.
- López Quiles, Antoni (2014). Una trona sense tron. Predicació i interferència política en el Barroc valencià. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 57, 173-191. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/6797>
- Maians i Siscar, Gregori (1875). *Orígenes de la lengua española*. Librería de Victoriano Suárez.
<https://archive.org/details/orgenesdelalengu00maya/page/n5/mode/2up>
- Marcet, Pere, & Solà, Joan (1998). *Història de la lingüística catalana 1775-1900. Un repertori crític* (2 vol.). Eumo Editorial; Universitat de Girona; Universitat de Vic.
- March, Robert (2020). Un recorregut pels miracles vicentins: *La vanitat castigada*, d'Escalante. *eHumanista/IVITRA*, 17, 286-298. <https://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/default/files/sitefiles/ivitra/volumel7/3.5.%20March.pdf>
- March, Robert (2022). Joan Fuster i Max Cahner, pensaments i projectes compartits. *Revista Valenciana de Filologia*, 6, 121-139. <https://doi.org/10.28939/rvf.v6.177>
- March, Robert (2023). Aproximació a l'obra del capellà Vicent Manuel Branchat: *Pesa chiqueta en un acte*. *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 21, 22-34. <https://doi.org/10.7203/scripta.21.26806>
- March, Robert (en premsa). Llengua i enunciat frasalògics en l'obra de Vicent Manuel Branxat. *Tirant lo Blanch*.
- Marfany, Joan-Lluís (2017). *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*. Edicions 62.
- Martí-Badia, Adrià (2020). *La consciència lingüística dels valencians (1854-1906)*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Martí Mestre, Joaquim (1996). Contacte lingüístic entre el català i el castellà a la València dels segles XVII i XIX. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 20, 207-236. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/7359>

- Martí Mestre, Joaquim (1997). *Literatura de canya i cordell al País Valencià. Els col·loquis de temàtica jocosa i satírica. Edició i estudi lingüístic*. Denes.
- Martí Mestre, Joaquim (1999). El català del País Valencià dels segles xvii i xviii. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 27, 167-188. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/11182>
- Martí Mestre, Joaquim (2001). Llengua i societat en la medicina tradicional i popular dels segles xviii i xix. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 31, p. 173-212. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/4952>
- Martí Mestre, Joaquim (2004). Els col·loquis valencians. Dins Vicent J. Escartí (Ed.), *Escriptors valencians de l'edat moderna* (pp. 193-211). Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Martí Mestre, Joaquim (2006). *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles xvii, xviii i xix)*. Publicacions de la Universitat de València.
- Martí Mestre, Joaquim (2008). *Els col·loquis valencians atribuïts a Carles Leon*. Denes.
- Martí Mestre, Joaquim (2017). *Diccionari de fraseologia (segles xvii-xxi)*. Publicacions de la Universitat de València.
- Miguel, Raimundo de, & Morante, Marqués de (1867). *Diccionario latín-español*. Latinonline.es. <https://latinonline.es/diccionario-latin-espanol>
- Montoya, Brauli (2021). Problemes de la periodització en història de la llengua. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 71, 157-173. <https://doi.org/10.7203/caplletra.71.21036>
- Mollà, Toni (2002). *Manual de sociolingüística*. Bromera.
- Nicolás, Miquel (1998). *La història de la llengua catalana. La construcció d'un discurs*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Nicolás, Miquel, & Querol, Ernest (2004). Per a una nova sociolingüística catalana. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 37, 57-62. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/4885>
- Ninyoles, Rafael L. (1968). *L'opinió pública*. Institut Valencià d'Investigació Social.
- Orellana, Marcos Antonio de (1923). *Valencia antigua y moderna*. París-València.

- Ortells Miralles, Salvador (Coord.). (2015). *Joan Fuster, llibre a llibre: Diccionari bibliogràfic*. Càtedra Joan Fuster; Publicacions de la Universitat de València.
- Pàmies i Riudor, Víctor (2020-2025). *Paremiologia catalana comparada digital*. Dites.cat. <https://pccd.dites.cat>
- Pérez Aparicio, Carmen (2019). De Xàtiva a San Felipe. La conquesta borbònica i les primeres passes de la «colonització». Dins P. Mascarell (Coord.), *Memòria de la destrucció. La crema de Xàtiva i altres urbidicidis* (pp. 201-222). Institució Alfons el Magnànim, p. 201-222.
- Polanco, Lluís B. (1990). Elements per a una proposta morfosintàctica. Dins Antoni Ferrando (Ed.), *La llengua als mitjans de comunicació* (pp. 65-100). Institut de Filologia Valenciana; Universitat de València.
- Querol, Ernest (2004). Les representacions de la sociolingüística catalana. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 37, 61-88. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/4886>
- Raspall i Juanola, Joana, & Martí i Castell, Joan (1996). *Diccionari de frases fetes*. Edicions 62.
- Real Academia de la Historia. <https://www.rah.es>
- Real Academia Española. <https://www.rae.es>
- Ribelles Comín, Josep (1943). *Bibliografía de la lengua valenciana: o sea, catálogo razonado por orden alfabético de autores de los libros... escritos en lengua valenciana y bilingüe, han visto la luz pública desde el establecimiento de la imprenta en España hasta nuestros días*. Editorial Kraus Reprin.
- Rosselló, Ramon Xavier (1997). Llegir Escalante avui: algunes consideracions sobre l'escriptura dramàtica escalantina. Dins F. Carbó, R. X. Rosselló & J. L. Sirera (Eds.), *Escalante i el teatre del segle XIX (precedents i pervivència)* (pp. 287-316). Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Rossich, Albert (1990). La literatura catalana entre el barroc i el romanticisme. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 9, 35-57. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/7756>
- Rossich, Albert (1997). És vàlid avui el concepte de decadència de la cultura catalana a l'època moderna? Es pot identificar Decadència amb castellanització? *Manuscrits*, 15, 127-134.

- Ruiz, Francesc; Sanz, Rosa, & Solé i Camardons, Jordi (1997). *Història social i política de la llengua catalana*. Contextos 3 i 4.
- Sanchis Guarner, Manuel (1980). *Els inicis del teatre valencià modern 1845-1874*. Universitat de València.
- Sanchis Guarner, Manuel (2001). *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII*. Universitat de València.
- Sansano, Gabriel (2009a). De l'herència barroca al quadre de costums: les primeres passes del teatre vuitcentista (1770-1845). *Anuari Verdguer*, 17, 439-456.
- Sansano, Gabriel (2009b). *Un cabàs de rialles. Entremesos i col·loquis dramàtics valencians del segle XVIII*. Cossetània Edicions.
- Sansano, Gabriel (2010a). Formes de teatre breu al País Valencià en el segle XVIII. Dins Eulàlia Miralles (Ed.), *Del Cinccents al setcents. Tres-cents anys de literatura catalana* (pp. 263-291). Edicions Vitel·la. <https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/23666/1/TeatrebreusegleXVIII.pdf>
- Sansano, Gabriel (2010b). La fortuna de Ramon de la Cruz en el teatre català vuitcentista: els inicis de Josep Robrenyo. Dins F. Lafarga, L. Pegenaute & E. Gallén (Eds.), *Interacciones entre las literaturas ibéricas* (Vol. 3, pp. 493-510). Peter Lang. <https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/23800/1/Ramon%20de%20la%20Cruz%26Josep%20Robrenyo.pdf>
- Simbor, Vicent (1980). *Els orígens de la Renaixença valenciana*. Institut de Filologia Valenciana; Universitat de València.
- Simbor, Vicent (1988a). A l'entorn de la Renaixença valenciana. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 4, 5-7. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/7693>
- Simbor, Vicent (1988b). La Renaixença al País Valencià. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 4, 9-41. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/7694>
- Simbor, Vicent (1988c). Llorente, «La Opinión» i la Renaixença. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 4, 123-136. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/7700>
- Simbor, Vicent (1997). La Renaixença i la normalització literària. Dins F. Carbó, R. X. Rosselló & J. L. Sirera (Eds.), *Escalante i el teatre del segle XIX (precedents i pervivència)* (pp. 347-373). Institut de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Simon i Tarrés, Antoni (1998). Max Cahner, «*Literatura de la Revolució i la Contrarevolució (1789-1849)*». Notes d'història de la llengua i de la literatura catalanes. Vol. I. De la reacció contra la França revolucionària a la col·laboració amb la Grande Armée». *Els Marges: revista de llengua i literatura*, 62, 117-119.
- Sirera, Josep Lluís (1981). *Passat, present i futur del teatre valencià*. Institutió Alfons el Magnànim.
- Sirera, Josep Lluís (1995). *Història de la literatura valenciana*. Institutió Alfons el Magnànim.
- Suréda, François (1990). «Literatura i societat». Dins E. Belenguer (Coord.), *Història del País Valencià* (Vol. IV: M. Ardit [Coord.], *L'època borbònica fins a la crisi de l'Antic Règim*, pp. 310-311). Edicions 62.
- Tulard, Jean (2012). *Napoleón*. Crítica.
- Turrell, M. Teresa (1992). Entrevista a William Labov. *Treballs de socio-lingüística catalana*, 10, 15-26.
- Urquijo Goitia, José Ramón (2020). «Los gobiernos». Dins P. Rújula & I. Frasset (Coords.), *El Trienio Liberal (1820-1283)*. *Una mirada política*. Editorial Comares.
- Weinreich, Uriel (1996). *Llengües en contacte*. Edicions Bromera.

**Institut
Interuniversitari
de Filologia
Valenciana**

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

ISBN 978-84-9133-717-1

9 788491 337171